This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

WID-LC
LA
831.7
.K67x

HARVARD COLLEGE LIBRARY

VE RI TAS

BOUGHT WITH THE INCOME
OF A FUND LEFT BY
George Rapall Noyes

РАДОВАН КОШУТИЋ

ПИСМА
из
ПЕТРОГРАДА

24

БЕОГРАД
ИЗДАЊЕ ПИШЧЕВО
1895.

ЦЕНА ДВА ДИНАРА ИЛИ КРУНЕ

ПИСМА ИЗ ПЕТРОГРАДА

ОД ИСТОГ ПИСЦА

Сељачки мотиви, песме; 16^0 . . . . . дин. 0·50
Пламенови
  I. Песме омладини
  II. Очајни клици
  III. Песме уједињењу } Ново издање приређено за штампу.
Синови бога Мрака (Пламенови IV.), спев; мала 8^0 . . . . дин. 0·50
Критика и књижевност, студија; вел. 8^0 . дин. 1·—
Узроци препорођају књижевне критике, студија из француске књижевности; велика 8^0 . . . . дин. 1·50

У штампи:
Нова Писма из Петрограда

ШТАМПАРИЈА КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

ПИСМА

ИЗ

ПЕТРОГРАДА

ОД

РАДОВАНА КОШУТИЋА

KOŠUTIĆ,

PISMA IZ PETROGRADA

БЕОГРАД
ИЗДАЊЕ ПИШЧЕВО
1895.

WID-LC
LA
831.7
.K67x

HARVARD
UNIVERSITY
LIBRARY
MAY 24 1971

Nriyaz.

9031
151

НАПОМЕНА

Писма из Петрограда *излазила су у* ***Просветном Гласнику****, почињући од јануара 1892. год. Овамо су унесена и она четири чланка* ***О народној просвети у Русији****, која се појавише у истом листу, у последњим свескама за 1891. и у првим двема за 1892. год. Све што је ушло у ову књигу из основа је прерађено, нешто је допуњено, а много је изостављено, да се избегну непотребна понављања.*

ПРЕДГОВОР

Бавећи се неколике године у престоници на Њеви, писац је бележио сваку значајнију појаву на пољу културног живота руског, у намери да ближе упозна своје земљаке са братским нам руским народом, са племенитом му тежњом за књигом и напретком, са пуним пожртвовања напорима просвећених синова и кћери руских, да изађу на сусрет тој тежњи његовој, најзад са разним препрекама, које коче тај красни рад, изазивајући нове жртве и нова пожртвовања. Ако читалац, прочитав *Писма из Петрограда*, научи разли-овати светле стране руског живота од тамних, ценећи и љубећи у Русији оно што је у стини достојно сваког поштовања, хвале и дивљења, прегне да и ми пођемо новим путем, књига је достигла циљ, ком је циљнула.

Јер негативни ресултати, које је донела Србији гола политична борба, вођена у току последњих двадесет година, показују да се старим правцем даље не може. Читаво поколење одушевљених, даровитих људи истрошило се у очајничком боју, да се извојује најслободоумнији устав једној од најнекултурнијих земаља у Јевропи. Да ли је то имало смисла? Не беше ли то донкихотска тежња? Ми начинисмо од свог народа нешто ванредно, нешто што свет још није видео, нити ће икад видети. „И ако је наш пук непросвећен, раструбисмо ми на све стране, у њега је толико грађанске свести, да му могу позавидети на Западу“. И постаде сељак кумиром, и поклонише се писмени неписменима и узеше их себи за вође. „Ви сте господари“, рекоше им и пођоше по свету да одаберу што је најлепше у уставима великих културних народа, не би ли се дошло до ванредног устава, достојног наше ванредне земље.

И диже се дивна палата, и узверише се необразовани укућани, кад се станише у њој.

Чега су се машили, крхало се под незграпним рукама њиховим; што је њима требало, тога у дому не беше, а што је било, не знађаху ради чега је. И начини се кула вавилонска, и сурва се зграда. Нико се не диже да предупреди пад њезин. Рушећи је, врховна власт одлично је поимала да народ, у ком је 70% неписмених и то ситих неписмених, вођених лојалном, мирном буржоазијом, нема повода устати у одбрану нечег, што не разуме.

Је ли требало, читаоче, дизати палату онима, који не осећаху потребе изаћи из кровињаре?

Девети мај раван је Сливници. Одговорност за њ пада на сву нашу интелигенцију.

*

„Политична и грађанска свест нашег простог света!“

Камо је?

Наш пук требао би да се састоји из циглих идиота па да не увиди, да је Бонтуово банкротство несрећа Србијина, а Сливница — срамота њезина. Да, он уме разликовати добро од зла онако исто као што зна разликовати црвену боју од плаве, али то још не значи да он зна и злу доскочити и учинити да од добра боље буде. Кад машина иде траљаво, сви виде да јој нешто недостаје, ну само човек зналац уме је поправити. Дајући непросвећенима најшира грађанска права, ми поверисмо наш државни механизам баш онима у руке, који не имађаху ни појма о склопу његову. И догоди се оно што се морало догодити. Непозвани истиснуше позване и поведоше прву реч, дрека умне голотиње надјача доказе здрава разума.

Станите, господо! Непросвећен и некултуран народ није у стању, на широким самоуправним начелима управљати ни општином својом, а камо ли прописивати законе земљи својој. Неписмени не смеју имати права гласања. Зар не запазисте да је незнање највише избијало на површину баш у оним скупштинама нашим, које беху најслободнији израз неписмене воље нашег тамног пука? Читаоче, прелистај скупштинске записнике за неколико последњих година, па ћеш се стидети доба свога. Ако пак погледаш, како оно поима разне друштвене идеје, и нехотице ћеш се запитати: не дејствују ли ћелијице изузетно у савременој српској лобањи? Прошавши кроз њу, мало која социјална мисао да не изађе тако изопачена, да је ни њезини рођени оцеви на Западу не би познали. То је болест, коју треба лечити.

*

Погледајте Бугаре, они иду другим путем. Према нама они стоје у односу као 3 : 2, па ипак, у њих је четири пута више засејане земље и скоро три пут више учитеља него у нас. И кад дође доба да се решава македонско питање, њихово културно право више ће важити од нашег историског. „Кад је вама, рећи ће нам Јевропа, требало 16 година да отворите у новоослобођеним крајевима *једну* школу на *шездесет* села, кад у срцу Шумадије још и сад преко *двадесет* села чине *једну* школску општину, колико би вам требало времена, да просветите земље два пут веће од ваше?“ Шта ћемо јој одговорити ми, неписмени стожер Балкана?

Прекинимо дакле пусту борбу политичку, не подсецајмо жиле себи и онима, што ће доћи иза нас! Нек умукну шупље речи наше! Једна половина чиновника седи скрштених руку и замера другој, не би ли што пре дошла на владу. Као да се даје радити само онда, кад се има власт у рукама, као да не чекају толики послови, да се изврше приватним путем! Критикујмо прво себе, па онда државу! Престанимо подметати једни другима и, указујући на поједине ниткове, довикивати народу: „Сви су таки из кола њиховог!“ Поштујмо се, па да нас и други поштују! Не вичимо! Да се је виком дало ишта постићи, наша земља била би данас највећа у Јевропи. Зар не чујете песника где кличе у часу дванаестом:

«Будите се, будућност вам прети!
Прохује ли у нераду данци,
Време ће се страшно да освети,
Зазвечаће нови, вечни ланци,
Потомци ће оцеве проклети,
Име ће вам жигосати срамом,
Спомен ће вам обавити тамом,
Кад им прошлост одјекне у груди,
Стидеће се оцева нељуди.»

Не клањајмо се неписменима и не позивајмо се на њих, јер нас не разумеју. После *деветог маја* сав досадашњи рад наших партија нема смисла; нама треба једна странка, странка културна. С пушком у руци брани наш сељак земљу своју од свог рођеног брата, знајући да је човек нематњик пропалица и туђ слуга довека. Развимо дивне подобности његове, па кад он увиди да би без грађанских права био то исто што је без земље своје, т. ј. да су она толико, ако не и више потребна за духовни живот његов, као што је њива за физички му опстанак, он ће потражити права своја, да створи установе према потребама својим. Као културан човек он ће их знати поштовати, а тиме ће их и очувати.

Похитајмо да надокнадимо двадесет узалуд утрошених година. Србија стоји култури на ударцу, па треба да је културно јака, да је туђи вали не разнесу. Догод влада у Јевропи право јачега, нама се је бојати за самосталност своју, а ако останемо оваки каки смо, и за народни опстанак свој. Ја велим, кад трошимо на нашу војску десет милијуна, на културне циљеве наше треба трошити двадесет, па ако је суђено застави нашој подлећи у неравном боју, ако је зао удес доделио племену нашем да се нађе уједињено под једним општим јармом, бар да се не бојимо за српско име своје. Наоружајмо се културним оружјем, које је тврђе челика, оштрије мача, јер народ културно јак ничега се не боји. Ено вам Чехâ, ено вам Пољакâ!

*

По беспућу, мимо стене и урвине, мршаво, уморно кљусе вуче трљаве таљиге. Напред седе свештеник и жандар, испустили уздице и дремају. Тек по каткад, кад кола, наишавши на какав већи камен, одскоче, обојица се ударе главама, погледају се попреко и опет заспе. А гудуре су све веће, врлети све више, провалије све страшније.

Куда ће уморно кљусе одвући трошне таљиге?

Београд, декембра, 1894. год.

Р. Кошутић

ПИСМА ИЗ ПЕТРОГРАДА

ПИСМО ПРВО*

Септембар, 1891. год.

О народној просвети. — Државни и народни рад на просветном пољу. — Сељачке школе. — Њихова историја. — Учитељи самоуци. — С расколом шири се просвета. — Однощај владин према сељачким школама. — Окружница барона Николаи-а. — Рад слободних сељачких школа. — Писменост код уралских Козака. — Проценат писмених жена код православних и код расколника. — Зашто се шире сељачке школе. — Шта ради земство у хатар народној просвети. — Шта чини свештенство, да се смањи број неписмених. — Црквено-парохијалне школе. — Начин отварања њихова. — Како дејствују и шта вреде. — Значај слободне сељачке школе.

У хришћанству је колевка првим школама у Русији. Док се радило на утврђивању православља, дизали су их кнежеви крај цркава и манастира. да се у њима преводе свете књиге и да се младићи спремају за духовни сталеж. После татарске најезде тај благодетни рад мораде, унеколико, престати. Московски цареви, као представници државне идеје, сташе трошити сву снагу, да узму целокупну управу у своје руке, да проведу идеју самодржавља кроз све управне органе, да је улију у све народне слојеве. Остварење те мисли захтевало је много рада, много државничког ума, много жртава и крви. Охоло бојарство[1] требало је да се поклони, а црква да послужи смеровима државним. Племство је скрхао Иван Грозни. Ако је деспотизам био једини могућан облик државног живота руског, многе жртве тог грозног владара треба уписати у рачун не зверству његову, већ борби за самодржавље. Сукоб с црквеном јерархијом захтевао је мање крви, а више политике. Петар Велики учини му крај, укидајући патријаршију московску и постављајући место ње Св. Синод. Од тог доба црква је зависна државна чињеница, један од најважнијих ступова унутрашње политике руске и руског народног живота.

---

* Ова су прва четири писма пабирци по књизи А. С. Пругавина: Запросы народа и обязанности интеллигенціи въ области умственнаго развитія и просвѣщенія, Москва, 1890.

Кад је Петар Велики „пробио окно у Јевропу“ и једним ударцем збацио с Русије азиско рухо, велики реформатор увидео је, да, ако царевина хоће да стане у ред јевропских држава, није доста обријати поданицима браде и подсећи им дугачке кафтане, т. ј. дати им западњачку спољашњост, већ да их ваља и просветити. Само што оцу нове Русије није требало просвећених сељака, већ образованог вишег сталежа. Мужик[2] је имао два задатка: да брани земљу као војник, и као ратар да храни господу. Као потпуна својина њихова он је био тело, а дворани — глава. Племићи се нису бринули, да га науче мислити, јер је требало да мисле за њ и место њега.

---

[1] Старо племство.
[2] Сељак.

По тој логици дотрајао је мужик, стењући под тешким игом крепосног права[1], све до 1861. године. Самодржавна власт, дајући му грађанску слободу, почела се одмах старати и да га просвети, и то је прави почетак државном раду на пољу народне просвете. Прошло је одвећ мало времена, да тај рад покаже неке ванредне ресултате. Данас, кад се је државни брод престао колебати, данас, после тридесет година горког искуства у спољашњој и унутрашњој политици, мирна унутра, и уживајући највећи углед споља: моћи ће Русија поклонити више пажње просвети простог народа, подижући тисуће школа за тај најнижи, али и највернији свој сталеж, за руског сељака.

Шта је радио мужик за све то време, кад му се држава није могла старати о просвети или, боље рећи, кад јој се то није у Јевропи још у дужност бројало?

Радови руских научењака и журналиста и наведено дело Пругавиново доказују, да народ није спавао мртвим сном. Кад му држава није знала помоћи, гледао је да се сам помогне. Та брига руских сељака, да просвете себе и децу своју, створила је *слободне сељачке школе*, или, као што их званично зову, *домаће школе писмености*[2]. Као чисто народне, као производи рада под заставом: *Народ себи*, оне су достојне највеће пажње и најдубљег изучавања. И ако се почело о њима водити нека рачуна тек од 1884. год.[1], и ако је мало података о раду њихову, ипак, и на основу тога што је скупљено, даје се оценити велики им значај. „Слободне сељачке школе, пише *Гласник Јевропе*, један од најозбиљнијих руских журнала, јесу, ако не каквоћом, а оно количином, тако исто моћни расадници народног образовања, као и државне.“ Ко не води рачуна о њима, превиђа једну од најзанимљивијих и најлепших појава руског народног живота.

---

[1] Право, по ком се мужици нису смели слободно селити с места на место, већ, будући прикрепљени (отуд **крѣпостной**) за земљу, припадаху заједно с њом спахији, као његова својина.

[2] Домашнія школы грамотности.

* * *

Још у старим временима, у Русији под кнезовима, налази се траг слободним школама, у којима беху учитељи мајстори, па чак и прости мужици. Од тринаестог века летописи ништа не спомињу о владарима, шириоцима народне просвете, а слободне школе ипак су постојале. Где није било црквених и манастирских, учили су се и духовници у њима. Оне су задовољавале потребе ондашњег времена. Граматика, часловац, псалтир, писање и мало рачунања беху обични им предмети.

---

[1] Год. 1889. било их је, по рачуну г. Побједоносцева, врховног прокуратора Св. Синода, 9217, са 179.178 ученика. Учитељи, махом писмени сељаци и стари војници, добиваху врло мало плате. Тако н. пр. у мохиљевској епархији, од њих 812, добио је само један 80 руб.; 250 добише 20—30, 265 — од 10—20. а осморица — 5—10 рубаља за цео зимски течај. (К. Побједоносцев, **Всеподданнѣйшій отчетъ**, за 1888 и 1889. год., Спб. 1891., стр. 341.)

За обуку плаћало се по погодби: 4—6 рубаља за писање и читање, а за рачунање — три и мање.

Село је пратило с најживљом пажњом школски рад. Кад би ђаци прелазили од граматике часловцу и од часловца псалтиру, родитељи би спремили читаву част и њима и наставнику: учитељ је добивао лонац каше, посут новцима, а ученици — петак или гривну[1].

Од друге половине XVII-ог века почиње помагати ширењу просвете и раскол. Не разумевајући црквених књига и значаја разним православним обредима, народни ум нађе, да се у православној цркви много штошта не слаже с јеванђелским истинама, па, одбацив свештенике, стаде изучавати св. Писмо, да отуд поцрпе праву науку Христову. Тако се раширише разне секте у Русији, познате под именом расколника.

Пошто су у јеванђељу главне истине, пошто је то књига над књигама, сваки се расколник бринуо, да му деца науче читати, па да се сама, са извора, упознају с речју Божјом. Отуд њиховим скитима[2] школе с књижницама и писарницама, у којима се преписиваху разне забрањене књиге и рукописи, састављаху песме и сатире и т. д. Разуме се, главни им је задатак био обучавати децу писмености.

---

[1] Тај обичај, познат под именом каше, сачувао се по где-где и сад, заједно са старим уџбеницима и наставницима.

[2] Расколнички манастири.

Тај задатак испуњавају и сад расколничке школе најсјајније. „Скоро сви овдашњи расколници знају читати и писати, пишу једне новине о селу Пињужанима. На дечје васпитање и образовање обраћа се код њих много више пажње него код православних. Малиша се учи под родитељском наставом или под упутством ког честитог, седог старине, који је дао своју земљу општини или сељацима под најам, да посвети остатак своје снаге обуци деце у читању и закону Божјем.“

Код секте молокана[1] писменост је такође веома развијена. „Међу њима, тврди један лист, ретко ћете наћи човека неписмена. Неписмен је, веле, све једно што и слеп, па зато и читају не само св. књиге, под којима разумеју једино библију, већ и светска књижевна дела.“

И тако, скоро кроз седам векова, постојале су слободне сељачке школе. И данас их има свуда, чак по далеким крајевима хладног Сибира. Где није ни државног, ни земског[2], ни парохијалног просветног завода, мужици се сложе, па најме каквог старог војника, којему се у војсци дала прилика, да се описмени, или певчика или разносача књига или, најзад, свог сабрата сељака, вична азбуци, па им ти мајстори грамотници[1], као што их зову, уче децу читати и писати.

---

[1] Они одбацују св. тајне и свештенике, иконе и све православне обреде, грађанску власт и војничке обвезе, т. ј. свако пролевање крви, па зато и не једу меса, него се хране само млеком (руски молоко, отуд молокани) и јајима.

[2] Указом од 13. јануара, 1864. год., дао је цар Александар II. становницима јевропске Русије општинску самоуправу, по којој грађани неке области (губерније) или округа (ујезда) бирају своје заступнике за окружне, а преко њих за обласне скупштине. Те самоуправне јединице, т. зв. земства, решавају економска питања своје области или округа; сем тога, дижу школе (отуд **земскія школы**), брину се о нар. здрављу, бирају судије, и тд. Сеоским општинама стоји на челу староста (кмет), којега сељаци слободно бирају. Градови имају своју самоуправу и дижу своје основне школе (**городскія школы**).

Разуме се, да те школе, с таким учитељима, не могу одговарати педагошким захтевима. И ако с те тачке није на њих гледати, ипак се нађоше људи, који рекоше, кад не може бити као што ваља, боље нек није никако. И, ето, та господа, „званични педагози“, уверена, да прости наставници не могу донети народу ништа сем штете, настојаше свима средствима, да им пресеку даљи рад. Они се обратише полицији за помоћ, и учитељи добровољци беху приморани обуставити своју делатност. Административна власт гањала их је пуних осам година, док 1882., министар просвете, барон Николаји, не издаде окружницу, којом се допушта сељацима, да и даље отварају своје школе, а мајсторима грамотницима, да и даље раде у њима.

Тај рад већ је донео крупне ресултате. Пустићемо нек дела говоре:

У северном и средњем делу рјазанске области било је увек слободних школа, а има их и сад. И ако не раде сваке зиме, па чак ни сваке године, ипак је северни део те покрајине одавно писмен.

---

[1] Мастерá-грамотеи. (Грáмота значи руски писменост.)

У новооскоченској општини (курска област) није ни једне званичне школе, па ипак је ту писмених од сто више, него у општинама истог округа, које их имају. Из других срезова јављају, да главни број писмених не даје званична школа, и ако је деца веома радо похађају, већ ондашњи мајстори грамотници.

У селу Соколову (владимирска област) само двоје деце, од 52, учило се у јавној школи, а сва остала код тамошњих сељака, а фабрична — у фабрикама једно од другог.

У опаринском округу (иста област), из општег броја писмених (254), учило се је само 43, т. ј. 17%, у званичним школама, а осталих 211 — код попа, дворских слугу, женâ, војникâ и, просто, један од другог.

У селу Николском (иста област) сви су се писмени учили код тамошњих учитеља добровољаца; а ни један у званичној школи. У селу Мошњину, девојка Агафоновна обучавала је сељаке читању, а ђаконова кћи — писању; сад су отворили сталну школу.

У смољенској области, у јухновском округу, има 704 села са 112.323 душе. Из тог броја, 240 села (42.148 душа) имало је званичну школу, а 275, са 47.714 становника, плаћало је своје учитеље, т. ј. око 37% служило се званичном, а око 42% — слободном сељачком школом.

Број последњих школа врло је велик у Уралској Козачкој Војсци. Има их до 200, са 2.284 ученика обојега пола. Кад узмемо на ум, да је у свима школама тога краја било 2.583 деце, видећемо, да Козаци воле слободне школе за новац, него званичне — бесплатно.

Узрок томе може бити двојак. Званичне школе, све до последњег вр̓емена, гледао је народ нерадо. Тамошња администрација, од 1857. год., кад су прве основане, терала је децу насилно у њих, па су казне одбиле сељаке од државних просветних завода. Сем тога, у земљи уралских Козака има врло много расколника, који радије плаћају учитеља самоука, секташа као што су и сами, него да шиљу децу у званичну школу, православном наставнику. Првом могу заповедати, а другом — не.

Хвала буди расколу и раду учитеља добровољаца, међу уралским Козацима има 28% писмених мушких и 16% писмених женских, у средњу руку 22%, т. ј. више, него игде у Русији. Приближан број налази се само у неким средишњим областима, н. пр. у московској, где је писмених између 27 од сто (коломенски округ) до 15 (можајски), у средњу руку 20. Ако пођемо мало даље, па упоредимо 22% писмених у У. К. Војсци са:

12.9% . . .	у ставропољском округу,
10. » . . .	у Донској Војсци,
9.9» . . .	у рјазанском округу
6.8» . . .	у самарском »
8.7» . . .	у ворбњешком »

и, најзад, с некојим окрузима тамбовске и курске области, у којима је писмених 3 од сто, видећемо, колико, у том погледу, Уралска Козачка Војска стоји више, од некојих најбогатијих губернија.

Чак и женских, вичних азбуци, није тако мало међу уралским Козацима, као скоро свуд у Русији. У московској области има писмених мушких скоро седам пута више него женских, у вороњешком округу дванаест пута, дочим у Уралској Војсци — једанпут.

И ту појаву треба приписати једино утицају раскола, који тражи и од женскиња, да зна читати библију, као и мушкиње. Православни пак мужик, сазнајући све више, да му је писменост преко потребна, још не увиђа, да она треба и женскима.

„Шта ће девојци *грамота?* обично говоре православни сељаци. Није то женски посао, ње се тиче домазлук. Дати дерана у школу — то је са свим друга ствар; биће му лакше и у војсци, а и код куће тешко је неписмену човеку: било ако ће послом у варош или на надницу, било да га изаберу за кмета — једном речју, мужик има разна посла, а жена седи код куће.“

Благодарећи таком погледу на васпитање, сељаци се мало брину о просвети женске деце. Зато и долази у курској области, у новооскољском округу, на 1000 мушких 135 писмених, и на 1000 женских — 10; у курском и бјелгородском на 1000 мушких — преко 100, а на толико женских: у првом — 9, у другом — 5; у тимском пак округу од 1000 женских само су три писмене.

На срећу, у последње време, и ту иде на боље. Број ученица расте и у званичним и у слободним школама. У некојим селима већ се појављују и женски просветни заводи.

* * *

Питаћете: шта ради држава, шта раде општине? Зашто влада и земства не отворају више редовних школа?

Кад се сетимо кратког размака у времену, откад се званично почело радити на ширењу просвете у народ, кад узмемо у обзир огромна пространства руске царевине: признаћемо, да је бржи рад био немогућан.

Држава издржава преко 30.000 основних школа[1], трошећи на њих око 14 милијуна рубаља[2]. То су узорити заводи, смештени у лепе, здраве зграде, са одабраним наставничким особљем. Несрећа је само, што их је одвећ мало.

Окружна самоуправа такође не седи скрштених руку. У весјегонском округу тверске области, има, у овај мах, 45 окр. школа, на које земство издаје 17.000 руб., т. ј. свака стаје око 380 руб. годишње. Кад је кнез Шаховски свео рачун о свој за школу дораслој деци, нашао је, да би земству ваљало издржавати не 45, већ 193 школе, на које би требало трошити 73.340 руб. годишње. Откуд да се узме толики новац?

---

[1] То су, т. зв., министарске школе, јер стоје под управом министарства просвете. Год. 1890—1. походило их је око два милијуна ученика.

[2] Преко 40 мил. динара.

У тверском округу, и ако земство издаје на народно образовање 19.027 руб., школе ипак не могу примити ни четвртине школски обавезне деце.

Бјелгородски округ (курска област) има 42 школе; рачунајући, да је у њему 9.443 за школу подобна детета, земство би требало да издржава 157 школа (по 60 у једну), и то: 80 мушких и 77 женских.

И држава, дакле, и земство раде, али поље за рад остаје још врло широко.

Народ воли просвету и хоће да се просвети. Државни статистичари и други образовани људи, долазећи у додир са сељацима, видеше их поносне, кад имађаху школу, и стидне и жалосне, кад беху без ње. У курском округу, на питање статистичарево, „мужици су поносно набрајали ученике и писмене људе, ако их је било у породици; ако не — тужно признаваху, да их нема“.

„Живимо као трава, рекоше сељаци из села Сергјејевке, и врло бисмо желели, да имамо школу, али су нам средства слаба — народ је осиромашио[1]“.

Да му помогне, прегла је и црква, отварајући, по мисли г. Побједоносцева, *црквено-парохијалне школе*[2]. Год. 1889. било их је 8498 са 294.097 ученика. Ти заводи стоје под управом Св. Синода, а издржавају се једним од сто од новца, што пада у тас[1] по православним црквама у Русији (око 160.000 руб.), и прилозима од државе, манастирâ, општинâ и ђачких родитеља. Год. 1888—9. скупљено је тим начином, око два милијуна рубаља, а потрошено је око 1,400.000.

---

[1] Званичан реферат.

[2] Церковно-приходская школа, потврђена царским указом од 13. јула, 1884 год.

Читалац се чуди, како с тако мало новца може опстати више од осам тисућа просветних завода.

Треба знати наставнике. Пошто је задатак парохијалној школи: утврђивати у народу православну веру и хришћанску наравственост, скоро читав рад у њој лежи на плећима сеоских свештеника, ђаконâ и певчикâ, и разних свршених и несвршених ученика средњих духовних завода.

Свештенство ради у школи бесплатно, а често је још приморано уступити јој у свом стану по једну или две собе. Епископ, вољан да се похвали пред Св. Синодом, како у његовој епархији има много просветних завода, гони свештенике, већином пуку сиротињу, да их отворају. Ако му се по који јадник усуди потужити, како нема откуд, запитаће га:

— А пијеш ли чаја?

— Пијем.

— Не пи, па отвори, вели му владика.

И сиромашак иде кући, и отвора школу, макар само — на хартији[2].

---

[1] Год. 1888. пало је у тасове више од 15 милијуна динара.

[2] Биће, да већина црквених школа постоји, у истини, само на хартији.

Учитељи из светског сталежа добивају, истина, плату, али врло малу (око 200 динара год.). То и јест узрок, што бољи од њих учитељују у црквеним школама само 2—3 год., док не нађу штогод боље, те само неспремне главе, које немају куда, остају у наставничким редовима. Отуд н. пр. у волинској епархији од 602 учитеља има само $^1/_6$ подобних; у подољској 90 од сто није спремно за учитељевање; у тамбовској $^1/_3$ нема, уопште, права на наставничко место итд. Да нађу злу лека, епархијални школски савети предузимају разне мере: приређује лети учитељске састанке, шаљу неспремне учитеље спремнима, итд.

Зграде, у којима се налазе црквене школе, разноврсне су, као и снаге, што раде у њима. Око пет тисућа школа имају своје (!) домове и то: 614 смештено је у црквењачке, а 244 у свештеничке куће, 4043 налазе се у сељачким избама, а 3102 — у најмљеним становима.

Какав ту може бити рад? Надзорници јављају, да 7208 школских зграда са свим не ваљају[1]. У некојим — учитељи и деца гуше се од дима и покварена ваздуха. У волинској епархији школе су већином бесподне, таванице ниске, прозори мали, одаје тесне, влажне, хладне и димне тако, да учитељи због хладноће, тескобе и других незгода, морају да распуштају децу. Замислите узане и мрачне црквењачке станове (већином кухиња и соба), где седи црквењак и породица му, камо се скупља народ из околних села, да се мало огреје, пре но што се почну часови или служба — и у том теснацу смештену школу! Или н. пр. у подољској епархији — 108, а у кијевској 112 школа налазе се у сеоским судницама. Сељаци долазе тамо врло често на веће и у суд, и кадгод се они састану, не може бити школе[1].

---

[1] Сетимо се да их је свега нешто преко 8000.

И ако се тврди, да су ти парохијални заводи народу омиљени, ипак ће проћи још много времена, док стану на ону висину, на којој савременој основној школи ваља стајати. Да се стигне некој мети, треба снаге и средстава; да снага, донекле, замени средства, ваља и да је одушевљена. Да би црквена школа успешно могла порадити на свом узвишеном задатку, требала би јој удесетостручена средства, или много одушевљеније и подобније снаге, него што су садашњи јој наставници. Ако остане као што је данас, она неће бити ништа друго, до прелаз од сељачке школе школи земској и министарској.

*
* *

Кад запитате народ, зашто отвора своје, слободне школе, одговориће вам:

— Невоља нас је нагнала, сад је тешко неписменом!

---

[1] Види: Всеподданнѣйшій отчетъ за 1888. и 1889. год., стр. 340 и даље.

Невоља је, у истини, велика. У тамбовској н. пр. епархији, с православним насељењем од преко два милијуна, било је 1888—9. год. 340.000 школски обавезне деце; од њих је полазило школу само 54.000 (48 000 дечака и скоро 6000 девојчица), т. ј. у свих 1057 основних школа нема ни 16% од општег броја за школу дорасле деце. Од 172.000 девојчица учило се само 5683, т. ј. нешто преко 3%; осталих 97% осташе неписмене.

Још горе је у том погледу с епархијама харковском и вороњешком. У првој походе школу 50.000, а у другој 45.000 (свега 95.000); међу тим, у харковској било је школски обвезне деце 306.000, а у вороњешкој — 267.000 (свега 573.000). Додамо ли овамо и број оних, који не полазе школе у тамбовској епархији, добићемо из једног школског округа 860.000 деце, којој прети неписменост[1].

Ти чемерни факти најречитије говоре, зашто сељаци дижу своје школе и зашто ће бити приморани, да непрестано тако чине. Сем тога, и друге прилике изазивају многобројно отворање њихово, обезбеђујући им опстанак на дуго.

Пре свега, број слободних школа стоји у обрнутој сразмери од броја званичних. Многе засеоке дели од школе растојање од 10–20 врста[2]; пошто је немогућно слати децу тако далеко, мужици се сложе и најме им мајстора грамотника, да их учи код куће. У московској, н. пр., области, на размаку до три врсте од званичне школе, било је 133 сељачке, са 952 ученика[1] ; у даљини од 3—5 врста било их је 171-а са 1548[2]; најзад у трећем, најдаљем обиму — 233 са 2029[3]. Из тога се види, да званична школа утиче на 3—4 врсте; што је становништво даље од ње, утицај јој је слабији, а број писмених — мањи, и обратно. Ако проценат, на растојању више од 4 врсте, скаче, ту није захвалити њој, већ раду учитељâ самоукâ.

---

[1] Ibidem, стр. 347—8.

[2] Врста = један километар и 66·8 метара.

Друго, званичне су школе неправилно распоређене: у једној их је општини три и четири, а у другој ни једне.

У дорогобушком, н. пр., округу (смоленска област) има свега 633 села и засеока, са 82.352 душе. Званичних је школа у њему 25 (и то: 6 министарских, 12 земских и 7 парохијалних), а размештене су тако, да на једну општину долази три, на другу — четири, а у две — није ни једне. Тим школама служило се је 154 села, са 22.126 душа, дакле 26%; а 479 насељених места са 60.226 душа, дакле 74% становништва читавог округа нема никакве могућности, да шаље децу у њих. Разуме се, да толики народ не може остати без школе, па зато 108 заселака (преко 20.000 душа) издржавају учитеље самоуке својим рођеним средствима.

Или узмимо, н. пр., гжатски округ те исте области. У њему је 28 званичних школа, размештених у 22 општине, и то: у пет по две, а десет немају ни једне. Кад узмемо у обзир, да округ броји 108.972 душе у 855 села, видећемо, да једна школа долази на више од 4000 становника и на 35 села и заселака. Фактично су се служила школом 304 села са 39.312 душа, т. ј. 36°|₀; а 551 место, са 69.660 душа, или другим речма, 64°|₀ свега становништва налази се у погодбама, које му не допуштају, да се њоме користи. Ну и тих, скоро 70.000 не осташе скрштених руку. Попис 1885. год показао је, да 230 села издржавају своје слободне школе, без икакве државне помоћи.

---

[1] У 116 школа; број ученика у осталима — непознат.
[2] У 163 школе.
[3] У 220 школа.

Треће, навала у званичне школе толика је, да је број одбијених ученика из године у годину све већи. Тако н. пр. у московској области, год. 1886—7, из 108 земских школа одбијено је 1.356 школски обавезне деце, због недостатка у месту. У марјупољском округу (јекатеринославска област) нашла је тамошња школска управа, да је у свих 60 школа 1500 ђака више, но што би смело бити. Уопште, сви званични просветни заводи туже се, да су одвећ препуни.

Оцеви одбијене деце раде онако, као становници села Александровке (шчигрински округ). Кад им државна школа не може примити синове, узеше старог војника још из доба цара Николе, па им он, по педесет копјејки[1] месечно, учи подмладак читати и писати.

---

[1] Рубља има сто копјејки. На српски новац, рубља је данас три динара, а копјејка — 3 пр. дин.

У другом селу, истог округа, јавна школа има места само за 60 ученика. Мужици, упоред са званичном, отворише своју сељачку, најмивши певчика, да обучава децу по 60 копјејки месечно. Године 1884. имао је 17 ђака.

Раскол, као што видесмо, био би четврти узрок ширењу слободних сељачких школа. У прва три случаја, потреба гони народ, да их диже, овде пак — вера.

Не треба изгубити из вида, да климат у Русији, као и код нас, много смета сиротој сеоској деци, да походе оближњу школу. Тако, н. пр., у једној званичној школи курске области има обично 56 ученика, а кад су јаки мразеви, не скупи се ни 12. Сељаци се изговарају, како им деца немају топла одела. Међу тим, зима не смета слободној сељачкој школи; она је сваком детету тако близу (често у дому његову, или бар у суседству), да је може полазити и на мразу и по снегу. И то је једна од добрих страна њезиних.

* * *

Ето, како се руски сељаци сами испомажу. Они ће тако чинити, догод Русија узмора трошити 400 милијуна на војску, или док не почне разрађивати огромна своја богатства, те, окрепчавши економски, узмогне бацити на народне школе не четрнаест, већ сто и двеста милијуна годишње.

А дотле ће испуњавати празнину и горукати по селима и засеоцима, као преходници великог просветног сунца, ти мали жишци, слободне сељачке школе. Сељаци сами зажижу те просветне лучи, пазећи их као неки аманет од старина. Оне светле сваком руском селу. куд још нема моћи да доспе нова школа XIX. века, модерна, основана на здравим педагошким начелима — светле како знају и како могу.

Сем огромне користи, што су доносиле и доносе, сем милијуна, којима су дале прву храну душевну, слободне сељачке школе су и најбољи доказ, како руски народ цени просвету и како је висока појма о снази њезиној, доказ оне тежње за светлошћу, коју гаје милијуни руских мужика у најудаљенијим крајевима те велике државе. Ко је тако жедан просвете; ко откида од крваве зараде своје, да даде очни вид детету свом; ко се тако радује, кад има школу и тако тужи за њом, кад је нема: тај показује, да јој разуме значај. Ретка појава, коју ћете ретко наћи код других народа. Те су школе, уједно, и најбољи одговор онима, који замишљају руског сељака као звера, а унутрашњост Русије као пустињу, у којој влада *вековска тишина*. Тамо су све животне клице у развићу, треба само вично око, да их запази.

Руси иду лаганим, поступним кораком.

*

Знате ли, каква је разлика између њих и нас?

Они миле као пужеви, миле тако полако, да су им покрети скоро неприметни, па ипак одмичу; ми јуримо као чопор бујних, разузданих коња, и враћамо се сустали, где смо и били. Они сви вуку заједно, а ми — свак на своју страну, куда је кому згодније. Они иду правом пругом, по тврду земљишту, не упуштајући једног циља из очију; ми лутамо по глибавим странпутицама, које нас заводе тако далеко, да губимо не само циљ, већ и очни вид, па и сазнање човечје, те постајемо слични животињама. Зато се даје израчунити, кад ће они стићи својој мети, и зато се не зна, хоћемо ли и ми приспети својој и кад ћемо. Они смело гледају у будућност, а ми зебемо.

Знате ли, каква је још разлика између њих и нас?

Бог и владар су за њих догме, за нас два погодбена појма, згодна за препирку. Као паметни људи они не руше једно, док му не нађу замене другим, бољим; као малоумна деца ми смо рушиоци у начелу, готови да рушимо и онда, кад немамо ништа за леђима. Код њих се све ниже једно из другог; код нас се многом не зна ни откуд је, ни шта је. Они почеше зидати свој дом из темеља, не сводећи га под кров, вољни да га прошире; ми укопасмо на брзу руку четири ступа, и, не оградивши их, метнусмо кров и рекосмо, да смо готови. Они ће имати палату, а ми кровињару. Они, крепки, још се укрепљују; ми, слаби, љуљамо стубове и онако трошној згради својој. Они ће бити господари, а ми туђи измећари.

ПИСМО ДРУГО

Октобар, 1891. год.

О народној просвети (Наставак). — Градске основне школе. — Колико их је у Петрограду и у Москви. — Јавна читања за народ. — Закон о њима од 24. дек., 1876. године. — Корист од јавних читања. — Где се и шта се читало у Москви. — Утисци с читања у московском политехничком музеју. — Читања за народ у Одеси. — Књижевно-музикалне вечери за народ. — Одеска књижара јевтиних књига. — Њезина историја и статистика. — Шта се читало у Кијеву и Јарослављу. — Читања по селима. — Књиге, званично одобрене за читање. — Књижнице за народ и народне читаонице у Москви и Петрограду. — Статистика одеске библиотеке. — Како постају нарочите књижнице за сељаке. — Руска интелигенција. — Зашто ми ништа не радимо у том правцу.

Што су селима и засеоцима слободне сељачке, парохијалне, земске и државне школе, то су градовима — градске. Док се и оне налажаху под непосредном управом министарском, било их је одвећ мало. Интелигенција образовала је своју децу код куће; разни немачки и француски учитељи спремаху приватно младиће из ситног и крупног племства за гимназије, па чак и за университете; ситно чиновништво и трговци даваху своју у пансион каквој Немици; а занатлије и раденици у оно неколико званичних школа — или нигде.

Откад градовима паде у део, заједно с општинском управом, и брига о народно образовање, окренуло се је и ту на боље.

Узмимо, н. пр., Петроград. Од 1777. год., кад је славни радник на просветном пољу свог народа, Никола Иванович Новиков, основао у престоници над Њевом прву школу, требало је да прође скоро читаво столеће, па да број њихов порасте на — 16. Год. 1876. било је, дакле, у Петрограду, са становништвом од 750.000, шеснаест основних школа, т. ј. једна мало те не на 50.000 душа.

Прошло је само десет година (1886.) како је петроградска општина примила школе у своје руке, па шта видимо ? Год 1886—7. већ их је 230, бива једна на 3.700 становника.

Број је непрестано скакао и скаче :

год.	основ. школа	ученика	свршило
1876.—77.	16	800	80 (около)
1878.—79.	40	1.751	141
1880.—81.	88	3.974	346
1882.—83.	138	5.910	779
1884.—85.	183	8.600	1.187
1886.—87.	230	11.036	1.451[1]

Москва, трома са своје дебљине, не чини тако велике кораке. Год. 1869. било је у њој пет школа, са 250 ђака; а у даљим годинама :

год.	основ. школа	ученика
1871.	10	850
1876.	33	2.950
1879.	38	3.862

---

[1] Год. 1893—4. број школа порастао је на 300, а број ученика — на 15.400. Расход на школе изнео је 644.027 рубаља.

год.	основ. школа	ученика
1881.	43	4.691
1886	73	8.456[1]

И ако је *белокаменя матушка*, то легло руским милијунарима, сто пута богатија од Петрограда, види се, да диже мање просветних завода од свог млађег брата. У непросвећеним временима она је стекла и без просвете, па држи, да ће и даље стицати. Кад се сетимо, да је 8.458 њезиних ђака смештено у 73 зграде, а 11.000 петроградских — у 230, признаћемо, да закони хигијене у московским школама јако пате. Није се ни чудити граду, који има историских цркава подигнутих на сметлишту, и у којега су милијуни, а није — канализације.

Како је у Петрограду, тако је скоро у свима руским местима. Општине непрестано отварају школе, и увек их треба све више, јер је све већи број жељних књиге и просвете. Многој дечици затворена су школска врата са оскудице у месту[2]. Градови увиђају ту невољу, па обично, кад треба обележити каменом или бронзом неки важан догађај у руском културном животу, дижу му у част живе споменике, основне школе.

*
* *

Ну градови не шире просвету само помоћу школа.

---

[1] Год. 1892—3. имала је Москва 11.856 ученика у 86 школа, на које је издала 411.000 рубаља.

[2] Год. 1893—4. одбиле су московске школе неколико стотина деце.

Нека живи сунце, нек се скрије тама! узвикује Пушкин. Вођени тим речима свог великог песника, уносе образовани Руси просветну буктињу у најдубље слојеве градског становништва, да се на њој огреју и они, који не знају читати, а жељни су књиге, и сиромаси, којима је тешко доћи до ње, и несрећна, у крчми отупела створења.

Ко је био у Русији, ко је видео ону љуту зиму и оне пијане људе, што излазе из кабака (крчма) и падају по хладним улицама, моћи ће оценити, како је благодетна била мисао, да се помогне и тим несрећницима. Варошка сиротиња ради шест дана као мрав, а седми попије све што је зарадила. Свечаником и недељом по подне она нема куд, већ у кабак. Тамо су ишли и оцеви њезини, тамо су оставили читава поколења и новац и ум, и здравље и срећу у ракији, па тамо оставља и она, несрећно натражје њихово.

Те буктиње што се пале, да осветле све духом ниште, јесу *јавна читања за народ*[1]. Има их скоро у свима руским градовима. Да се упознамо с њима, почећемо с Москвом.

---

[1] По закону од 24. декембра, 1876. год., могу појединци, а и читава друштва, добити допуштење од ку̑ратора уџбеног округа, да под надзором оближњег управника народних школа, приређују јавна читања за народ. Читати сме се само оно, што је одобрио Просветни Савет или Св. Синод, разуме се, без измене или допуне; читачи могу бити свештеници и учитељи, а и приватна, поуздана (благонадежный) лица, ако на то пристане било управник нар. школа, било начелник области.

Народна читања постоје тамо већ 14 година. Она су јавна и затворена. Јавна, т. ј. така, на која може доћи свак, кому је драго, држе се на осам разних места (у музејима, школама, народним кухињама и у радионицама московско-рјазанске железнице). У току 1887.—8. прочитано је на њима 163 религиозно-моралне беседе и 190 светских књига. Слушалаца је било 75.180.

Затворена читања држе се у касарнама — за војнике, у болницама — за болеснике, у казненим заводима — за робијаше, у творницама — за раденике, и тд. Таких слушаоница (двора̂на̂ где се чита) имао је московски Одбор за приређивање јавних читања[1], 1887—8. год., тридесет и једну. Преко године прочитано је у њима 317 духовних беседа и 486 списа светског садржаја, у присутству 137.281 посетиоца. Свега, дакле, за годину дана, на 39 разних места, приређено је 480 духовних беседа и 676 светских читања са преко 200.000 слушалаца.

А. С. Пругавин, као очевидац, описује нам тако једно читање у Москви.

„Приближујући се политехничком музеју, прича он, запазих, још из далека гомилу народа од неколико стотина душа, где стоји пред вратима. Тачно у четири и по врата се отворише и свет јурну унутра. Поче се страшно, невероватно гурање и дављење. Свак хоће да је први, па руке и лактови имају ужасна посла. Сачувај вас Боже, да паднете међу њих.

---

[1] То је одбор „Друштва за распростирање корисних књига.

— Што се тако гурају? запитах неке старије људе, који мирно чекаху, да руља прође.

— Боје се, да неће наћи места, одговори ми један.

— То и јест несрећа, што пуштају по картама, по рачуну, рећи ће други.

— Више одређена броја неће да пусте, разјасни ми први.

— А колики је тај број? запитах.

— Пет стотина, казаше ми.

За једно пет минута дворана се напуни. Све су клупе заузете. Они, који не нађоше места, стоје крај зида. Љубопитан, узех посматрати сакупљене.

То вам је прави раденички народ: мајстори, калфе, фабрични раденици, работари, бива прост свет у потпуном смислу те речи. О том вас уверава и одело им и лица и руке, на којима је гар оставила свој црни траг.

Дечаци и младићи од 10—20 година у већини су. Разговорив се с некима дознадох, да служе као шегрти и калфе у браварским и кројачким радњама. Ту је и љу̑дӣ у пуној снази, и стараца, но мање; женских је посве мало.

Не само што нема интелигенције, већ није ни т. зв. *чисте публике*. Само у првом реду, у изношеној мантији, седи неки *баћушка* (попа) из унутрашњости, и две госпођице из средњег сталежа, голих, црвених руку.

Програм је читању: 1) Духовна беседа: св. пророк Илија, чита свештеник С. В. Смирнов; 2) Песме из зборника бр. 1., чита А. И. Сумбатов.

Неки господин устаде и рече: „Отпојмо *Царју небесни!*“ и сви се дигоше и отпојаше ту дивну црквену химну у хору, одушевљено и доста сложно. После тога, изиде отац Смирнов, и стаде читати *Живот пророка Илије.* Читао је гласно и јасно. Слике показују разне прилике из живота пророкова; сам пак животопис написан је врло живо и занимљиво. Народ је с напрегнутом пажњом пратио читање, које је трајало око три четврти часа.

После одмора беху прочитане песме од Пушкина, Жуковског, Љермонтова и Њекрасова. Место Сумбатова читао је Дурново, такође глумац Малог Позоришта. С ванредним одушевљењем поздравила је публика бајку Пушкинову *О рибару и рибици* и Њекрасовљеве песме *Малиша сељак* и *Деда Јаша.* Сем тога прочитао је Дурнов́о још и ове песничке производе: *Капетан Боб* од Жуковског, *Бородино* од Љермонтова и *Влас* од Њекрасова. Читање су тумачиле слике. Да вам је било видети те просте слушаоце, тек онда бисте могли појмити, како их је читање освојило. Каквим су дубоким љубопитством дисала та проста, погруба лица! Никад нећу заборавити изглед једног младића од петнаест година, што сеђаше крај мене. Мушке, умне му очи само горе, само се сјаје. Грчевито стиснуо капу упрљаним од гари рукама, сав се упио очима у читача, бојећи се, очевидно, да не пропусти ни једне речи, ни једнога звука.“

Да видимо, како је у Одеси.

У току 1887. год. посетило је одеску слушаоницу 24.449 слушалаца. Читања је било 43, међу њима пет бесплатних[1]. Од књига духовног садржаја навешћемо: *Рођење Исуса Христа, Страдање Исуса Христа, Живот Божје Матере, Велики пост*, и тд. Из историје читано је *О Петру Великом, О Ивану Грозном, О Владимиру Светом, О Години 1812-ој*, и тд.; из природних наука: *О звездама, О отровним змијама, О топлоти и зраку, О киши и снегу, О трусовима* и тд.; из руских књижевника прочитана је: *Полтава* и *Капетанска кћи* од Пушкина, *Муму* од Тургењева, *Песма о трговцу Калашњикову* од Љермонтова и др.

Читање тумаче слике, прекида свирка и певање. Сем оркестра суделовали би по који пут на њима и чланови тамошњег музикалног друштва, концертујући на клавиру или на виолини. Уз читања духовног садржаја, која су *увек бесплатна*[2], иду црквене песме.

Да се средња публика упозна с најбољим руским и јевропским писцима и музичарима, Одбор је приредио, уз суделовање чланова одеске опере и тамошњег универзитета, девет књижевно-музикалних вечери, на којима је било 4.810 слушалаца. Од руских писаца читани су одломци из Гогоља, Толстоја, Њекрасова, Пушкина, Љермонтова, Достојевског, Тургењева, Гаршина и др.; од иностраних пак — из Дикенса, Доде-а и тд.

---

[1] На остала плаћало се је по 5 коп.

[2] И на остала даје се обично до шездесет бесплатних лазница.

У спомен 50-огодишњици смрти Пушкинове беху приређена два вечера, чији програм напунише само производи славног песника. Том приликом раздано је народу 2000 литографских портрета великог писца *Јевђенија Оњегина*.

Год. 1884. отворена је у одеској слушаоници и књижарница, која тргује разним издањима за народ. Какав јој је обрт, види се најбоље из ових података:

године	продано	
1884.	1.100	примерака
1885.	6.195	»
1886.	59.800	»
1887.	103.289	»
Свега:	170.384	примерка

Књижарница је основана на три рубље, и то позајмљене. Из почетка су слушаоци слабо куповали, а доцније, кад читање пробуди у њима жеђ за књигом, све више и више. Чим се прочита штогод ново, писмени одмах траже да купе књижицу, из које би дознали још више о истом предмету.

На религиозним читањима, камо се стиче најсиромашнији свет, раздају се књиге бесплатно. Корист је двојака: прво, народ има шта да чита, а друго, то је најбољи начин, да се прост човек упозна с неким писцем. После таког раздавања не само што се купује више књига, већ траже по имену Гогоља, Тургењева, и тд. Најбољи је пример Толстој. Кад је његова прича *Од чега људи живе?* била прочитана у слушаоници, одмах се разиђе у 200 примерака; у току недеље продаде се још 100. После другог читања не само што су је и даље куповали, већ почеше тражити и остала дела његова речима: „Дајте нам књижицу онаку, као што је она о обућару, од оног истог писца.“ Народ је крстио Толстојеву причу по свом.

— Допада ли вам се читање? Је ли лепо? запиташе једног.

— Лепо је, врло је лепо! Тако је лепо, као у цркви, рече им он.

* * *

О народним читањима у другим руским градовима навешћемо статистику и оно, што нисмо нашли у Москви и Одеси.

У Кијеву приређено је прво читање 22. маја, 1882. год. Међу прочитаним књижицама налазимо из етнографије предавање *О Србима и Бугарима*, а из медицине и хигијене: *О пијанству*, *О заразним болестима*, *О колери*, *О трихинама и обичним глистама*, *О пантљичастим глистама*, *О влажним и тесним становима*, и тд.

Читања се држе недељом и празником, у 5 часова по подне, и то само зими, до априла. Прве године улазак је био бесплатан; доцније одредише за место I. реда — 40 коп., II. — 20 коп., III. и IV. — 10 коп., а за остала по 5 коп. Да би могла долазити и сиротиња, у које није ни толико, Одбор увек пушта 150 слушалаца бесплатно[1].

На 122 читања, одржана у току од шест година, продано је преко 38.000 улазница, у средњу руку, 318 на сваком. Ако последњем броју додамо бар још 300 бесплатних, добићемо око 70.000 посетилаца.

Мањи градови не заостају иза већих. У Јарослављу скупила је тамошња интелигенција између себе 1.450 рубаља; општина даде још толико, те заједнички подигоше нарочиту зграду за народна читања. Сваки пут скупља се у слушаоницу — 700 душа. Општина даје 300 руб. годишње потпоре. За пет година, од 1883.—88., приређено је 302 читања.

Има их и по осталим обласним градовима. Обично се сложе професори са свештеницима и учитељима, добију допуштење, нађу дворану и читају народу. Тако је у Њиж. Новгороду, Астрахану, Костроми, Саратову, Орлу и т д.

У последње време почеше их земства приређивати по селима. Набавивши, 1888. год., 15 мрачних комарица са 307 слика, московско земство разасла их разним сеоским школама, наређујући наставницима, да држе читања за народ. Кад једно село види све слике, учитељ их је дужан послати школи другог села. За кратко време од четири зимња месеца, скупљени податци из 43 села показаше најлепши успех. На 124 читања било је 22.434 слушаоца. Учитељи јављају да народ долази од свуда, из оближњих и даљних села, пешке и на колима. Чак кад се читало радњим даном, било је 4—500 људи.

---

[1] Сем тога, поклања 200 улазница војницима кијевског округа.

Херсонско земство, да не буде постидно пред московским, издаде 1889. год. 1000 рубаља, да се набаве књиге, слике и мрачне коморице. Са свију страна где су учитељи читали и показивали сељацима, стижу најповољнији гласови. „Народна читања, пишу једне одеске новине, привлаче непрестано стотине слушалаца тако да школе не могу примити све оне, који су жељни да чују и да виде.“ Најглавније је што свуда, по градовима и по селима, где се приређују читања за народ, пијанство опада, крчме су празније и све их је мање.

У својим извештајима Одбори се жале на оскудицу у новцу. Непрестано слушате, како читања храмљу, јер су им средства мала, јер немају ни сталних слушаоница, ни стална буџета. Истина, од 1889. год. назначило им је министарство просвете неку потпору, ну то је, без сумње, тек почетак, после којега треба да дође обилатија помоћ.

Још веће жалбе стижу на ограничен број књига, одобрених за читање. Кад погледамо, шта је Просветни Савет одобрио, наћи ћемо: 33 списа историског и географског, 27 духовног, 13 природописног и 9 разног садржаја;

за тим 17 животописа и 19 производа из лепе књижевности, свега 108 малих танких књижица, мимо које не смете прочитати у народној слушаоници ни једног редића! Ако за престонице и универзитетске градове и постоје неки изузеци, за варошице и села нема никаких. Појмљиво је, што у таким погодбама не може бити реда у читању. Читач мора да скаче с једног предмета на други: од Петра Великог — на десинфекцију, од десинфекције — на помрачење сунца, а отуд на Ломоносова.

Читати треба, а кад није новог, понавља се старо. Отуд долази да они, који често походе читања, науче скоро на изуст све књижице, те престају долазити. Догађа се, да кад читач мало залута, слушаоци му добацују поједине речи. „Опет то исто, веле они, ми то већ знамо на памет.“

* * *

Што су неписменима и полуписменима народна читања, то су онима, који би хтели да читају а не могу лако доћи до добрих књига и новина, *народне књижнице и читаонице.* У последње стичу се раденици и великоварошка сиротиња; а из књижница даје им се могућност, да за мали улог и код куће читају.

Почетак раду у том правцу даде В. А. Морозова, народна добротворка, основавши 1885. год. прву таку читаоницу[1] у Москви, у част великану руске књиге, Тургењеву.

---

[1] На читаоницу и огромну јој библиотеку утрошено је 30.000 рубаља.

Московска општина угледа се на њу, и подиже 1888. год. другу, у спомен великом драматургу Островском, који онако генијално ишиба недотупавне, наказне типове тог старог града.

Петроград прихвати лепу мисао г-ђе Морозове и основа год. 1887., у спомен Пушкину, дивну бесплатну читаоницу са књижницом од 4000 свезака најразноврснијег садржаја. Читаоница је смештена у две велике, паркетисане, врло лепо намештене дворане, у којима је пет столова за читање (највећи је за дневне листове), а отворена је тежатником од пет часова по подне до десет у вече, а свечаником и недељом од 1—9.

Год. 1885. основа одески Одбор, уз читања за народ, и народну библиотеку. Књиге се издају бесплатно сваком ко уложи 20 копјејки. За две године број читача порастао је с 58 на 360. Почетком 1888. год. имала је књижница 1.162 свеске, које су у току 1887. год. биле 6.503 пута узимане на читање, по овим врстама:

	пута
из лепе књижевности . . .	5.820
из историје	221
из географије	187
из књига духовног садржаја	186
из природних наука . . .	89

Ево како је постала народна књижница у Томску (Сибир):

Год. 1884. почеше купити прилоге, ко шта да. И најсиромашнији, осећајући потребу у читању, принеше своју лепту. Неки малиша поклања неколико старих књига и 10 коп.; једна старица жртвује своје чираке. Прилози стижу и из других градова. И. М. Сибирјаков, архимилијунар, даје 4000 рубаља, а тамошњи трговац Валгусов диже зграду о свом трошку. Год. 1885. имала је књижница 1000 свезака и 440 читача ђакâ, мајсторâ, калфи, шегртâ, слугу, работарâ и тд. Год. 1886. већ их је 756. У истој згради држе се и читања за народ, вечери са свирком и певањем, дилетантске представе и друге забаве књижници у корист.

У Тифлису (Кавказ) пре неколико година основаше девојке из тамошње интелигенције друштво, да шире просвету у народ. Ево, како је то младо коло подигло дивну народну књижницу:

20. септембра, 1888. год., на Михајловској улици, над вратима малог дућана, где је пре била млекарница, појави се натпис: *Библиотека.* Из почетка нагрнуше у њу ученици и деца, старији пак као да су се стидели оснивачицâ, које саме издаваху књиге.

— Мој отац шаље 20 копјејки, говори девојче, да му донесем какав дебео спис; он танких не воли.

Или малиша враћа књигу.

— Дакле, је л' ти се свидела? питају га.

— Да, врло ми се свидела. Отац ју је такође хвалио.

— А шта ти ради отац?

— Пали лампе.

Или девојчица хоће да промени књигу.

— Зацело је ниси прочитала?

— Нисам имала кад.

— Па узми је још једанпут.

— Нећу, дајте ми другу. Мати моли, да ми је промените, јер је сву прочитала.

Да доведу књижницу у теснију свезу с тим читаоцима, који се сами не јављају, већ шаљу децу, оснивачице узеше просто женскиње, ученицу недељне школе, паметну, начитану и развијену, али без сваког вишег образовања, и начинише је књижничарком. Није вам она бог зна како водила статистику, јер је писала и ружно и полако, али је добро знала средину, којој је установа била намењена, и лативши се посла с преданошћу и љубављу, могла се је надати најлепшем успеху.

И доиста, одмах сутрадан дођоше да се запишу у читаче њезини познаници: два брата јој бравара и њихов шегрт, за тим двојица раденика из исте радионице, па њихови знанци опет са својим пријатељима, једном речју, живот закипе као у кошници. Број читача са 160 попе се на крају године на 677.

Данас библиотека располаже с 1660 дела у 3000 свезака, од којих су две трећине забавног садржаја. Залог се не тражи. Сиромашнији плаћају за читање 5 коп. месечно, а имућнији 20. Годишњи је приход, које од претплате, које од прилога и концерата до 1000, а расход (стан, књижничарка, повез и др.) — преко 800 рубаља.

Многи списи стижу на поклон, а бива и овако: Један малиша, који не може да плаћа, а радо би читао, доноси своју једину књигу и нуди, да је библиотека даје својим претплатницима, а он зато да може узимати из ње разна дела.

Уопште, међу књижницом и читачима постоји тесна, морална свеза. Стари читаоци купе нове, иду и опомињу оне, који књиге дуго не враћају, лепе подеране листове, и тд. Један поклања мало звонце на врата; неки зидар бесплатно намешта железну пећ, само да се мање троши. И ако сви плаћају библиотеци, нико не гледа на њу као на неко трговачко предузеће. Она није њима дућан, који издаје књиге за новац, већ добар, пријатељски дом, где се сусрећу с образованим људима, који им указују шта ће читати, а и вољни су на добро их посаветовати. Често се ту начини мала слушаоница: деца долазе и причају шта су прочитала, а старији их слушају и испитују, тумачећи им што нису разумела.

Дѐла̑ пропада врло мало, и ако се, као што знамо, не тражи никаква залога. У току једне године ваде се књиге више од 14.000 пута, а свега ако их нестане 30. Оном, који не враћа, књижничарка оде кући, или га писмом опомене или замоли суседа његова, да је донесе, и то је обично доста. Десио се и оваки случај: Неки претплатник занатлија неће да врати књигу, већ поручује по једном свом другу: „Смејем се ја онима, који их издају без залога.“ Кад му написаше и разјаснише, од каквог је значаја по сиротог човека таки начин издавања, како је то знак, да се верује у част и поштење његово, занатлија је сутрадан донесе.

* * *

У колико су књижнице потребне градовима, селима су још потребније. Недостатак у књигама за читање највише смета народном образовању; њим се уништава велики део васпитачког утицаја школског, или, боље рећи, читаво образовање своди се на машинално учење читања и писања.

Да тако не буде, да се сељачету, кад остави школу, не изглади из памети, што је научило, треба *сеоска библиотека* да продужи, где је основна настава стала. Развијајући клице, школом засађене, књижница је, тако рећи, виши разред за свршене ђаке и виши просветни завод за читаво село, па зато јој и јесте место уз школу.

На несрећу, баш таких је библиотека, све до последњег времена, било одвећ мало. У једном, н. пр., округу самарске области, 13 школа са свим су без њих; а 23 имају их, ну слабо попуњене. „Књиге не вреди више давати, јер су све раскоричене и издеране“, јавља једна учитељица; а друга се јада, како село нема шта да чита, јер је већ све прочитало. У тверској области постоје читави окрузи, где у школама није никаквих списа, сем уџбеника.

Сад као да ће и ту поћи на боље. Псковско окружно земство даје сваке године нешто новца на књиге, наређујући учитељима да гледе, како би привукли у књижнице што већи број не само ђака, већ и родитеља њихових. Год. 1888. било је у 42 земске школе око 7000 свезака. Судећи по статистици, читање иде веома успешно. У току 1887.—8. год., књиге су биле издаване 12.282 пута, а узимали су:

ученици	7.962	пута
пређ. ученици	3.081	»
сељаци	1.013	»

Највише је тражено приповедака (4.429 пута), за тим књижица̂ духовно-наравственог (1.643) и историског садржаја (1.117).

И из других области стижу све повољнији гласови. Одеско земство одредило је, 1887., свакој сеоској школи, у току од три године, по 40 рубаља на библиотеку; черниховско даје на исти циљ 1.000, казанско — 3000, јекатеринославско — 2.000 рубаља и тд.

И сами мужици потпомажу рад у том правцу. Ударивши намет од 3 копјејке с главе, једно село лушког округа сакупи 1884. год., 15, друго — 25, треће — 50 рубаља на књиге. Две газде из Истобенска (вјатска област) жртвоваше 300 руб. у ту исту сврху; сељаци из другог села обдарише, из скупљених 150 руб., своју школу малом књижницом, и тд.

Најзад, некоја земства пођоше још даље. Књиге у школској библиотеци сувише су почетничке, а и број им је ограничен. По наредби Просветног Савета, из свију списа Толстојевих не сме у њу ући више од четири приче; из Пушкина — две цигле бајке и *Јахач из ме̏ди*;

из Гогоља — само *Тарас Буљба*; из Љермонтова — *Песма о трговцу Калашњикову*, и тд.

Разуме се, да то није доста одраслима и старијима. Огуд и видимо земство свјашког округа (казанска област) где издржава, мимо 40 школских, још и *нарочите књижнице за сељаке*, трошећи на њих преко 200 рубаља годишње. Тако чине и поједина сола. Село Марковско (харковска област) подигло је о свом трошку библиотеку са 1400 свезака. Она има своја правила, а својина је свију сељака, који јој бирају управу из своје средине.

* * *

Ето, шта ради руско друштво, ето, како жртвује и материјалну и умну снагу на просветни олтар свог народа. Са свих страна видите препреке; државни органи одмажу, па ипак се иде напред.

А ми?

Народна књижница треба да постоји и код нас и у граду и у селу, а читања (ми можемо приређивати чак слободна предавања) за народ — у свима варошима, паланкама, селима и засеоцима, свуда, где дише и једна просвећена душа српска.

Па почнимо радити! Нека у престоници и по градовима, где су гимназије, узму на себе посао око приређивања народних читања професорски савети; нека наши свештеници и учитељи врше ту исту дужност по селима. Сваке недеље после ручка нека се скупља народ у школске зграде; ту му читајмо популарна предавања са сликама, да му изнесемо пред очи наше крајеве, нашу повесницу са славним јој јунацима, наше и туђе велике покрете, величанствену природу с дивним јој појавама — све што га може поучити и што треба да зна. Слика, сједињена са живом речју, даће огромне ресултате. Најмања плата за улаз (5—10 пара) исплатиће у току од неколико предавања и мрачну комору и слике за њу, а школа ће радо уступити недељом своје просторије за тај циљ.

Уждимо просветну лучу у најдубљим слојевима; старајмо се да привучемо на читање оне, који нису никад читали, и оне, који ће заборавити, и оне, који знају, а проводе празник у кавани и крчми. Читајмо им, свирајмо им, певајмо им! Проширимо им видик, оплеменимо им душу, уздигнимо их!

И видећете, како ће народ потећи сваке недеље на та читања. Нека се неко нађе на њима, који би продавао јевтина издања народних књига, јер ће читање пробудити у слушаоцима жеђ за књигом; оно ће јој бити највећа препорука. Нашто издавати књиге за народ, кад нема ко да их протури у њ; нашто их писати, кад их не чита онај ком су намењене? Читајмо му, па ћемо и њему отворити вољу за читање.

Ако узумемо, неписмени ће пожелети да науче читати, а они што знају, неће никад заборавити. Угледајмо се на Русе. Код њих се чак професори с конзерваторије не стиде да свирају, певачи из опере да певају, а професори с универсе да предају на таким читањима. Нека велики пођу њиховим трагом; нека мале одушеве они сиромашни учитељи, који у најдубљим крајевима широке Русије, по најмањим селима и засеоцима скупљају народ сваког празника, да му читају. Унесимо сви воље и одушевљења у такав рад, и успех ће бити сјајан.

Нека српски наставници узму у претрес овај предлог. Нек се оснује у Београду главни одбор, а у унутрашњости пододбори за приређивање народних читања. У борби за политичка права наша корачала је напред унутрашњост; у оваким питањима Београд треба да је први.

Пођимо под заставом:

Ни једног неписменог, сви просвећени!

◆

ПИСМО ТРЕЋЕ

Новембар, 1891. год.

О народној просвети (Наставак). — Хоће ли народ да чита? — Поглед старих књижевника на народ. — Лубочни издавачи. — Колико троше годишње руски сељаци на књиге? — Из живота главних московских лубочника: Морозова, Губанова и Ситина. — Лубочне књиге духовног садржаја. — Бајке у лубочној књижевности. — Историска приповетка и роман. — Неколико призора из *Енглеског милорда.* — Историје, песмарице, сановници и лубочни календари. — Књижари с Никољске улице. — Садржај лакејске књижевности. — Она развраћа лубочна издања. — *Сочинитељи* Никољске улице. — Плодовитост њихова у свези с туђом књижевном својином. — Поглед на лубочну књижевност.

На питање: Хоће ли народ да чита? долазе са свију страна најповољније вести.

„Кад сам била у Москви, пише г-ђа Х., купила сам сва издања Посредника, *Народне Библиотеке*, нешто од Одбора за ширење писмености, једном речју изабрала сам све што је боље из народне књижевности. У јесен, кад насташе дуге вечери, почеше сељаци све више долазити по књиге. Сакупи се по неколико породица, па често седе чак до поноћи, слушајући читање каквог писменог сељачета. Особито су читали у октобру, новембру и декембру тако, да је до јануара све већ било прочитано, а некоје приче и два пут и три пут. Сад кад ме моле, да им дам, немам шта... Не можете замислити, како је то тешко и жалосно.“

Г-ђа Цебрикова, одлична снага на пољу педагошке руске књижевности, проводећи летње месеце на селу, имала је такође прилике, да се увери како је народ жедан књиге. Из почетка, прича она, долазе најжељнији и бојажљиво моле штогод за читање. Кад дадох једном, дођоше одмах десеторица. Многи малиша хвалио би ми се: «Празником читам код куће, а отац, мати и деда слушају, па и суседи дођу“. Многа бака такође ме је молила, да јој свечаником дам књигу: „Деран ће ми, вели, од дуга времена отићи у крчму“.

Сеоски Гласник јавља, да су трговци из московске области основали на пет места сеоске библиотеке. Народ чита тако радо, да се књиге брзо исплаћују[1], а приход биће леп, јер предузимачи веле, да је то најбоља трговина. Кад се сва књижница прочита, власник је прода на другу страну, па набави нову.

„Знате ли, да код нас има села, причаше ми један руски журналист, где сељаци плаћају трговцу скупље, ако им завије робу у новине, да би им деци било код куће шта читати.“

Народ, дакле, тражи књиге. Интелигенција прегла је тек у последње време, да му их пружи што боље и одабраније; само што је рад њезин на том пољу тако слаб, да не може ни издалека задовољити милијуне, жељне пиће духовне. Они имају свој укус и своје издаваче, људе махом просте, праве мужике, једва полуписмене, али веште и умешне.

---

[1] Од књиге даје се копјејка за 24 часа.

То су лубочници[1].

Живећи међу народом, они запазише шта му треба, па му то и пружише. Десетинама већ година снабдевају они руска села књигама и сликама, будећи љубав према штампаној речи и ширећи је у најудаљеније крајеве руске царевине. То је њихова велика заслуга, која ће бити још већа, ако се сетимо, да су лубочници почели радити скоро на читавих сто година пре интелигенције.

У прошлом веку, вели Пругавин, кад су учена и полуучена руска господа презирала сваки рад на народној просвети; кад је све, што се звало *народно* било *ниско*; кад су сељачки сталеж чак званично називали *ниским;* кад књижевници Тредјаковски и Сумароков крстише тим именом сву народну поезију, а Кантемир и Барков рекоше за све народне слике да су гнусне: лубочници су једини мислили о народу.

Ни у нашем веку није било боље. Кад је етнограф Сњегирјов поднео 1824. год. Друштву љубитеља руске књижевности свој чланак о лубочним сликама, чланови се постидеше народа, сумњајући, да ли се може примити штогод о тако простом, сокачком предмету, који се тиче блата. На крају крајева присташе с тим, да писац назове своју расправу *Слике простог народа.* И у то доба бринули су се за душевне потребе народне, по свом најбољем знању и умењу, оцеви данашњих лубочних књижара. С те тачке треба оцењивати рад њихов; једино с тога гледишта он је од велике вредности.

---

[1] По мишљењу Сњегирјова, који је први употребио то име у својим чланцима 1822. и 1824. год., оно долази од речи **л у б ъ**, т. ј. липово лико, а и липово дрво, на ком су резане прве народне слике, као што показују дашчице из XVII. века. Трохимовски пак доводи га од корпи од лика (луба), у којима су растуривачи разносили народна издања. У првој половини нашег столећа даваху га свакој работи, урађеној на брзу руку, слабо и рђаво. Доцније сташе га придевати и књигама, које издају неки московски књижари, називајући их лубочним издањима, а њих саме — лубочницима.

*
* *

Москва им је легло и седиште. Тамо око Илинских врата и историског Пролома савила су гнезда најкрупније лубочне фирме: П. Н. Шарапов (сад О. В. Лузина), Ситин и комп., Губанов, И. А. Морозов и Абрамов. Сви су они почели са сликама, јер је слика доступна и неписменима[1], данас пак највише тргују књигама, које сами издају. Годишњи им је обрт толики, да се морате чуду чудити:

Ситин	300.000	рубаља
Лузина	150.000	»
Морозов, А. В. . . .	100.000	»
Губанов, Е. А. . . .	80.000	»
Абрамов, А.	50.000	»

---

[1] То долази и отуд, што руски сељак врло воли слике. Чим му уђете у собу, прво ћете њих запазити. Ту његову љубав најбоље карактерише ова прича:

Старина мужик, враћајући се кући са женом, нашао на путу исписин лист хартије.

— Крсти се, стара, рећи ће жени, имаћемо код куће *грамотку.*

— А ти, стари, вели му она, прилепи *грамотку* на зид, *па ће у изби све бити веселије.*

Мали издаваоци, као Пономарјов, Ф. Морозов и тд.	40.000 »
Свега:	720.000 рубаља.

Толико продају московски „лубочници[1]. Упознајмо се с њима.

Тип им је Морозов, син сиромашне сељачке породице из тверске области. До 19. године провео је на дому, послујући као здрав и снажан момак. Учио се није нигде, јер школа̂ по селима скоро са свим није било, па кад му додија, пође у Москву, да тражи срећу.

Пешке, у обући од лйка, долази сељаче у свети град, купује за последњих 20 копјејки неколико свежњева зеленог лука, и починње трговати, продајући га од јутра до мрака по московским улицама. Кад му лук донесе неки приход, пређе на кобасице, земичке и тд.

Доцније га видимо, где мења трговину и прави дугмад на машини, коју је са̂м измислѝо. Најзад стаде резати слике у лубу. Кад му је то почело доносити леп приход, научи да мало чита и да се некако потпише. Баш у то време пуче кримски рат и трговина са сликама доби већег полета, као што је обично у ратно доба. Кад народ стаде тражити књиге, Морозов удри штампати разне басне, пророштва, животописе светих и тд.

---

[1] Ако бисмо хтели ухватити годишњи рачун народним издацима на књиге, ваљало би овамо додати још и петроградске лубочнике: Кузина, Шатајева и др., који, сем московских, продају и својих списа на 50—60.000 руб. Не упустимо ли из вида још издања разних друштава за ширење писмености, која се, у последње време, разилазе бар на 50.000, добићемо своту од преко 800.000 рубаља. Тај број требало би бар утростручити, јер растуривачи продају народу трипут скупље, но што купују од лубочника.

Данас је он московски трговац, има грдну кућу, велику литографију и књижарницу, која продаје годишње на 100.000 руб. књигâ за народ. И ако је радњу предао синовима, ипак пажљиво прати све што се догађа у лубочној књижевности; чељад му читају, а он слуша.

Морозов је човек педесетих година, а Губанов је наш савременик. Он је такође мужик, само из тулске области. Прво је био коновалъ[1], а доцније, као *офења*[2], пропутовао је многе руске крајеве, продајући лубочне књиге и слике.

Зарадив малу своту, Губанов се стани у Москви 1881. год., и почиње издавати сановнике, романе, „божанске“ и светске слике и тд. И ако се једва уме потписати, радња му напредује, да не може боље бити. Од 1881. год. отворио је већ своје књижарнице и у Казану, Кијеву и Вороњежу.

Успех његов, као и осталих лубочника, тумачи се тим што је, пролазећи као књигоноша унакрст Русију, запазио шта народ највише купује. Он зна шта треба пружити расколнику, шта православном, шта ратару, шта фабричком раднику. У том лежи сва његова вештина. Сем тога он је знао привући на своју страну стотине офењâ из тулске области, који воле узимати књиге од њега, свог земљака, но од других. Губанов их све познаје, он зна колико кому може дати на веру, а то је главно у лубочној радњи.

---

[1] Онај, што баје коњима.

[2] Растуривач књигâ.

Највећи лубочник, Ситин, био је пре осам година калфа у књижарници код Шарапова. Данас он стоји на челу фирми, чији је годишњи обрт 300.000 рубаља, има највећу штампарију у Москви, литографију, две књижарнице и две тисуће сталних офења, који иду по свој Русији, растурујући годишње 8—10 милијуна књига и слика у његову издању. Самих календара, од 5—20 коп., издаје Ситин у 1,500.000 примерака и више[1].

* * *

Разгледајмо лубочну књижевност, која и по спољашњости и по унутрашњости потпуно одговара својим полуписменим издавачима. Њу сачињавају две гомиле књигâ: у прву иду духовне или, као што их лубочници зову божанствене, а у другу — светске.

Божанствене говоре саме за се. Ту су вам:

1. *Житија*, т. ј. животописи св. угодникâ и заштитникâ православне цркве, као: *Житије преподобног оца нашег Алексија, човека Божјег*; *Житије и чудеса св. Николаја чудотворца*; *Житије и страдања св. свештеномученика Антипе, који има милост од Бога, да лечи зубну болест*; *Св. Филарет милостиви* и тд.

---

[1] Сваки лубочник штампа их у 300—500 тисућа; а сваку књигу најмање у 6.000. Ако је уверен у већу прођу њезину, почиње одмах са 80.000, и спис обично доживи неколико издања преко године.

2. Псалтири, часловци, јеванђеља, молитвеници и тд.

3. Приче и поуке духовно-наравственог садржаја, као: *О помињању мртвих и о смрти праведна и грешна човека; Давање милостиње у име Христово прима сâм Христос; Живот с ону страну гроба; О пијанству и ужасним последицама те гнусне страсти и о том како да се избавиш од тог порока* и тд.

Књиге светског садржаја одликују се већом разноликошћу. Ту су: приче и приповетке, романи, разне историске црте, песмарице, пророштва и сановници, и календари.

Причâ има народних, као: *Прича о славном и силном богатиру*[1] *Бови Краљевићу и о прекрасној супрузи му, Дружевни; Прича о славном и непобедном богатиру Јеруслану Лазаревићу и о супрузи његовој, прекрасној Анастасији Вахрамјејевној; Бајка о лудом Ивици;* и тд., и ненародних, као: *Булат Царевић и Баба Јага; О Цару Додону, чаралачкој метли и дивном богатиру; Славуј разбојник, бура муромских шума; Источна прича о том, како је лавица васпитала царског сина* и тд.

Историска приповетка и историски роман заузимају највидније место међу лубочним издањима. Старији људи на селу најрадије читају књиге духовног садржаја, а млађе поколење заноси се романима и приповеткама, као: *Од венца у гроб*, роман из доба куге год. 1772.; *Пустоловства тајанствене полумаске Крваве Шапе, вође чети гусарâ у римским катакомбама;*

---

[1] Јунак.

Невеста убица или од венца — у окове, историска приповетка из времена Катарине II.; *Ђаволово благовање или Чивуткиња се свети*, историски роман из доба Бориса Годунова и Димитрија Самозванца, и тд.

И ако сами натписи много говоре, ипак ћемо укратко испричати неколико призора из *Енглеског милорда*, најомиљенијег и једног од најстаријих лубочних романа у Русији[1], по ком ће читаоци моћи судити о каквоћи те пиће, којом московски лубочници хране руског сељака.

Енглески милорд је низ најнеобичнијих авантура, најглупљег и најбезобразнијег садржаја. Ту су и зле вештице, и очарљиве принцесе и прстени-талисмани, ту су турски гусари разбојници и црни Арапи, зли дуси, целати и ешафоти, а понајвише — страсне љубавнице, разни љубавни предлози и заљубљиве краљице, међу њима понајвише она од круне шпањолске. Те све крунисане главе, госпођице царске крви и многе дивне даме заљубљују се с првог погледа у милорда, жудне, да задобију ма по коју цену његову узајамност, било на увек, било на тренутак.

Ево неколико призора:

Једном млади енглески милорд Георг ловио зецове са својом свитом. Мало по мало удалио вам се тај господин од своје пратње и заишао у грдну густу шуму, по којој је јахао скоро читаву ноћ. Он је у очајању, јер је залутао; могу га напасти дивљи зверови, а крај себе нема ништа сем ловачког ножа. Лута вам он тако и лута, док не спази огроман двор чудна изгледа. На вратима ричу о ланцу два велика, свирепа лава; а пред двором стоји читав низ каруца, из којих излазе „разне прелепе госпе“. Једна од њих предлаже милорду, да иде за њом у собе маркгрофици, властелинци тога дворца. „Милорд не одговара ништа, већ се клања учтиво и са страхом, и ступа за њом“.

---

[1] Сам Ситин продаје га годишње просечно у 15.000 примерака; сви пак лубочници имају га у својим издањима и растурују га у 100—150.000.

Ето га у дворани „пребогато намештеној“. У среди је престо од чиста мрамора, над њим небо од зелене кадифе, а на престолу маркгрофица и с десне јој стране 16 дивних девојака.

— А, господине милорде! рече му властелинка, давно сам желела, да вас видим, али до сад не имадох прилике.

Она зна сав његов живот, као и то да милорд има невесту Јелисавету, кћер енглеског дворског маршала. О њезиној наравствености грофица је врло рђава мишљења, па зато му и вели, ако се ожени њом, да ће кроз три месеца после свадбе имати сина или кћер. После ручка узима га за руку, води га у своју спаваћу собу, и посадивши га крај себе на постељу, моли га да јој прича, како је из Лондона отишао и овамо залутао.

Милорд јој казује своје доживљаје и назоре своје о *амуру*[1]. Имао је он неког пријатеља Меларија, који му је говорио, да „млада човека не може ништа тако веселити као *амур*, чија је наука тако лака и појмљива, да је може научити свак, за најкраће време, и без учитеља.“ Милорд, напротив, мисли, да је љубав врло опасна ствар: 1. треба је држати у тајности, да нико не зна; 2. љубавна авантура може стати живота; 3. племениту љубавницу не можеш имати без опасности, а ниска, која љуби једино из интереса, даће ти сласт без части.

Кад је милорд свршио своје причање, маркгрофица ће му рећи:

— Милорде, можеш видети, да нисам гора од твоје невесте, па бих желела да ми будеш муж ... Само пре три године не могу, а после три, ма где ти био, наћи ћу те.

За тим га поче уверавати, како је његова Јелисавета „принела част своју на жртву свом пажу“.

Кад се свршила вечера, поведе га опет у своју спаваћу собу, говорећи му:

— Сад вас већ смем замолити, да проведете са мном ову ноћ у мојој соби, јер се немам шта стидети од свог младожење. Само вас молим, да не помислите ништа, што је противно мојој части и пристојности, већ да будете тврди и стрпљиви.

Ноћ је милорд проспавао срећно, али ујутру, пробудив се раније од грофице „устаде, приђе постељи њезиној и открн завесу; посматрајући је дивно лепу, паде у страшну нестрпљивост, па заборавив своје обећање и заклетву, пољуби је, и то врло тихо.“

---

[1] Љубав.

Од тог доба Георг је тврдо наумио, да прекине са својом невестом Јелисаветом. На то га је нарочито побудио још и овај случај:

Једанпут, враћајући се доцне од грофице, залута милорд, као обично, у шуми, па видећи да се нема куда, попе се на дрво, да преноћи. Тек да заспи, кад али иду двоје кочије, па ће баш под ону грану, на којој је он био. Из кочија изидоше седам госпођица и један каваљер свезаних руку, завезаних уста. Међу њима беше и Љубила, сестра Јелисаветина.

Љубила нареди, да сужња раздреше па му рече:

— А сад, нечовечни и немилосрдни тиранине љубави моје, пуни својим јауцима ову густу гору. Овде се ништа не бојим; па кад нећеш добре воље да ме љубиш, силом ћу те натерати

Кад му одрешише уста, милорд га одмах познаде. Био је то син богатог лондонског трговца, Маремир, у ког се Љубила загледала, али јој он, имајући своју драгану, љубав не враћаше.

— Недостојни, говораше му она, не молим те, да ме вечно љубиш, већ покажи, да си ми наклоњен, макар на часак само.

Кад Маремир не попушташе, она му рече, да ће поступити с њим, као сестра јој Јелисавета са својим пажем, који такође не хтеде пристати на предлог своје госпође, ну она га натера, да је љуби и од невоље.

„Овде, љубазни читаоче, пише писац романа, учтивост не допушта перу мом, да описује све непристојности, које је Љубила употребила, да учини прељубу с Маремиром; доста то да је у љутини заповедила, да га скину нага, и натерала своје девојке, да га шибају по голом телу“.

Дочув из тако поузданих уста, да му је невеста неверна, женик одлучи, да прекине с њом за навек.

Долази ред авантурâ, међу њима једна на двору *хишпанске краљице.* Краљичина сестра Јелена тако се с првог погледа заљубила у милорда, да му је без сваког стида чинила „многе љубавне изјаве“. Сама пак краљица, упознавши се с њим, такође је нечувствително почувствовала[1] љубавни жар у срцу своме. И ако се је упињала из све снаге, да га пред Георгом прикрије, ипак не може отрпети да с њим не говори, а после разговора сама га позва да играју, разуме се, веома „благопристојно“. Ну игра је ђаво, и љубав толико њоме овлада, да науми поћи или за њега или ни за кога.

Али и њезина сестра Јелена не губи време узалуд. Ноћу, кад сви полегаше, бестидница се диже из своје постеље и бацивши само огртач на се, пође у милордову собу...

---

[1] Неосетно осетила.

Георг је лежао, размишљајући о лепоти краљичиној мисли свакојаке, кад на једанпут опази, како му се приближује нека дама. Кад је познаде, рече јој:

— Ах, ваше височанство, је ли то пристојно? Зашто сте изволели доћи у тако необично време?

— К теби, љубазни милорде, одговара му она. То је најбоље време, да ти дам доказ неодољиве љубави своје . . .

И ако је бестидна Јелена нападала на страст и срце Георгово, он оста хладан и тврд као стена. Чак и кад му арапска краљица показује голе груди, говорећу му: „Погледај, милорде, у Лондону тако пријатних и нежних удова ниси видео“, он јој, одговара, како у Лондону чак ни ниска женска не би показала груди̂ пред мушким, и додаје: „зато вашем величанству саветујем, да их опет покрије.“

Требало би навести који одломак на руском језику, да се види, како је све то написано глупо и неписмено. И то блато тече већ читаво столеће у руски народ, који га прима као духовну храну.

Зашто?

Зато што народ није имао других књига; зато што није било избора.

Размишљање на ту тему наводи на тужне мисли, вели Пругавин.

*
* *

Из историје налазимо у светској лубочној књижевности поједине одломке из разних епоха, без икакве унутрашње свезе, као: *Како су живели наши преци Словени? Дмитар Иванович Донски; Иван Мазепа, хетман малоруски; Предање о том како је војник спасао Петра Великог од смрти; Михаило Дмитрич Скобељев* и тд.

Из поезије гледа сваки лубочник, да усрећи народ песмарицом, већом или мањом, скупљом и јевтинијом, као: *Златна кита, најновији зборник руских песама; Споменак, збирка песама и најновијих романса; Нов бездан наслада̂ за младиће весељаке*, и́ тд. Неколике песме од Пушкина, Љермонтова, Кољцова и Њекрасова обично се ту̑ губе у хрпи разпа ђубрета војничко-фабричког кроја[1] и свакоразних безобразних куплета. Штампа је ужасно груба, неписменост достиже до врхунца. Најгоре је, што се та лакејска и крчмарска поезија шири баш по селима, те истискује оне лепе песме, које је народ сам спевао. Под утицајем њезиним руска народна лирика лишила се својих најбитнијих, најлепших црта. Песме, скоро постале у народу, уступају прећашњима и у мелодији и у садржини.

---

[1] Ево једне фабричке песме:

К'о фабрички радени
Безазлени,
Напудрени,
Ми!
Долазимо кабаку,
А наш крчмар на прагу.
Ми, скупивши духа,
Њега посред уха
Бу!

Не дирај нам Кату,
Не љуби нам Нату,
Још!
А што ли се тучете,
Ви?
Нит' сам знао ваше Кате,
Нит' љубио ваше Нате.
— А ко ју је у вајату
Учио занату?
Ти!
(Из зборника Хуторокъ).

Без сановника̂ и пророчких књига не можете замислити ни једну лубочну фирму. Ту вам је: *Тумач снова на основу учења великих мудраца индиских, асирских, вавилонских и мисирских, а такође астрономских посматрања*; *Астрономски телескоп, који објашњава својства небеских планета и разних појава у природи, с додатком правила̂ из науке о цртама на лицу, по којима можете познати карактер и судбину сваког човека*, или *Милијун двеста тисућа снова*, и тд.

Амо спадају и разна руководства за женидбу, надевена саветима, као: „При избору жене саветујемо давати првенство пунијима пред мршавима, јер је дебљу женску пријатније грлити и љубити“. За тим долази опис женских руку, ногу, уста, и која су слађа, па онда — дражи плавуша̂, црномањастих, смеђих и тд. Помислите, како је све то потребно мужику!

Календари се продају сваке године све више, и ваља признати да су то најбоље књиге међу лубочним издањима.

Узмимо, н. пр., Ситинов за 1886. год. Сем обичног календарског дела, налазимо у њему чланке: Патријарх Никон; 25-годишњица ослобођењу сељака̂; Битка Руса с Авганцима 18. марта 1885. год.; 25-годишњица, како је амурски и усурски крај спојен с Русијом; за тим животописе А. С. Уварова, Гљеба Успенског, Островског, Гљинке и Костомарова;

најзад чланке о пчеларству (са сликама) и о лову, и лекарски део. Мимо портрете уз биографије донео је календар још и цара Алексеја Михајловича, Катарину II., Петра I., генерала Комарова, и још неколико сликâ, као: Обнародовање манифеста о ослобођењу сељакâ, Водени понедељник, и још много других, већих и мањих. Корице краси врло лепа хромолитографија: ликови словенских апостола Ћирила и Методија ... И све то за 20 копјејки!

* * *

Сем лубочникâ има Москва још једну врсту народних књижара. То су т. зв. *издаваоци с Никољске улице*, који не штампају за село, већ за средње и ниже градске слојеве. Мали трговци и модисткиње, мајстори и калфе, лакеји и портири, то је публика, којој дају „душевну храну“ оцеви лакејске књижевности, као што су Прјеснов, Зјемски и Љеухин. Последњи обрће годишње преко 100.000 рубаља.

Њихова издања познаћете по натписима, корице ће вам све рећи. То су *Кључеви женског срца или поука женскињу, како да се свиди мушкињу* и обратно; ту је *Дамски угодник; Гоњење за прекрасним полом и победа над њим; Јуриш на женско срце; Тактика авантуриста; Учитељ одабраних манира, грациозних покрета, елегантна опхођења, светске учтивости и отмена укуса, придворног етикета и спољашњег сјаја, врлинâ, које припадају сваком образованом човеку из аристократског друштва*; за тим долазе зборници „жестоких куплета, који штипају за срце“, и романса; па разни самоучитељи, као: *Вештина да постанете даровит писац у стиховима и у прози; Лак начин да научите без икаквог образовања, у неколико лекција, вешто и књижевнички састављати лирске, сатиричке и хумористичке песме, шансонетке, романе, приче, приповетке, призоре, позоришне комаде*, и тд.; па учитељи за оне, који хоће да буду фотографи и уметници, а нису ништа учили — уопште разне обмане.

Сем таких, имају никољски издавачи и своја „научна издања“, као: *Руски лечбеник*, помоћу којег се излечило већ 34.000 људи. Поред разних радикалних средстава, писац нас упознаје с „китајским начином бојадисања косе, помоћу хране и пића. Тајну тог лека купио је кантонски епископ Имберт од китајског бонзе за гомилу злата“, за тим даје: *Практичне лекарске и нелекарске поуке онима, који ступају у брак, Лечење тајних болести* ит.д. У ту врсту спада и Љеухинова енциклопедија: *30.000 најновијих открића и рецепата из физике, хемије, архитектуре, технике* ит.д. Сам натпис простире се на 30—40 реди.

Лакејска књижевност с Никољске улице покварила је унеколико и лубочну. Штетни јој утицај опажа се како на садржају некојих лубочних издања, тако и на спољашњости њиховој. По примеру Љеухина, Прјеснова и др., почеше и лубочници, у последње време, стављати на корице својим књигама наге или полунаге женске, у врло непристојном положају, или призоре из романа, како се грле разне фигуре прекрасног и ружног пола, даме у балетном оделу или у маскарадном костиму, обнажене до крајности. Сановницима на корицама лежи обично наго женскиње и снева.

Сиромах народ!

* * *

Запитаћете, ко пише све те приче и романе?

Илинска и Никољска улица имају своје књижевнике, своје песнике, историчаре и романсијере, који у лубочном свету носе имена: *сочинитељ*, *пискарало*, *шкрабало* и т. д. Из читаве гомиле најплодовитија су и најомиљенија тројица: Миша Јевстигњејев, Владимир Суворов и И. Касиров.

Јевстигњејев, о ком се прича да је у 60-им годинама био ђак московског университета, заузима прво место. Много је он лутао тражећи какве посла, док не ступи као *сочинитељ* у службу код разних књижара с Никољске. Био је то необично плодовит писац: разне веселе и фантастичне приповетке, бајке у стиховима и прози, мале романе ит.д. писао је Миша стотинама. Као бившег студента сматраху га никољски издавачи за научењака, па се и обраћаху њему да им напише разне књиге из медицине, технике и т.д., и он би све створио, што би затражили. Убила га је ракија.

Владимир Суворов, некадашњи официр, познат на Никољској под именом „пуковника“, пије непрестано грку, и најбоље сачињава, кад је напит. О њему причају, да за ноћ напише табак од 32 стране. „Запали, веле, лојану свећу, па од једанпут на чисто... У зору је све готово...“ Од њега има неколико туцета историских романа и приповедака, као: *Разбојник Тарас Црномор, Златни кнез, Сребрни кнез* и т. д.

Касиров је представник млађег поколења лубочних писаца. То вам је сељак из московске области, један из робова грофа Уварова, славног археолога. Основну школу учио је у свом селу, а доцније је провео пет година као шегрт у једној творници у Москви. Кад му куцну 16-та поче писати прво у прози, а доцније у стиховима. Године 1877. изиде његово прво дело: *Пустоловства руског војника, кад се враћао из рата.* Од тога доба написао је Касиров хрпу причâ и приповедака као: *Борба међу ђаволом и женом, Васкрсли мртвац или неочекивани расилет, Од љубави до вешала, Ужасна тајна или мртав међу живима, Крвав сен или кажњено зверство башибозучко, Мртвац без гроба* и т. д. Сем прича саставио је он и *Потпуну руску песмарицу, Историски опис кијевско-печерске лавре, Опис св. Горе, Житије Кирила и Методија* и т. д.

Необична плодовитост лубочних писаца тумачи се тим, што они узимају откудгод могу, немилице газећи туђа права књижевне својине. До душе и њихова нико не штеди. Не само што им се рад наплаћује врло слабо

(3—4 рубље за табак од 32 стране), већ издавач, кад им да тај јадни хонорар, сматрȁ књигу за своју и прештампава је колико хоће, недоплаћујући им ни пребијене паре.

У таким погодбама писци се старају поднети што више рукописа, па ма откуд. Лубочници не разбирају много за садржај, њима је главно, што је на корицама. „Само нек је натпис замашан, говоре они својим сарадницима, нек боде у нос, нек свађује с ногу!“ а ови, користећи се незнањем њиховим, често им продају одломке из Гогоља, Пушкина или другог којег писца, као своје рођено дело. Да би се издавачу свидело, пришију само какав страшан натпис, често са свим супротан садржају.

„Долази к мени један од наших писаца, прича московски лубочник А. С. Пругавину, и доноси ми приповетку *Страшни врач.* Погледам рукопис: написано читко и лепо, а, што је главно, врло страшно, тако страшно, да се све коса костреши на глави. Но, мислим, то ће зацело ићи. Купио вам ја причу, платио *сочинитељу* пет рубаља и дао је у штампу. Наштампасмо 30.000 примерака, па шта мислите? Све разграбише, оде као алва! Наредим да се штампа још 60.000. Почеше слагати, кад али наједанпут упаде фактор с речима:

— Шта урадисте, наопако, Иване Дмитричу?

— Шта?

— Та издали сте Гогоља и то без допуштења.

— Како то?

— Тако, вели, завирите у Гогоља, и показа ми његову приповетку *Страшна освета*. Гледам, од речи до речи што и *Страшни врач*, само други натпис.

— Па шта учинисте? запитаће га Пругавин.

— Наредио сам, да прераде. Нешто смо додали, нешто одузели, нешто променили; сва су имена преокренута, и сад се књига продаје под именом: *Страшни врач или крвава освета, стара приповетка из козачког живота*.“

Таких је прерада у лубочној књижевности и из Пушкина и Толстоја. Сем тога ушле су у њу и некоје басне од Жуковскога, Крилова, Хемницера, Дмитрјева и Измајлова; *Песма о трговцу Калашњикову* од Љермонтова; Карамзинове приповетке *Бедна Лиза*, *Марта посадница* и *Наталија бојарска кћи*; *Бјежин Луг* од Тургењева, *Пропала савест* од Шчедрина, *Невоља игра, невоља скаче, невоља песме пева* од Гљеба Успенског и т. д.

Од страних писаца понајвише се прерађује Пол Декок, Дима отац (*Три мушкетира*, *Гроф Монтекристо*), Шатобријан, Беранже и Шекспир.

Карактеристична је по лубочну књижевност и множина издања једног и истог дела. Чим који лубочник изда какав роман, одмах га сви дотерују као Иван Дмитрич — Гогоља, и штампају као своје издање. Отуд од *Разбојника Чуркина* измене као: *Разбојник Чуркин*, издање Морозова; *Разбојник Чуркин или крвава намира*, издање Шарапова; *Разбојник Чуркин у илену код Черкеза* — Губанова; *Страшни разбојник Чуркин* — Пономарјова; најзад се јавља и *Жена разбојника Чуркина.*

⁂

Таке су лубочне књиге, таки су им писци и издаваоци. Лубочници уносе много покварене хране у народ; ну ко хоће да се баци блатом погрде на цео њихов рад, нек се сети да се још пре десет година нико није бринуо народу за читање, сем њих. Да не беше њихових издања, руска села, са оскудице у књигама, не би ни учила читати, број писмених не би растао сваке године на тисуће.

Лубочници се могу подичити, да су у најнижим слојевима руског народа створили читалачку публику. На просвећеним је људима, да тај рад даље поведу, да улију мужику у душу онолико просветне и моралне снаге, колико му је природа дала физичке, да га начине културним човеком у сваком погледу.

ПИСМО ЧЕТВРТО

Декембар, 1891. год.

О народној просвети (Свршетак). — Растуривачи лубочних књига, т. зв. офење. — Одношај међу мужицима и офењама. — Препреке растуривачком раду. — Књигоноше из Никољске улице, т. зв. фарисеји. — Преображај офења и њихова будућност. — Просветна друштва за издавање књига за народ. — Зашто немају успеха. — Посредник. — Библиско друштво у Петрограду. — Друштво за ширење св. Писма и његове књигоноше. — Шта раде појединци на ширењу књига за народ. — Шта чита образованија публика и колико. — Колико се продало 1887. год. дела̂ од Пушкина, Толстоја, Љермонтова итд. — Руска журналистика. — Какве новине држе сељаци. — Читалачка публика међу фабричким радницима. — Иван Павлов. — Шта да се ради? — Из Толстојева писма једном девојчету у Тифлису. — Програм рада А. Пругавина. — Материјална средства за рад. — Мишљење А. Мичурина о истом питању. — Докази, да интелигенција може радити и у школи. — Рад женскиња Карпове, Јуматове, Бакуринске и тд.

Ко је читао популарну историју француске револуције: *Историју једног сељака* од Еркмана и Шатријана, вечито ће му остати у памети дивно нацртана слика растуривача књига̂ у народ, Шовела и кћери му Маргарите. Шовел је идеални тип свију народних књигоноша. Таке људе рађају само велике идеје и шаљу их напред, као своје шириоце. Образован, проникнут мислима свога века, он иде по француским селима и сеје их у народ. Зна он куд иде, зна он шта хоће. Ко уме читати, Шовел зна шта му ваља пружити; ко не уме, он му са̂м чита. То је идеал, ком треба да тежи сваки образован човек вољан да просвети свој народ, ширећи књигу у најдубље слојеве, који треба да су једнаки првима.

За онаке идеје, разуме се, траже се и онаки растуривачи. Московским лубочницима не требају Шовели, њима су доста офење, прости мужици, неписмени или полуписмени као и они сами. Офење су снага лубочникова; ко их има највише — највише штампа и продаје; кога они стану остављати — опада; кога оставе — пропао је. Лубочници маме их к себи разним начином: широким кредитом под што лакшим погодбама, поклонима, разним даровима, чашћењем итд., јер од њих, као од јединих посредника међу народом и штампаном речју, зависи да ли ће каква књига проћи или не. За садржај офење, истина, не одговарају, али се може рећи: да су они образованији и лубочна издања била би боља, јер просвећен књигоноша не би још и сад ширио у народ *Енглеског милорда*, већ би умео разликовати добре списе од рђавих. Већ то показује да они не растурују књиге у име неке идеје, да нису свесни о свом раду и задатку. Растуривање доноси им неки приход, да се хлебом захране и они и породица им, и то је главно.

Наћи ћете их свуда с лубочним корпама, пуним слика и књижица. Цела огромна Русија као да им је мала. Продиру они на Кавказ и у Грузију (Ђурђијанску), у Туркестан и источни Сибир, у Румунију и Аустрију, па и у Бугарску и Србију. И сад радо спомињу последњи руско-турски рат и неко време после њега. С руском војском дођоше и они на Балкан; слике пођоше да не може боље бити. Карс, Шипка и Плевна, портрети Скобељева, Гурка и других генерала донеше леп приход. „Зарадисмо онда многу копјејку“, говоре и сад с радошћу[1].

Узев товар у Москви код лубочника (и најсиромашнији купиће за 25 рубаља), креће се офења, тамо после Преображења, на далеки пут. Кад стигне крају, ком је намерио, стани се у граду, начини се газдом, сазива своје помоћнике и дели им робу: онима о већој плати до 7 пудова[2], слабијим пак радницима и малолетнима — 20 до 30 слика, неколико књижица и нешто пуцâ. Сликама од $1^1|_2$ коп. одређује цену 3 коп.; на литографије, које је платио 5—8, удара 10—16 коп. Ако је богат остаће ту на месту, ако је пак сиромашнији и сам ће узети на плећа лубочну торбу, па ће поћи да тргује.

Испраћајући своје најамнике на пут, газда им заповеда куд ће ићи, и даје им рок кад да се врате. Бољи од њих продиру на 200—300 врста уоколо, а лошији и шегрти крстаре у близини. Дошав на рочиште, офења-помоћник дужан је донети газди сто на сто чиста прихода. Што добије више, то му је на стан и храну.

---

[1] Старе, корените офење живе у владимирској, а данас им је главно гнездо у тулској области, у алексинском округу. У московском крају називају их *картинщчики*, и ако они не тргују само *картинкама* (сличицама), већ продају и разне књижице, брошуре и другу ситнарију, као: крстиће, врвце, дугмад итд.

[2] Пуд = 16 килограма и 381 грам.

Зато сваки, иоле при новцу књигоноша гледа да добије робу из прве руке: онда је он свој газда, а и зарада му је већа. Убоге офење, т. зв. ходалице (ходьба) и корпари (коробейники), који продају само књиге и слике, долазе сваких 10—14 дана у Москву, накупују за 5 руб. разних лубочних списа, па приходима с тог малог капитала исхране од јесени до пролећа сву своју породицу[1].

Трговање њихово скопчано је с многим невољама и погиблима. Колико их гине на путу од љуте студени, колико је похараних и убијених! На те патнике жалосно је погледати у зиму: мраз стеже, ветар фијуче, а они заогрнути у трале журе кроз снег и олују, да што пре стигну у оближње село. По изгледу им можете судити и сувише јасно о тешком и горком им удесу.

И ако офења често продаје за троструке паре своју робу, мужик га не сматра за проста трговца или дерикожу, већ за мила госта, који једини у зимње доба куца на мала врата сиромашног му дома, нудећи поуку и забаву за дуге зимње вечери. Мужик избере што му треба: причу, сановник, азбуку или сличицу,

---

[1] Ево рачуна једног коробејњика:

100 простих слика у бојама . . .	50	коп.
25 литогр. « од табака . .	1.25	«
25 « « од по табака .	62	«
100 божанских и светских књига .	1.50	«
Азбукâ, Соломонâ и тд. . , . .	1.13	«
Свега	5	рубаља.

па ако нема да плати, офења прими у замену жито, брашно, зоб, лан, уопште све што може понети на леђима, ако је сиромашнији, или на колима, ако је богатији. Он воли књигоношу и као човека искуснијег и паметнијег од себе, који је много прошао, много видео, па о многоме може и причати, а и добар савет пружити. Зато ће га примити наноћиште, и нахранив га, туриће му и на пут парче хлеба у торбу, а за све то неће ништа узети. Офења пак, ценећи љубав и гостопримство сељаково, прилепиће на зид коју слику или ће обдарити децу каквом књижицом.

* * *

У пређашње доба трговале су књигоноше без сваке препреке, путујући с краја на крај *по матушки Русији*. Закон о штампаријама, литографијама и књижарницама од 1865. год., ограничив стару им слободу, обвезао их је да свак донесе од кмета уверење да је човек поуздан (благонадежный) и да се не налази ни под судом, ни под истрагом, па ће му тек онда окружни начелник, којему треба поднети молбеницу, издати право да тргује.

Офење одмах осетише сву тежину те нове наредбе. Прво је ваљало платити да се молба напише, па онда отићи сеоском ћати, а отуд начелникову писару, који се наплаћиваху како им је била воља, а овамо издаваху сведоџбу само на годину[1], и само за један округ. Пошто је књигоноша пролазио неколико области, па би му на цигло вађење разних уверења пукла сва зарада, многи престаше трговати. За онима пак, који би се онако пустили у свет, мотрили су пристави, кметови, писари, пандури, извршитељи и друге ситне и крупне гладнице. Офења их је све морао митити, да не допадне затвора и да му робу не узму, те је пролазио још горе од свог брата, који је плаћао за сведоџбе.

---

[1] Један начелник издавао је и на три дана.

Пре девет година закон о трговини с књигама донекле је измењен: књигоноше не добивају више уверење од окружног већ од обласног начелника, само треба донети из села потврду о *благонадежности*. У том и јест мука. На селу има и богатих и сиромашних офења. Богат ће подмитити општинаре и новцем и *вотком*[1], а шта ће сиромах? Кад још узмемо у обзир, да треба унапред подмирити сву порезу за годину, извадити пасош[2], платити за оне две сведоџбе (једну о владању, другу за трговање) и сврх тога имати још коју мраку, да се набави роба, разумећемо зашто је сиромашних и самосталних књигоноша све мање и мање.

* * *

Већи градови имају своје офење, који већином растурују издања с Никољске улице. У Москви зову их: *фарисејима.*

---

[1] Ракијом.

[2] По Русији не могу путовати без пасоша ни њезини рођени држављани.

Идући по једној од најживљих московских улица, чућете на једанпут где вам неко виче:

— Господине, купите календарић!

Освр̂ћете се. Пред вама стоји издеран малиша, у чакширама од платна и у неким цокулама на босим ногама. Поплавео јадник од хладноће, па вам несмело пружа лубочне календаре и портрете молећи вас, „да подржите трговину.“

То је фарисеј. Већина их припада оном сталежу, што се зове „боса команда“. Ноћ проводе у домовима за преноћивање, а дању лутају по кафанама и рестаурацијама, продајући јевтина издања.

Свако јутро, чим лубочници отворе своје радње, фарисеји долазе гомилице по еспап, узимајући за 20—50 коп. календара, разних књига и лубочних портрета, којима је тада прођа. За 10 књижица од табака плаћају 12 коп., а продају их по 3 коп. комад или две за 5 коп. Тим начином, протурив их за дан бар 30—50, сваки фарисеј има чиста прихода најмање 50—70 копјејки. Некоји зарађују и много више, како кад и како где.

У Москви има их неколико стотина. Главне су им муштерије околни сељаци, што долазе сваки дан у *белокамену матушку* на пијацу, и радници и беспослене слуге, што непрестано седе у крчмама, липајући ону жућкасту течност, коју им продају под именом чаја.

* * *

Запитаћете: шта чека офење у будуће?

Време иде и све повија према себи. Лубочници се већ донекле изменише, па ће се и офење преобразити. Кроз 10—20 година, кад писменост буде јача, а издања за народ боља, кад мужик буде знао разликовати *Енглеског милорда* од Толстоја и Тургењева, и они ће бити бољи и друкчи. Ми држимо, да ће руски сељак који је знао родити и издаваче својих књига и путнике књигоноше, дати са временом и чету нових офења читача, налик на путнике лекторе у Германији и Енглеској, да читају књиге неписменима, а писменима да их препоруче и ословаде.

Да се развиће офења̂ клони том правцу види се и отуд, што се на неким местима Русије већ јављају књигоноше читачи. Тако н. пр. *Смоленски Гласник* пише, да по поречком округу смоленске области иде неки путник и чита мужицима разне књиге, као житија светих, народне песме и друга народна издања, свега око 40 свезака. Сељаци се искупе у избу, па пажљиво слушају, дајући му за труд ко шта може: новаца, жита, хране, платна, јаја итд.

Или н. пр. овакав случај:

Кнез В. А. Хилков поручио од Посредника и осталих друштава неке списе, које издаје интелигенција за народ, па их дао једном мужику да их прода на оближњем вашару. Разложио вам овај књиге, сео па чека. Сељаци пролазе, нико ни главе да осврне. Онда продавач узе Толстојеву приповетку: *Бог види ко је прав, али одмах не казује* и поче је на глас читати. Неколико људи пριђоше и сташе слушати; гомила је непрестано расла, а кад дође крај читању, све књиге одоше као алва.

То су већ замеци доцнијих офења читача, који ће зблизити руског сељака с руском књижевношћу, и учинити да она постане народна у потпуном смислу те речи.

А дотле?

Свака епоха народног образовања има и своје књиге и своје издаваче и своје књигоноше. Па као што у енциклопедиста̂ беху њихови Шовели, као што су у лубочника њихове офење, интелигенција, кад загази дубље у тај рад, имаће своје путнике читаче. Рад пак данашњих преходника њихових треба ценити с обзиром на данашње прилике, у којима они имају великих заслуга за ширење писмености и стварање читалачке публике у Русији.

*
* *

Огромни ресултати, које постигоше московски лубочници, морали су изазвати на издавалачки рад и друштва за ширење писмености и све пријатеље просвети народној[1]. Радња њихова на том пољу рачуна се од 1880. год. и врло је различна: 10—60 књижица разноврсна садржаја. Већ тај број показује да је натписа одвећ мало, да би се интелигенција могла надметати с лубочницима. Петроградско н. пр. Друштво за писменост издало је за 10 година 35 књига, од којих је год. 1886. продано 69.356 примерака, 1887. — 41.048, а 1888 — 47.700. Како ту може бити надметање с једним лубочником, као што је Ситин, чији списак броји 580 натписа и који продаје годишње 8—10 милијуна примерака?

---

[1] Од друштава налазимо у издавалачким редовима: Задругу за друштвену корист, Одбор за приређивање народних читања, Сољаној Городок, Друштво за ширење корисних књига, Посредник, петроградско и московско Друштво за писменост и тд.; за тим уредништва некојих журнала као: *Руска Мисао*, *Руско Богатство*, *Сеоски Гласник* и др.

Па и то мало издања није продирало у народ, јер издаваоци, не изучивши погодаба сеоског живота, ни средине, којој су их наменили, не знађаху шта тражи мужик, шта годи укусу и навикама његовим. Мимо то, интелигенција их није умела довести у везу са селом, а без тога није успеха никакву практичну послу. Одбори се не побринуше за своје офење, који би упознавали народ с тим новим књигама на сваком месту, где се свет скупља и куда књигоноша продире. Књиге су чекале у граду, да сељак дође по њих, а он није знао ни да постоје.

Релативна им скупоћа била је такође узрок слабој прођи њиховој. Сељак купује списе од 5—10 коп., а интелигенција му их пружа — за 20—50, не у циљу какве спекулације, већ једино зато, што су се књиге штампале у мало примерака (1—2000), па су морале бити скупље.

Најзад, ко хоће да се надмеће с лубочницима мора, макар из почетка, обући своја издања у лубочно рухо, јер се народ навикао на њ у току од 50 година. Сељак воли, да се књига страшно зове, да је мала и да јој корице краси каква слика у бојама; а ту му дају дугачку, танку књижицу, обучену у неку тамну хартију, и место примамљива натписа који би будио љубопитство и машту — неразумљиве му речи: *Издање Народне Библиотеке*, или *Издање петроградског Друштва за писменост, које постоји уз Царско слободно економско Друштво*, и тд. Мужик их прочита и врти главом. Нуде му нешто, о чему он појма нема, па оставља књигу и иде лубочнику.

Због тога су лежала најбоља издања интелигентних људи и појединих друштава. Док је н. пр. интелигенција издавала приче Толстојеве, није их се разилазило више од једне до две тисуће, а чим их поче штампати Ситин, одмах прве године свака се растури у 100.000 примерака.

Образовани издавачи најзад увидеше где запиње, и пођоше у школу код лубочника. Успешни рад фирме Посредника најбоље показује, шта вреди така школа.

То друштво, чим је пре неколико година постало, одмах је ступило у савез са Ситином, а преко њега с тисућама његових офења и с многим малим књижарницама у унутрашњости. Посредник је узео на се уређивање, а Ситин — штампу и продају. Предузеће иде да не може боље бити. Књиге се разилазе у милијунима примерака, разносећи под болесном лубочном љуском свежу, здраву храну.

Сељак је прима, ну знаће је разликовати од оне с Илинске и Никољске улице тек кроз десетак година, кад оздрави болесни му укус.

И Библиско друштво, увидевши каква би маха лубочни начин растуривања дао ширењу духовних књига, образова своје офење, писмене и начитане књигоноше, које крстаре по свој Русији. Сваки од њих добива 25 руб. месечно, а мора продати најмање на 75, и ако мало који не испазари за то време и 150—200 рубаља.

На Библиско друштво угледало се и Друштво за ширење св. Писма, растуривши тим начином год. 1886. више од 90.000 књига, међу њима 82.000 јеванђеља потпуних и у одељцима, од 2 коп. до 3 руб. Од својих књигоноша оно тражи: љубав к предмету, беспрекорно поштење, знање св. Писма у толико, да могу простом човеку објаснити садржај појединих одељака, најзад, „усрдност до самопрегорења“. Прве године свог опстанка, 1863., Друштво је имало само једног књигоношу; сад их има седам, који су из општег броја год. 1886. проданих књига, растурили 36.705 примерака.

Књигоноше показују толико енергије и пожртвовања у ширењу св. Писма, колико офење у распростирању лубочних издања. Један од њих продро је 1886. год. четврти пут у најглувља места Сибира, у шуме јакутске области. Његово путовање је права Одисеја, пуна борбе са свакојаким тешкоћама и невољама. Довољно ће бити ако наведемо, да је он за 10 и по месеца прошао паробродом, чамцем, коњма и пешке, како где, више од 17.000 врста, продав за то кратко време, 15.000 примерака. Други је обишао за годину 28 градова средње Русије; трећи је растуривао књиге само међу војницима, четврти у фабрикама, пети у казненим заводима и т. д.

„Наш народ, пише Друштво, није навикао да купује књиге у трговини, већ их радије узима од књигоноше. Једни можда нису ни чули, да постоји Нови Завет на руском језику; други се опет налазе у болницама, тамницама, фабрикама и т. д. те не могу сами ићи да га купе, и ако су га жељни имати. Таквима треба донети на ноге.“

У последње време почеше се и просвећена руска земства старати да добре књиге продру у народ. Самарско, н. пр., отворило је пре неколико година на три места у свом округу књижарнице, да сељаци лакше дођу до јевтиних, а поучних и ваљаних издања. За три године продано је у њима 10.000 примерака. У том правцу раде и друга.

И појединци, из љубави према народном образовању, лаћају се растуривања. Ево шта пише о том сељак Жирнов, из доње новгородске области, књижевнику Пругавину:

„Јављам вам, да сам ступио у чланове сараднике Друштва за ширење основног образовања у нашем крају, отворив овде у селу малу књижарницу народних издања. И ако погодбе не беху најповољније, ипак сам, седећи код куће и не занимајући се баш тим радом, продао у току од шест месеца више од 1000 примерака у вредности од 80 руб. Не можете замислити, како сељаци траже књиге и како их жељно читају! Немам силе да их све задовољим: један моли, да му изберем и плаћа без ценкања, други — да му дам штогод за читање, просто не могу да се браним!... Узимају и дела Пушкинова у 6 књига, у Ситинову издању по 80 коп. Друштво, о ком вам пишем, потврђено је 1887. год., и сад, сем главног стоваришта у Н. Новгороду, има око 30 побочних по окрузима«.

* * *

То је, укратко, рад неких друштава за ширење просвете у народ. Остаје да видимо шта и колико чита средњи сталеж и интелигенција по градовима.

Још има људи који памте, кад је у Русији било свега 10—20 тисућа читалаца, који су куповали књиге; данас их купују стотине хиљада, а читају милијуни. Кад узмемо, да је у овај мах у њој (осим слободних сељачких) преко 40.000 основних школа и да свака пушта годишње бар пет свршених ђака у свет, видећемо да број писмених расте из године у годину бар са 200.000. Свака пета година доноси, дакле, нов милијун читалаца. Једни од њих, вели Толстој, отворили кљунове, као гладни тићи, и говоре: „Господо наши књижевници, баците нам мало умне хране, достојне и вас и нас; пишите за нас жедне живе књижевне речи; избавите нас од свију тих лубочних Јеруслана Лазаревича, Милорда Георга и друге пијачарске пиће.“ Ти ће чекати још неко време, док их не озори велика руска књижевност. Други се већ образују на великанима руске мисли и духа. Из прегледа, како се продају дела руских књижевника, најбоље ћемо видети колико они читају.

Год. 1885. изашло је пето издање Толстојевих списа, по 18 рубаља. Мимо релативно високу цену, свих 6.000 примерака разидоше се за 10 месеци. Одмах је приређено друго по 8 руб., такође у 6000 (по 12 свезака); то је отишло на јагму за месец дана. Седмо, у 15.000, разграбљено је такође за годину. Његова драма *Власт таме* угледала је света у фебруару 1887. год. Прво и друго издање распачало се истог месеца, а до 7-ог марта књига је била још три пут издана. Тим начином, за два месеца изашло је пет издања у 100.000 примерака. Год. 1887. растурено је Толстојевих прича за народ у 397.000 примерака; а свију његових списа наштампано је те године 677.600 комада.

Исте године навршила се 50-огодишњица погибли Пушкиновој. 27-ог јануара дела великог песника посташе народном својином. Јевтино Суворинова издање[1] разграбило се за неколико часова тог истог дана у 30.000 примерака. Суворин је одмах приредио још два издања, а Пављенков тако исто. У Москви појавио се читав низ лубочних издавача. Навала је била толика, да је разна Пушкинова дела требало у току године наштампати :

---

[1] 10 свезака за рубљу и по.

	БРОЈ НАТПИСА	БРОЈ ПРИМЕРАКА
јануара	19	122.500
фебруара	27	168.600
марта	25	225.000
априла	8	74.900
маја	7	68.800
јуна	15	65.800
јула	11	150.175
августа	15	248.000
септембра	13	215.200
октобра	8	82.600
новембра	6	28.000
декембра	9	31.800
Свега	163 дела у	1,481.375 прим.

Ти бројеви најбоље показују како је порасла читалачка публика у Русији. Напоменути нам је, да тај милијун и по није задовољио све потребе; од 1887. год. па до данас доживела су дела Пушкинова још многа и многа издања.

Списи осталих одличних руских писаца не шире се у тако великом броју једино због своје скупоће. Тако н. пр. год. 1887. био је издан Григорович у 10.000 примерака, за тим :

Грибоједов	у	10.000
Љермонтов	»	15.000
Тургењев	»	16.000
Гогољ	»	40.000
Крилов	»	50.000

Дела песника Надсона доживела су за кратко време око десет издања; дела сатиричара Шчедрина, и ако им је цена 20 руб., разидоше се пре но што би наштампана последња свеска. Глеб Ив. Успенски продаје се такође врло брзо : за две године два издања, свако у 10.000 примерака.

15. јула о. г. навршила се 50-огодишњица погибли другог великана руске поезије, Љермонтова. Сва уредништва илустрованих и народних листова поклонила су својим претплатницима дела песникова. Сама *Њива* пустила је у свет око 300.000 примерака. Крај ове године показаће да се Љермонтов разишао у толико исто, у колико Пушкин 1887-е.

И огроман развој руске журналистике сведочи да број читалачке публике непрестано расте и у селу и у граду. *Њива* се, н. пр., разилази у 100.000 примерака; слични јој илустровани лист *Цар-Колокол* броји преко сто, а Комаровљев *Свет* преко 80.000 претплатника. *Сеоски Гласник*, који једино држе сељаци, јављао је непрестано од месеца јуна па до краја 1889. год., да не може више примати претплату, позивајући нове претплатнике да тргну новац.

Унутрашњост све више чита. Год. 1884—5. примали су сељаци из доње новгородске области 120 примерака разних новина, а они из московске — 350, и то :

	у колико примерака
Московски Листак . .	44
Руске Новине . . .	32
Сеоски Гласник . . .	27

Њиву	22
Московске Новине	13
Свет	12 и тд.

Паланка Мстера и околина јој (вјазњиковски округ, владимирска област) давала је 1888. год. на разна повремена издања 134 претплатника, од којих је долазило на:

сељаке	57
свештенство	33
општине	17
племиће и чиновнике	16
трговце, фабриканте и тд.	11

Број претплатника међу фабричним радницима расте сваке године. На веће политичне новине обично их се претплаћује по неколико заједно, а илустроване држи свак за се. Последње они највише воле, јер илустрације обдарују своје читаоце са 5—6 слика у бојама, те се има шта и за читање и за собњи урес. Отуд је у саме *Њиве* из једне петроградске творнице до 100 читача. Да им олакша плаћање, лист прима од њих преко фабричке благајне 40 копјејки месечне отплате.

Има међу њима светлих примера. Пре неколико година умро је прост фабрички радник у Петрограду, Иван Павлов, оставив након себе библиотеку са 1000 свезака. Живећи врло скромно, он је трошио у току дуга времена један део своје зараде на куповање списа одличних руских белетриста, а набавио би и много дело научног садржаја. Научио је читати одраслим младићем тек онда, кад је дошао у престоницу. Своју књижницу завештао је Павлов школи свог села.

На тим свима примерима као да се остварују Кавељинове речи:

„И ако из руског друштва избијају на видик многе наказне и болешљиве појаве, ја верујем да ће прост Рус разумети свој задатак и, развив своју богату духовну снагу, да ће на својим леђима изнети Русију“.

*
* *

Шта да се ради?

Највећи руски приповедач Лав Толстој одговара једној девојци из Тифлиса, донекле, разуме се, у духу свог учења, овако:

„Сви ми треба да гледамо, како да смањимо потребе своје и да радимо све што можемо рукама својим, не бисмо ли тим уштедели посао онима, који се труде да нам живот подрже. То је заједнички рад свију нас. Ну просвећени људи имају још један, а тај је: поделити своје знање с другима, вратити га натраг оном народу, који их је однеговао. Ето, у мене је, ако хоћете, такав посао.

„У Москви постоје издаваоци народних књига, азбука, рачуница, историја, календара, слика и прича, које се продају у огромној количини, без обзира на каквоћу, продају се зато што се народ навикао на њих и што су растуривачи вешти. Један од тих издавалаца, мој познаник Ситин, жели да им дотера садржај у колико је то могућно.

„Посао, који вам предлажем, ево у чему се састоји: узмите једну или неколико тих књига — било азбуку, календар или роман (највише треба радити на приповеткама, оне су рђаве, а много их пролази), прочитајте их и поправите или са свим прерадите.

„Исправите ли штампарске грешке и географске и историске несмислице, и то ће бити добит, јер ће се ширити мање глупости у народ. Избаците ли уз то нека недотупавна и неморална места, заменивши их таквима, која не би смисао кварила, биће још боље. Напишете ли пак, под истим натписом, користећи се старим костуром, своју приповетку или роман с добрим садржајем — то ће бити најбоље. Допадне ли вам се тај рад, изберите ону врсту, у којој вам се чини да бисте најбоље успели, пишите ми, па ћу вам послати књиге... Работа је, без сумње, корисна: ступањ користи зависиће од љубави коју уложите у њу...“

Толстој, разуме се, није мислио да је то једини рад на пољу народне просвете. Ко је сам отворао дечје школе и пословао у њима, знаће шта још треба чинити. Он просто обраћа пажњу младих људи, који хоће да помогну народу, на поправку лубочних издања. Нема сумње, да је народ ових 50 год. читао књиге друкчег садржаја но што су лубочне, данас би друкче и мислио и зборио!

Шта да се ради?

А. С. Пругавин одговара читавим програмом. По његову мишљењу требало би:

I. Издавати слике и књиге за народ уз сарадњу најпозванијих представника књижевности, науке и уметности. (Поправити и прерадити лубочна издања; издати јевтино руске класике, почев с онима, које би народ најлакше разумео и оценио; упознати га у сликама са славним руским уметницима, као што су: Рјепин, Верешчагин, Крамској, Маковски и др.);

II. Отворати по градовима, селима и засеоцима књижарнице с издањима за народ; основати нарочиту задругу књигоноша, да их растурује по градовима и селима, на железницама, трговима, пијацама и тд.;

III. Дизати библиотеке и читаонице у школама, општинским кућама, фабрикама, болницама и тд.; удесити преносне књижнице за она места, на којима се свет највише скупља;

IV. Организовати нарочити надзор над слободним сељачким школама;

V. Отворати недељне школе;

VI. Приређивати народна читања са сликама, и то: *стална*, по градовима, селима и фабрикама; *привремена*, о народним празницима, по сајмовима, пијацама и тд.; *преносна*, путујући с места на место;

VII. Издавати дневни и месечни лист за народ, по цену од 3—4 рубље; за тим алманахе с календарима — од 5 коп. до једне рубље.

На питање, откуд да се набаве средства за тај рад, Пругавин се позива на многе добротворе, који су већ жртвовали велике своте на народну просвету[1].

Док дишем — надам се! узвикује он.

Шта да се ради?

А. Мичурин одговара овако:

„Онај део наше интелигенције, који је свестан о свом дугу пред народом, тако је мален, да његово мишљење не би могло утицати на ток друштвених послова и разних реформа. Оно се игнорише и игнорисаће се све дотле, док се не одупре о ниже друштвене и народне слојеве. Ну мишљење тих слојева биће солидарно с бољим делом интелигенције тек онда, кад народ стече права појма о својим интересима, кад нестане оне његове отуђености од свега што је интелигентно, кад научи разликовати међу интелигенцијом своје пријатеље од непријатеља, а то ће бити кад се иоле просвети. Само како да га просветимо, кад основна школа, онака каква је данас, не даје и не може дати ништа више сем голе писмености?

Где је излазак одатле? пита Мичурин и одговара:

„Злу ће се доскочити, ако се народ буде просвећивао помоћу књиге, ако буде самостално читао по изласку из школе, ако се бољи људи из народа буду сами образовали и развијали, те утицали на своју околину“.

---

[1] Тако, н. пр., да се доскочи оскудици у учитељима народних школа, Е. Д. Наришкин основао је у Тамбову приправнички завод, обезбедив га капиталом од два милијуна динара. Дворски саветник Устинов у Тамбову, и пуковник Бородаевски у Харкову оставише по 100.000, а судија Голицев у Калузи — 40.000 рубаља, на нар. школе. Ф. И. Ушакова поклонила је московском университету 300.000 рубаља на стипендије; А. М. Сибирјаков даде 100.000, а Занадворов 145.000 руб., да се оснује университет у Томску, итд.

Да народ треба образовати по изласку из школе, ван сваке је сумње; али да се и у школи неда радити, да сељак не може изнети из ње ништа сем голе писмености, сумњиво је. Интелигенција, кад би хтела, могла би узети све сељачке школе у своје руке, а то је тек рад и то велики. Да је тако, навешћемо неколико примера из унутрашњости, из глухих закутака сељачке Русије.

У селу Марјевци (петровски округ, саратовска област) нема земске школе, а најближа — удаљена је на 10 врста. Сељаци су наимали каквог старог војника, па деца за читаву зиму једва науче срицати. Г-ђа Јуматова, жена тамошњег поседника, отвора бесплатну школу у свом дому, и плаћа јој учитеља да ради под њезиним надзором. Ученика има толико, колико може стати. Пругавин, посетив тај завод пет месеца после дана кад је био отворен, пише, да су сви ђаци правилно и јасно читали, да су говорили на изуст молитве и лепо декламовали научене песме. „Свецем а и радним даном у вече ученици би певали у хору духовне, народне и дечје песме, а г-ђа Јуматова пратила би их на клавиру. Треба видети, како је деца воле. У школи је и мала књижница, састављена из дечјих и народних књига, које врло радо читају и оцеви и деца“.

У мценском округу (орловска област), у селу Старухину ради већ неколико десетина година, с ванредном вољом, Јелена М. Јакушкина. Благодарећи њезиној школи, коју је подигла својим рођеним средствима, и мало и велико, и у селу и околини научило је читати и писати. У школи има и дивна народна библиотека; тамо се приређују и читања за народ.

Из кобељачког округа (полтавска област) пишу, да је кћи тамошњег поседника В. И. Карпова, образовано девојче од 18 година, отворила народну школу. Свршивши нижу гимназију и увидевши, да је срамота младој девојци трошити снагу на тоалете, проводити време у картању и ловити младожење: Карпова ступа бесплатно као помоћница у сеоску школу, ради у њој годину дана под упутством искусне учитељке, полаже испит пред одбором, и одмах даје молбу да јој се допусти, да отвори народну школу у свом селу. Кад је јавила околним мужицима и Козацима о својој намери, записа се око 40 ђака. За учење Карпова узима пет рубаља годишње и воз сламе за огрев;. књиге пак и учила набавља о свом трошку.

У селу Јурјевци (черниховски округ) кћи тамошњег поседника, А. А. Бакуринска, свршена ученица једног вишег просветног завода, купивши јутро земље, подиже на њему красну школску зграду, где учи бесплатно сељачку децу. За прва два дана уписало се 50 ђака, осталима је ваљало отказати због оскудице у месту. Ученици су већином од 13—16 година; свима им је, дакле, претило да остану цела века неписмени.

То је девојка!

Српске госпођице и госпође, које сте се училе по нашим и туђим школама, ето рада достојна просвећености ваше. Угледајте се на те врле Рускиње, прегните на посао, да не огрезнете у блату општег немара нашег. Лепе сестре наше, покажите нам коју другу из свог кола, коју *добровољну* радницу на том пољу, једну, макар једну само, лека ради!

Наведени примери сведоче да се и у школи даје радити. Да таких одушевљених снага, као што су Карпова, Јуматова, Бакуринска, Алчевска[1] итд. има на стотине, рад мајсторâ грамотникâ прешао би са свим у руке просвећеним људима, а слободне сељачке школе биле би за њ најшире поље. Само што у том правцу не би требало да раде једино учитељи и учитељице по градовима, а поједине младе девојке по селима, већ сваки интелигентан Рус, који живи у народу и који му добра жели. Да су нешто оне стотине младих снага, што дадоше живот свој за разне утопије, пошле тим путем; да се сви они младићи што теже за високим, а гладни седе на ниском, упуте као учитељи у народ; да све оне девојке, које проводе време у беспослици, а веле да живе идејама 60-тих година, пораде у правцу својих сестара Карпове и Бакуринске — лативши се посла мирно и достојанствено, с жаром и љубављу, без икаквих смерова на насиља и преврате, не у име идеја, којима народ нити је дорастао, нити их разуме, нити су му потребне, већ једино у име просвете: како би брзо тим свестраним, систематским и поступним радом постао од руског мужика просвећен човек, даљи носилац културе на Исток!

---

[1] Види шесто писмо.

◆

ПИСМО ПЕТО

Април, 1892. год.

Како је утицала глад на народно образовање у средишњим областима Русије. — Шта раде држава, црква, земства и појединци да помогну основним школама. — Женски завод за народну привреду у Понемоњу. — Негативни ресултати грађанских школа. — Држава смера да отвори уз њих течајеве за коваче, браваре и столаре. — Предлог Ј. Абрамова. — Утисци с читања за народ у Педагошком Музеју. — Разноврсна публика. — Пуковник Шведов чита о Црногорцима. — Слике, песме и музика. — Пролетње светковине на селу.

Страшна глад, што бесни у четрнаест области средишње Русије, над простором у ком живи око тридесет милијуна душа, потресла је из темеља дело народног образовања у њима. Народна руска школа стоји у најтешњој свези с народним благостањем. Њезин напредак показује да се народ економски диже; њезино опадање сведочи да народ сиромаши. То је младо дрво, које још није ојачало, није имало времена да запусти дубоко корен па да напредује независно од непогоде. Да је она сва у државним рукама, као код нас у Србији, да није упућена баш на тог сељака, ког је гладна година тако убила да га неколико најплоднијих неће моћи подићи, лакше би претурила таке дане, као што су ови. А ти су дани црни и прецрни. И културнијим народима било би тешко опоравити се после њих, а камо ли руском, код ког земљорадња стоји на тако ниском, да не речемо најнижем ступњу.

Културни ратар не живи од данас на сутра, већ мисли на будућност, а што је главно, зна се помоћи у несрећи. Књига је почела спремати руског мужика за борбу у животу, само што је време тако кратко било, да он није могао још ни прекорачити прага оном дивном просветном храму, у који је руски ум унео толико величанствених дела, толико светлих мисли на понос себи и човечанству, а није знао увести у њ руског сељака. Ако, благодарећи данашњој недаћи, прегне читаво руско друштво да га културно подигне, онда ће тај наук, који стоји толике милијуне рубаља и толике тисуће људских живота, донети неоцењиве користи и држави и народу. Реформа од 1861. године, ослободивши мужицима тело из тешког ига крепосног права, чека на сличну реформу, која би им ослободила дух од окова̂ таме и незнања. Друга била би достојна прве, ако не и већа од ње.

Пређимо самим школама и разгледајмо, које од њих највише пате, и шта ради руско друштво да им помогне.

Без сумње, највише је посрнула слободна сељачка школа. Рад мајстора̂ грамотника̂ са свим је престао, јер сељак и сам нема шта да једе, а камо ли њих да плаћа. И земска школа јако храмље, јер земства троше скоро сав свој приход, да помогну народу, па у то име укидају или смањују буџете, намењене просвети. Управитељи народних школа јављају, да и сеоске општине не дају ништа на школе, и ако тако остане, већина их престаће радити. Куратор оренбуршког округа извештава, да је стање ученикâ и учитељâ, у некојим крајевима оренбуршке и пермске области, „више него жалосно“, и да су тамошње школе затворене још од првог октобра прошле године. Тако је и на другим местима.

Како је са школама, које и сад раде?

О положају њихових учитеља и учитељица не треба ни говорити. И кад су родне године, ти мученици добивају једва толико плате да душу одрже, живећи већином од сељачких дарова. С ученицима је још горе: њихов број смањио се свуда на половину. Деца, гладна и гола, потуцају се с оцевима по путовима и улицама да испросе комад хлеба. Многа нису завирила читаве зиме у школу, јер беху без топла одела, а многа зато што не имађаху никаква. Родитељи им продали све до кошуље, да се породица исхрани. Школа је видела само синове имућнијих сељака и сиротане, који се надаху да ће у њој наћи топлу пећ и да их неће пустити, да умру од глади.

Извештаји о јадну стању њихову потресли су сав образованији део руског друштва. Да донекле оправдају веру дечју у школу, притече јој у помоћ и црква и држава, и земства и појединци. Храмови добише наредбу, да скупљају прилоге за храну ученицима парохијалних просветних завода, манастири — да оделе један део свог имања на исти циљ, а епархиски одбори — да раздају деци ручкове у архијерејским, манастирским и црквеним домовима.

Министарство народне просвете не заоста иза цркве. Сву своју уштеду за прошлу годину (100.000 рубаља) оно је наменило отварању бесплатних ђачких трапезарија, а уједно је издало наредбу свима пансионима, који се налазе под његовом управом да суше хлебне остатке (*сухаре*) за ученике основних школа у гладним областима. Професори казанског университета држе јавна предавања за исту сврху, жртвујући и 1—2 од сто од своје плате. На њих се угледаше многи наставници.

Земства раде такође што могу. Казанска окружна управа јавља својим школама, да ће свакој давати шест рубаља на чај и шећер, и хлеба колико се потроши. У тамбовској области већ има 64 бесплатне трапезарије, у којима се храни дневно више од 5000 ђака.

Од приватних удружења, сем петроградског и московског Друштва за писменост, највише је урадило Друштво за ширење народног образовања из Њижњег Новгорода. Оно даје учитељима по три копејке на ђака, да отворе бесплатне дечје трапезарије. Тим начином, месеца новембра, у 98 основних школа издржало се је 4460 ученика, а декембра—5212.

Међу многим појединцима споменућемо саратовског трговца Зајферта, који је још у октобру у нарочито купљеној кући отворио бесплатну ђачку трапезарију, где дневно ручава до 120 малиша. Сваки добива велики комад хлеба, парче меса, и *шчи*[1] и каше колико поједе.

У раду, који се клони народу на добро, руско образовано женскиње није никад заостајало иза мушкиња, па тако је и овом приликом. Разни женски одбори скупљају прилоге. Жена Толстојева и кћери његове отворају народне кухиње; многе госпође, као баронеса Корф и г-ђа Скалон издржавају по једну дечју трапезарију; г-ђа Стојуњина (жена покојног педагога), начелница женске гимназије у Петрограду, скупља међу својим другама 250 рубаља месечно на издржавање ђачке кухиње у селу Петровском; баронеса Искул, у пратњи некојих девојака из вишег петроградског света, раздаје по селима казанске области топлу храну ученицима тамошњих школа.

И малише из богатијих крајева помажу својој сиромашној браћи. У карапчевској школи (доњецки округ) причао учитељ својим ђацима, како је у овај мах у Русији на стотине тисућа[2] гладне школске деце. Казивање његово беше тако дирљиво да су сви плакали; а сутрадан, још пре зоре, почеше доносити прилоге, ко у марами, ко у котарици, како ко. Тим начином скупило се неколико врећа пшенице и брашна, 40 хлебова и рубља и седам копјејки у новцу.

---

[1] Руска народна чорба, скухана обично са слатким или с киселим купусом.

[2] По рачуну Царевићевог одбора за потпомагање пострадалих од неродице крајева, у њиховим школама је око 550.000 деце обојег пола.

Глад у далеким областима подсети и престоницу да се обазре око себе и да погледа, нема ли и у њезиним школама деце, која или ништа не доручкују или једу кору суха хлеба. Чим покренуше то питање, нађе се до 800 ученика, који се само два пут недељно залажу топлом пићом, а пет дана живе о хлебу и *квасу*[1]. На предлог свог школског одбора петроградска општина одредила им је на доручак 5000 рубаља. Тим начином храни се у свакој градској школи 5—6 ђака.

Благодарећи заузимању учитељице Пјешехонове, отворила је и милијунарка г-ђа Половцева у александро-њевском делу вароши бесплатну трапезарију, у којој једе сваки дан више од стотине ученика и ученица. Једни ручају од 11½—12, а други од 2½—3 часа. Свак добива два топла јела: шчи и кашу, или *лапшу*[2] и печено месо, или чорбу од пасуља и котлет. Како су јадници били изгладнели види се и отуд, што им је из почетка требало по 3—4 тањира чорбе и по фунте хлеба сем меса. Ну зато се и добротворни утицај трапезаријин одмах опазио и на њима и на родитељима њиховим. Деца марљивије похађају школу и боље се уче, а родитељи су безбрижнији, па их радије шаљу.

То је, у главним цртама, помоћ, коју пружају држава и руско друштво сиромашним ученицима пострадалих руских области. Она, у самој ствари, није велика, ну разумеће је свак, ко узима на уму, да сем тога пола милијуна школске деце тражи потпору преко двадесет милијуна становника. Најшира дарежљивост губи се у том огромном мору. Треба признати, да је она у целини велика, да је обухватила све слојеве руског друштва. Таке жртве ретко приносе и најпросвећенији народи. Дао би Бог, да година глади избаци на површину питање о културном препорођају руског сељаштва.

---

[1] Пиће, налик на нашу бозу.

[2] Супа с резанцима.

*
* *

На имању Понемоњу (поневјешки округ) постоји ретка школа у Русији: женски завод за народну привреду, вртарство и домазлук, баронесе Будбергове. Смер му је да даде друштву образовано женскиње, које би се одлично разумевало у сеоској привреди. Два кола младих девојака, која свршише течај, већ послују с највећим успехом на разним имањима средишње Русије, ширећи у народ корисна знања, поцрпена у школи. У заводу је свега 25 ученица, од којих само четири плаћају по 150 рубаља годишње; остале издржава поменуто имање. Течај се дели на теориски и практички. У првом се предаје руски језик, рачун, књиговодство и домаћа хигијена; у другом — домазлук, живинарство, како се прави сир и масло, сточарство, предиво, ткање, пчеларство и тд. За сваку струку има засебан професор.

* * *

У последње време проносе се по новинама гласови, како су виши кругови обратили нарочиту пажњу на слабу корист од грађанских школа, па се тврди, да је влада озбиљно намерила да их преобрази и да уз њих оснује радионице за коваче, браваре и столаре.

То питање претреса на странама педагошког месечника *Руска Школа*[1] познати писац књиге *Шта је урадило земство?* — Ј. Абрамов. Грађанске школе, по његову мишљењу, не само што не доносе никакве користи, већ су штетне и по своје ученике, јер им не дају никакве спреме за живот, и по друштво, јер пуштају у свет пролетаријат, који гине у нераду. По свом програму оне не стоје ни у каквој свези с другим просветним заводима. Многи предмети, који се предају у најнижим разредима средњих школа, ту се никад не уче, па зато се у гимназијама не може наставити, што се ту започело. Остају технички и средњи економски заводи, у којима би се дало завршити образовање и добити сведочанство као право на рад, ну таких је неколико у свој Русији, па сироти варошани немају средстава, да у њима даље школују своје синове.

Из грађанске, дакле, школе треба одмах ступити у живот, а оружје, које она даје својим ученицима за борбу у њему, тако је слабо да подлежу скоро на сваком кораку. Они су научили читати, писати и рачунати, т. ј. таман толико колико би знали, да је нису никад ни видели. Остали „предмети“ што се ту предају, немају с једне стране никакве свезе с оним што младића чека у животу, а с друге — тако су раскомадани, да цео течај представља гомилу одломака из свакојаких наука. Умне подобности ученичке остају тим начином неразвијене; после 3—4 године ђаци заборављају све што су знали, и ако их испоредите с бившим ученицима основних просветних завода, видећете да међу њима није никакве разлике.

---

[1] Русская Школа, св. II., за 1892. год.

Највеће је зло, што они, који полазе грађанску школу, пропуштају најбоље време, кад треба изучити нешто, што би им дало хлеба и обезбедило их за живот. Спремајући се код куће из разних „предмета“ и радећи у школи, син нема времена да уз то изучи код оца занат и то да га изучи док је још мали; а кад му куцне 15-та или 17-та, т. ј. кад сврши „науке“, срамота га је као „образована“ човека да код свог ћала седне па да учи оно, што је мали шегра од 8—10 година већ одавно испекао. Син тражи какво „племенитије“ занимање, и у том тражењу једе ћаћину зараду, док се после смрти му не нађе на улици с одличном сведоџбом из грађанске школе, ну без коре хлеба.

Од таких дечака обично бивају људи, које прост свет презриво зове *полугосподом* и које дивно карактерише руска народна пословица: *од свог одуст'о, уз туђе не прист'о.* Сви би они хтели да буду писари, па обијају неколико година прагове разним канцеларијама, нудећи свој „племенити“ рад за 5 рубаља месечно (што „неплеменити“ оцеви њихови, вредне занатлије, зараде за неколико дана); ну ту се надмеће с њима сваковрсни пролетаријат, који избацују гимназије и други средњи и виши заводи, пролетаријат, који је често подобнији од њих. Десет од сто можда налазе тим начином зараде, а остале увлачи морална проституција великоварошког живота у блато разврата, стварајући од њих кандидате за пробисвете, пустолове и варалице, које непрестано извозе из престонице и којих је сваким даном све више и више.

Ну г. Абрамов не слаже се ни с онима, који хоће да се отворе уз грађанске школе течајеви за коваче, браваре и столаре. Школа, вели он, учи горе занату него мајсторска радионица. Тому је најбољи доказ, што мајстори примају свршене ученике разних занатлиских школа за шегрте, а не за калфе, јер им не верују, да су посао испекли као што треба.

Друкче не може ни бити. Младић, који учи занат у школи т. ј. код кога је рад подељен и на њега и на науку, не може га никад онако изучити као шегрт, који се у току неколико година само тим бави. С тог гледишта с радионицама уз грађанске школе било би још горе. У осталом, нашто подизати заводе за тако распрострањене занате, кад их свак може приватно изучити и брже и боље? Столарâ, браварâ, ковачâ итд. и без тога је толико по градовима, да им често ваља гладовати. Не вели узалуд варошка пословица: *столара је као паса̂.* Каква би заслуга била увећавати гомиле и онако гладних занатлија?

Г. Абрамов предлаже оснивање другојачијих школа, које би биле потребније, јер их Русија нема. „У граду, у ком живим, пише он, има гомила кројача, књиговезаца, бравара и т. д. који мало те не умиру од глади; остали становници обрађују земљу, бавећи се вртарством, и зарађују тако исто мало као и занатлије, јер продају сирове плодове. Људи, који би се дубље разумевали у преради њиховој, нема у нашем крају. Код нас рађа много кртоле, па ипак добивамо скроб од ње из унутрашњих области, а вишу врсту — чак из Лондона, јер нико нема ни појма, како се он производи. Рађа нам толико воће да бисмо га могли извозити на милијуне рубаља; ну пошто нико не зна како га ваља сушити и правити из њега разне консерве, не само што га не извозимо, већ добивамо сушено воће из Персије и Молдавске, слатко — из Кијева, а маринирано — из Грчке ит.д. Крава̂ и оваца̂ имамо много, али немамо свог сира; нико не умо чинити коже, кухати сапун, правити свеће. Једном речју, цела област све продаје у сировини, а доцније прекупљује то исто за трострук новац.“

Писац тврди, да се у том положају налази више или мање сва Русија, и школе које би училе народ како да прерађује сировине, удесетостручиле би му благостање и донеле би обилате плодове.

* * *

У недељу 15. марта био сам у Педагошком Музеју[1] на народном читању. Пуковник Шведов, наш пријатељ, начелник руске болнице у српско-бугарском рату, читао је своје предавање о Црногорцима.

Још пре два часа, кад се читања обично почињу, дворана Педагошког Музеја била је пуна (500 седишта), а народ је непрестано долазио. На каси седи војник и продаје улазнице. Пет копјејки може платити и најсиромашнији, па зато се ту скупља најразноврснији свет. У првом реду седе господа (то су зацело скупља места), а за њиховим леђима почиње се одмах она мешавина од неколико стотина лица из разних сталежа — мешавина, коју ћете наћи само у црквама и на читањима за народ. Гимназисти у својим беличастим капутима, студенти с плавом огрлицом и узаним университетским сабљама, војници разних пукова и разне врсте оружја, пуни трговци и мршави им помоћници, плаве девојчице сањалачког лица, вредни радници црних руку, старци с унучићима, матере с ћеркама — све се то слило у једну целину, и мирно чека да се отпочне предавање. Дивио сам се понашању њихову. То није улична светина, која је дошла да блене, да се смеје, да време утуче. Већина их има неколико часова слободна времена, па већ то, што је дошла да га проведе у поуци, сведочи да јој разуме значај. Држање њихово доказује вам да је слушаоница за 10 година племенито на њих утицала.

---

[1] Сољаној Городок.

Тачно у 2 часа поче се читање. Силни глас г. Шведова јечи по опширној дворани; речи падају тако јасно, да их чује и разуме и последњи слушалац у најудаљенијем куту. Свака говори о топлој љубави читачевој према малом, а јуначком српском племену. Он је скупио све градиво, да изнесе Црну Гору у што лепшој боји, а уредио га је тако вешто да би и од нас мало ко био у стању, у току од 30 минута, испричати више и лепше о Црногорцима. Говорник је у кратким потезима прошао све што их карактерише: стару историју, заједничку с нама, па повлачење у горе пред јачом силом, светлу вековску борбу с неверијом, борбу, из које изиде данашња повећана кнежевина; изнео је Црногорца у боју, у светлости разних занимљивих прича о јунаштву му; Црногорку, вредну домаћицу и верну љубу; културно стање те мале земље, гостопримство и обичаје њезине; живот на Цетињу и кнежев суд, свештенство и војску, кнеза Николу и српске идеале, у којима Црна Гора игра тако важну улогу.

Предавање пратиле су слике. Кад говорник куцне у звонце, један окрет завртаљке и гас престаје светлети, а мрачна коморица почиње бацати на велико, бело, јако осветљено платно слике и прилике из црногорског живота и из Црне Горе. Једно за другим ређају се разни типови мушкиња и женскиња, слике: јунака у заседи, домаћице у кући, пастирке у горама и војске, портрет кнежев и кнегињин, наследника престола и некојих јунака, изгледи разних градова (Цетиње, Бар, Подгорица) ит.д. ит.д., око тридесет врло лепо израђених слика.

Предавање се јако допало. Бурним тапшањем изазвала је публика неколико пута симпатичног писца

За тим изиде млада девојка и поче уз клавир певати разне напеве из руских опера. То их је тек одушевило. Један обућарски шегрт, који је седео крај мене и с којим сам се упознао пре читања, често би узвикивао у одушевљењу: Какъ хорошо! Какъ хорошо![1] Да музика давно утиче на њ, као и на све њих, говорило је и то, што узимање високих нота није изазивало нигде смех, као што обично бива код слушалаца те врсте кад први пут чују уметнички разрађену мелодију. Певачица је на опште захтевање морала поновити. После песме давао је неки вештак, с истим успехом, такође уз пратњу клавира, читав концерат на труби. Мој обућар и опет је шаптао: Какъ хорошо!

Мало после три часа свршило се то читање са сликама, песмама и музиком.[2] Публика се разилазила, разговарајући се о Црногорцима. Био сам очаран. Никад нисам веровао, да жива реч, спојена са сликом, може дати тако лепе плодове. То је сила, којом треба да се послужи свак, ко хоће да шири просвету у народ.

---

[1] Како је то лепо!

[2] Така читања приређује Педагошки Музеј два пут недељно: четвртком духовног, а недељом светског садржаја; плата за улаз није никад већа од 5 копјејки.

После предавања лутао сам дуго по улицама размишљајући, како би се код нас дало тим начином много урадити и како се ништа не ради.

* * *

Освојило пролетње сунце... Руски сељак радује му се, као честито чељаде жељно ишчекиваном господару, хранитељу свом, или још боље, поштује га као доброг бога светлости, од којега све долази.

То поштовање беше потпуно у далеким претхришћанским временима, у доба детињства народног. Првобитни човек, неподобан да се довије појавама природним, не поимајући шта су звезде и месец, сунце и облаци, сушнице муње и громови, видео се слаб и ништав пред том неодољивом силом, која шиљаше час светлост час таму, час зиму час врућину, гладне и родне године, жалост и радост, живот и смрт. „Природа му изгледаше то као нежна мајка, која га је хранила на грудима својим, то као зла маћеха, која му пружаше место хлеба тврд камен — оба пута као највиша властелинка, која захтева слепо покоравање[1]“. Бој сунца с мраком, бој пролетње бујности са зимњим мртвилом, морао је најдубље запасти у душу му; он је спазио у њему борбу двају начела: светлог и животворног са тамним и смртоносним, и увидев да је прво по њега добро и да побеђује друго, признао је светле силе за добре богове, а тамне — за зле и страшне. Тако је обожио природу.

---

[1] Афанасьевъ, Поэтическія воззрѣнія славянъ на природу, св. I., стр. 56.

Мимо то, у очима старог Словенина, као човека тежатника, светле силе природне имале су још особити значај, јер отвораху небеса да падне ситна дажда, јер згреваху њиву, налевајући влаће златним зрневљем. Зато је он и поштовао као два главна божанства: небо — бога Сварога и сина му сунце — бога Даж-бога. Он се је молио и огњу земаљском и трећем сину Сварогову — Перуну, богу муње и грома; он је љубио „мајку влажну земљу“ и волео је Велеса, бога стаду и заштитника песми и певачу. Морана, богиња смрти, Стрибог, бог ветрова, и Љеши, бог шума, улеваху му страх; баба Јага, зао дух зиме, и Кошчеј, демон мраза, беху такође зли богови, и он им је приносио жртве угоднице, да их умилостиви. У част добрима — палио је стари Словенин жртве од захвале, да га штите и да му помажу.

Дође хришћанство, стара вера паде, али само привидно. Прост народ даде новим свецима особине пређашњих кумира: Илија громовник замени громовника Перуна, св. Влас и св. Ђурађ — бога Велеса; Коледа, празник сунчева рођења[1] сједини се с Божићем; пролетње светковине у славу васкрслој природи — с васкрсом Христовим; дан Купалов дође на Ивањ-дан. Народ оста многобожац. Није се свештенство узалуд борило, у низу дугих векова, против двојеверја у Русији.

---

[1] Од половине децембра сунце почиње јачати, и стари Словени светковаху те дане као прву победу сунчеву над зимом. Тада се почињале светковине у част његову.

То двојеверје постоји и сад, разуме се, у мањој мери. Обредне песме, певане уз жртвеник, изгубиле су данас свој негдашњи смисао; много је у њима заборављено, много је измењено, ну оне се још разлежу по руским селима: народ као да непрестано гледа у сунцу и тами, у пролећу и зими два разна божанства, која бију бојак без престанка. Он поздравља пролеће и лето као свеже јутро и топал данак; јесен и зима тужна су му времена као мркло вече и тамна ноћ.

Како се село радује пролећу! Њему је оно божица, коју је зима ледом оковала, па је држи у снежним канџама и неће да је пусти; а пролеће се бори да је надјача и да „отвори“ земљу. И буди се звере у гори, и долећу птице селице, и промаља лепу главу први цветак да објави победу. Девојке и деца пењу се на амбарове, на хумке и брежуљке, и зову пролеће:

«Пролеће, красно пролеће,
Дођи нам, сјајно, с радошћу,
С радошћу, радошћу,
С великом милошћу,
Са ланом високим,
С кореном дубоким,
Са житом обилним».

9-ог марта, кад по народном веровању долећу ласте, село пече мале птичице из теста, маже их медом и злати телејем, па младеж иде с њима да зове пролеће, молећи се Лади, богињи родна лета, срећне љубави и плодна брака :

«Благослови мати,
Ладо мати,
Да *Весну*[1] зовемо,
Да пратимо Зиму»,

и припева, како Зима одлази на колима, а Весна иде у чунићу, по разливеним пролетњим рекама.

На покладе се сахрањује и код њих Морана, богиња смрти. Народ износи у поље велику лутку од сламе, да је спали или ишчупану на комадиће, утопи у реци. У некојим селима возе на саоницама, а и на колима, велико дрво, украшено разнобојном врвцом, или момка, увенчана зеленим венцима. Он држи у рукама чашицу или боцу ракије, а младеж иде за њим певајући веселе песме. У знак победе сунчеве свуд се пале ватре.

Најзад, ево и Ускрса, светковине васкрсле природе. Светлост надвладала таму, живот надјачао смрт; сунчеви зраци ките воћку ружичастим цветићима, заодевају брег и долу нежним зеленилом. Момчадија се пење Томине недеље на брегове или на узвишенија места, да поведе с девојкама игру народну, *хоровод*, у славу сјајном победнику, сунцу[2]. И вије се хоровод, напомињући ход сунчев, и хори се радосна песма, уз припев :

«Хој, Додо, хој, Ладо !»

---

[1] Пролеће.

[2] Тај се празник зове *Красна Горка*, по свој прилици отуд, што су га стари славили на *гори* или брежуљку, покривеном првом пролетњом травом, и огрејаном *красним* сунцем.

Па ће доћи Ђурђев-данак (23. април). То је најсвечанији дан за тежатника: онда се почињу пољски радови, а св. Ђурађ је пољу заштитник, те га роси и залева даждом пролетњим. Свештеник чита молитву на житима; младеж бира лепог храбра, кити га зеленилом, на главу му меће велики округао колач, урешен цвећем, па тако, са зубљом у руци, момак иде на ливаде, а за њим коло девојака, певајући обредне песме у част св. Ђурђу:

«Ђурђу,
Порани рано,
Отвори земљу,
Испусти росу
На топло лето,
На бујно жито,
Ђулма на здравље.»

О Ђурђеву дне пастири јаве први пут стадо у поље, журећи га врбицом освећеном у цркви на Цвети, и певају:

«Око поља идосмо,
Светог Ђурђа викасмо:
Хој, Ђурђу храбри,
Стоку нам спаси,
И у пољу и за пољем,
И у шуми и за шумом,
Под месецем светлим,
Под сунашцем сјајним,
Од грабљива вука,
Од медведа љута,
Од лукава звера.»

Св. Ђурађ заменио је селу Велеса, старог бога сточарства, па му народ даје стадо под окриље. Сељак верује, да гладан вук иде св. Ђурђу, да од њега добије »суђену« овцу; а мимо свечеву вољу да не може ни једне заклати. „Што је вуку на зубима, то му је Ђурђе дао“, вели пословица[1].

Ето и *семика*[2], у четвртак пред Тројицом, светковине у част младој брези, представници лисне горе[3]. Момци и девојке иду у шуму, певајући:

«Благослови, Тројице,
Богородице,
У гај да идемо,
Венце да плетемо,
Хој, Додо, хој, Ладо!
Венце да плетемо,
Цвећа да беремо,
Хој, Додо, хој, Ладо!
Отићемо у шуму,
Набраћемо цвећа,
Набраћемо цвећа,
Савићемо венце,
Хој, Додо, хој, Ладо!»

Увенчавши брезу и украсивши је врвцом, швигарци ките главе венцима из брезових гранчица и воде хороводе, а швигарице певају:

---

[1] Наш народ у Србији и Херцеговини коље тај дан јагње, украсив му главу венцем из цвећа и зеленила, прилепив му на рошчиће запаљене свеће и окадив га тамјаном. Сличан обичај имају и Руси.

[2] **Семь** значи седам; *семик* је, дакле, дан који пада у *седму* недељу после Пасхе.

[3] Та сва седмица уочи Тројичина дне звала се је, још у XII-ом веку, недеља *русалака*. Русалке су, као што народ данас верује, душе некрштене или од родитељâ проклете деце, девојака утопљеница и сваког женскиња, које пре суђена дне отиде насилно на онај свет. У претхришћанским пак временима то је име означавало уопште душе умрлих. Зима, по народном веровању, неда ни мртвима да изађу из гробова; али кад гране пролеће, кад све оживи, и душе се дижу у светлије пределе, онда су русалке, што и наше виле. Од првог разлива пролетњих река до Тројицâ оне живе у води, излазећи на обалу само да играју; од Тројичина дне до Петрова поста стане се у гори, на брснатом дрвећу, а по том опет улазе у гробове, и постају *земљаночке*, т. ј. становнице подземног света, док их пролетње сунце поново не измами. *Семик* је био велики њихов празник, који је црква заменила задушницама у суботу пред Тројицом. Народ и сад оставља тај дан *блине* (колаче) на гробовима; по његову веровању, мртви сѐ хране и после смрти.

«У венчићу
Зеленчићу
Ја се шетам
По градићу
И тражим, тражим
Лепога Ладу.
У венчићу
Зеленчићу
Ходам млада
Око града,
Добар делијо,
Буди ми Лада!»

за тим одлазе на поток и бацају венце. Чији лепо плива — удаће се, чији тоне — остаће неудата или ће умрети. Да руски песник испева чувства зебње, туге и радости, што се боре у тај мах у чистом срцу девојачком, треба да је сродна душа нашем Грчићу-Миленку.

А кад сунце стане 11. јуна на највећу снагу, прославиће га народ на празнику купалском оне дивне, песничке ноћи, која под утицајем хришћанског календара паде уочи Ивања дне.

«Купало, Купало,
Где си зиму зимовао,
Где си лето летовао?
Зимов'о сам у перини,
У зељу[1] сам летовао,»

певају Белоруси.

То је највећа летња светковина. Купалске ноћи скупљају се вештице на игралишта, а у поноћ цвета папрат огњеним цветом. Благо ли се оном ко га нађе: цвет ће му показати место где је благо закопано.

«Купало, Купало,
Дај нам котле злата!

---

[1] Т. ј. у зеленилу.

Гле, већ цветак цвета,
Ја ћу сести украј њега,
Преноћићу поред њега,
Да увребам папратов
Огњевити цвет,
Па да будем богаташ,
Те да купим цео свет,»

пева момак у песми. Сунце, будући у тај мах на врхунцу своје моћи, која васкрсава природу, морало је улити и биљу своју лековиту снагу, па зато се тада и траже дванаест трава силе чудотворне, међу њима одољен и невесиље. Младеж, ухватив се за руке, скаче преко ватре, наложене на пољани, јер купалски огањ исцељује од сваке бољке и штити од заразе; народ се почиње купати; девојке бацају венце у воду, а момци спуштају упаљен точак с брда, не слутећи да су стари хтели тиме да покажу, како и сунчева кугла иде од тог доба на ниже.

Зором на Ивањ дан пење се сунце на небо у свој слави својој; у кола је упрегло три сјајна коња: златна, сребрна и коња од драга камена, па игра по небесима, сипајући златне искре на све стране.

Ну отад почиње слабети, те „скреће на зиму“. Празник Јарила[1] завршује 29. и 30. јуна летње светковине. Као што је народ у пролеће сахранио Морану, сад сахрањује сламну лутку, која представља Весну[2].

Ноћи дужају, дани краћају . . .

---

[1] *Јар* = светлост, жар.

[2] Види о обредним песмама чланак П. О. Морозова у Галаховљевој *Историји руске књижевности*, св. I., стр. 5—16.

У почетку августа чуће се још гдегде, како девојке устављају сунце, молећи га да не одлази, да још мало почека. Узаман! Тама је све јача, спушта се мртва јесен, хороводи престају, песме су умукле. Мрачне, смртоносне силе славе победу, зима дише на земљу својим леденим дахом.

Природа ћути, живот се притајио, док опет не савлада таму дивни, живородни бог светлости, сјајно, огњевито сунце, и поново не васкрсне и песма и љубав, и нада и вера.

ПИСМО ШЕСТО

Јул, 1892. год.

Женска недељна школа у Харкову. — Јубилеј Х. Д. Алчевске. — Покрет шездесетих година и отворање недељних школа. — Рад у њима долази с владом у опреку. — Наредба од 1863. год. и последице јој. — Рад на дому. — Званична потврда. — Школа и наставнице. — Препирка о бесплатној настави. — Ко су ученице и шта је задатак школи. — Неколико примера. — Поглед на школу у време занимања. — Шта уче у њој? — Подела на кола. — Педагошки музеј и школска библиотека — Школски празник (јела). — Љубав ученичка према школи и наставницама. — Неколико примера. — Друштвене и педагошке заслуге школине. — Неколико речи српском образованом женскињу.

Педагошки свет Русије, а с њим и сви поштоваоци непрекидне и свесне делатности на пољу народне просвете, прославише у мају тридесетогодишњицу наставничког рада Христине Даниловне Алчевске. Оснивачицу и кураторку најстарије и најбоље у Русији, харковске женске недељне школе, поздрави руска штампа као узор-раденицу на народној просвети, делатност јој као светлу мету, којој треба да теже сви прави пријатељи народни, пријатељи простих и тамних духом; а плодове рада јој — као сјајан ресултат, који може дати приватна заузимљивост на том мучном, али и племенитом пољу. Званична и незванична Русија сјединише се у заједничкој хвали — чуо се само један глас, глас општег признања.

Ни с које стране ништа га није прекинуло. Ретка појава у прослави руских радника.

„У земљама, пише Ј. Абрамов, где сва или скоро сва деца имају прилике да добију основно образовање, не може бити од особита значаја отворање н. пр. нове школе. Једна школа више или мање, шта је ту ванредно? Са свим је друкче код нас, где чак у срећнијим окрузима остаје изван ње $^{4}|_{5}$ до $^{6}|_{7}$, а у мање срећним — $^{1}|_{10}$ и чак $^{1}|_{15}$ школски обавезне деце. Ту је свака нова школа појава од озбиљна значаја, свака је драгоцен добитак. Зато и сваки рад на пољу народне просвете има у нашој отаџбини ванредну цену, нарочито ако није професионалан већ, тако рећи, добровољан. Људе, који му се одају, треба веома ценити — особито код нас[1].“

*
* *

Ко се не сећа оног великог покрета духова, шездесетих година код Руса, времена племенитог младићског одушевљења, доба ватреног заноса, епохе сјајних нада у скору, велику, слободну будућност! Светле личности Чернишевског, Добролубова, фанатика Писарева и толиких радника, сједињених око разних журнала, излазе пред нас. То беше потпуна зора оног првог свитања, што га зовемо четрдесетим годинама. Изгледаше да зли удес, који угуши епоху Белинског, неће бити тако строг с епохом Чернишевског. Време не оправда тих лепих нада. Зора се не разви у благу светлост пролетњег дана, која полако и поступно буди, диже и оживљава, већ плану неким вулканским огњем и пређе у нешто кратко, једнострано, болешљиво. С једне стране Базарови, с друге *беспослени људи* и разни Хамлети, а ни једног руског Инсарова! Епоха паде; под развалинама фантастичних кула без темеља нађоше се побеђени.

---

[1] *Руска Школа*, 1892. бр. 7—8, стр. 290.

Па ипак, да грозничава рада, да лепих уздања, да великих људи! Чета одушевљених снага прегла да тренутно поправи оно, што рђаво ствараху векови. Бољег места за такав посао не беше од недељних школа. Цар-Ослободилац скиде једним указом с народа окове крепосног права, а интелигенција хтеде једним махом да му скине с душе окове таме и незнања. Прво је било могућно, друго није; зато прво поста факат, а друго оста лепа замисао.

И закипе рад по недељним школама. Мушкиње и женскиње, старо и младо, све их поче отворати и учити народ у њима. Међу одушевљенима и свеснима беше много умног пролетаријата, људи слаба карактера, које идеја привлачи, ну који виде само спољашњост. Они више вичу, него што раде, ништа не користе, а страшно шкоде. И, ето, ти нетрезвени учитељи пођоше даље него што је требало, почеше проповедати и учити оно, на што влада није могла равнодушно гледати. Године 1863. изиде званична наредба: *Нек се школе затворе.*

Општи занос обухватио је и Алчевску, ну општи удес задеси и харковску школу, у којој је она радила. „Живо се сећам, пише Христина Даниловна у свом *Педагошком Дневнику*[1], како нам је било тешко, кад морадосмо објавити деци, да је школа затворена. Сећам се јецања и плача њихова. Бејах готова дати пола свог века школи за љубав, али се није дало помоћи. На једанпут сину ми кроз главу срећна мисао: да позовем девојчице к себи, па да их учим код куће. Тако и учиних, и за мном пођу 50 ученица. Обучавати их постаде ми отад омиљеним радом. Које због оскудице у средствима, које због малог стана нашег, долазило их је к мени само 10—20, и ја сам их тајно учила и ако су ми претили, да ћу бити кажњена, да ће нам затворити дућан, од којега смо живели. Уплашена, прекидала бих школски рад на неко време, да му се по том предам са удвојеним одушевљењем.“

Забрана није дуго трајала. Неколико година било је доста, да влада распозна праве пријатеље народне просвете од лажних. Год. 1870. (22. марта) школа Алчевске доби званичну потврду.

Прво ју је ваљало обезбедити. Благодарећи прилозима појединих наставница, а особито дарежљивости Хр. Д. Алчевске, школа дође до свог фонда, којим се данас подмирују сви расходи њезини. Истина, трошкови нису велики: 300—400 руб. годишње. За тај новац набављају се уџбеници, књиге за књижницу и разна учила. Сви приватни просветни заводи издају већи део својих прихода за станарину и награду учитељима, харковска пак школа не плаћа ни за једно, ни за друго. Ево како:

---

[1] Све наводе из *Педагошког Дневника* г-ђе Алчевске, као и податке о школи јој, узимамо из ова два списа: J. В. Абрамов: Частная женская воскресная школа въ Харьковѣ, Харков, 1890., и С. Миропољски: Школа и Общество, Спб., 1892.

„У једној од најлепших улица у Харкову, пише Мирпољски, поклонио је трговац Костјурин красан дом градској основној школи, којим се служи бесплатно и школа г-ђе Алчевске. Одаје су високе, светле и простране. Сваке недеље у свих шест соба нагрне гомила ученица и учитељица. Свуд влада чистоћа и ред, и ако свуд кипи бујан школски живот. Озбиљна али добродушна наставничка лица, ученичка веселост, живахност и поверљивост утичу најлепше на посетиоца. У разредима стоје ормани с књигама, о зидовима висе слике, мапе и цртежи.“

У школи ради 50—60 учитељских снага ($^1|_5$ мушкиње, остало женскиње). Наставнице су већином девојке, свршене ученице разних гимназија, института, или женских духовних школа, образоване и одушевљене. Једина им је плата — љубав захвалних ученица. И најсиромашнија не само што неће примити никакве награде у новцу, већ би радо жртвовала и последњу копјејку, кад би школа затражила.

Како ли то мора зачудити нас, које само новац креће на таки рад, нас, који тражимо за сваки, ма и најмањи труд на пољу народне просвете плату од државе! Тако је некад било и у Русији. Бесплатна настава у Харковској женској недељној школи изазвала је почетком 70-тих година читаву препирку међу руским учитељима. Познати педагог Д. Семјонов посумњао је, да ће се школа моћи одржати, ако не усплаћа учитељицама; по његову мишљењу, то пожртвовање беше тренутан занос, који без новчане потпоре мора охладнети. Ну, ето, од тог доба прође 20 година, а харковска школа процвета као ни једна у Русији.

Лепо је још онда одговорила Христина Даниловна, верујући у одушевљење руског женскиња, Д. Семјонову:

„Ви велите: „новци су лепа ствар, труд треба да је наплаћен. Предузеће стоји само онда чврсто, ако се рад награђује“, и додајете, како није практично рачунати на огањ првога заноса. Све је то истина, ну да ли су новци једини бзйб, којим се све диже? Да ли се све даје купити и продати? Није ли то сувише трговачки поглед? Где је онда вера у одушевљење, вера да треба страдати за идеју добра, да се уверење неда платити? Узмимо пример из живота. Једна од наших учитељица, Н. Н., труди се читаву недељу, да исхрани своју породицу, па ипак, покрај свег рада, налази неколико слободних тренутака, да се спреми за предавање. У недељу, у тај једини дан кад је слободна, жури се у школу, где је чека круг добрих пријатеља, проникнут тежњом ка истој мети, где је чекају весела дечја лица, којима и она приноси своју лепту. Знате ли, да је та трудбеница срећна и поносна, што то може чинити? Како да се све то измери копјејкама? Једном јој предложих награду... Никад нећу заборавити израза лица њезина у тај мах. „Госпођо, рече ми, не одузимајте од мене тог драгог права! Мисао, да и ја, којој је судбина доделила тешку работу, умем наћи у животу неколико часова, да их посветим таком раду, радосна је за ме. Ја се одмарам у школи...“ То беше једини пут, кад одступих од свог најдубљег уверења, да постоје ствари, које се не могу купити. Ја верујем, тврдо верујем да има у друштву људи, готових са свим се предати омиљену послу; да су они енергичнији, одушевљенији и подобнији да раде и да се усавршавају у име тог рада него најамници: да су у стању принети на олтар народном образовању више од оних који су плаћени. Кад би у мени нестало те вере, осећала бих се врло несрећна. Убијати је у другима, сматрам за деморализацију.“

У том је писму сва Алчевска. Племенити идеализам бије из сваке врсте. Замислимо таких двадесет бораца, који „пате за идеју добра“, увек верују и увек раде, па ћемо добити појам о оној снази, која је тако високо подигла харковску недељну школу.

*
* *

Упознајмо се с ученицама.

Школа је основана за одрасле женске, које би желеле да науче читати и писати, а немају где, јер су изашле из година, кад се почиње основна настава. Зато се у њој и даје првенство ученицама од 14 година па на више; за њих мора бити места сваке недеље Сем одраслих, имају приступ и деца од 10 година, која не могу похађати основну школу, јер су заузета свакидашњим послом. Врата су отворена и оним женскима, које су већ писмене, па, немајући где да се даље образују, хитају амо, било из жеље, да наставе науку и да прошире круг свог знања, било из зебње да не забораве што су научиле.

То су правила за примање, којих се школа донекле мора придржавати, јер је много оних, које хоће да се уче. Ми велимо донекле, јер из *Дневника* г-ђе Алчевске види се, да увек, кадгод су прилике у животу захтевале да се скрха правило, формализам је подлегао. Требало је често примати и девојчице испод 10 година. Побуде су различне: било да за женским дететом, које сваки дан иде у основну школу, нема ко да пази свечаником и недељом, па једина му рођака, старица пиљарица, води га у недељну школу, да се не поквари лутајући по улицама; било да је због погодаба у животу немогућно чекати до тог доба и т. д.

Већина ученица ступа у септембру, т. ј. при почетку школске године; ну, благодарећи, као што ћемо доцније видети, свом распореду, школа може примити новог члана чак и у мају, на крају школског рада.

Број ученица колеба се у последње време од 350—400. Највише их је неписмених и полуписмених. По годинама њиховим, харковска школа представља разноврсност, коју ћемо ретко наћи у просветним заводима: поред дечице од 7 година седе девојчице од 10—12., па девојке од 15—20, па старије женске чак до 50-те. То су махом вредне раденице, чланови оног сталежа који највише плаћа, а најмање има права; то су шваље и модискиње, фабричке надничарке, посластичарке, оне што плету корпе, шешире, чарапе, оне што тку и везу, занатлинице и жене занатлиске, слушкиње, једном речју, онај тамни а вредни слој варошки, који читава века ради и са непросвећености своје умире од глади или гине у разврату. Села, блиска већим градовима, шаљу у њих свој нај јачи, најздравији женски и мушки подмладак, да заради, да се хлебом исхрани, па да и кући штогод пошље. И град, та животиња вечно гладна радника̑, прима малу сељанку од 8 година, здраву, поштену, непокварену, да је, ако је лепа, пошље у 18-тој натраг у село с чедом у бешици, или, ако је ружна и ако је не прогута проституција, да је сиса, док је моћи у ње. Некад здрав човек претвори се у бледу животињу, која ради од јутра до мрака, а нема никакве душевне насладе.. Слободна времена никад; господа устају у подне, а лежу после поноћи. У Бечу свака девојка може изаћи недељом у свет, јер Беч руча у дванаест; у Петрограду не може, јер Северна

Палмира руча у шест часова, па онда долазе гости, или чајеви у поноћ после позоришта.

Вечно се зној,
Да вечно даш,
То ј' песма наша
И живот наш!

Како да такво створење, живећи читава свог века у том тешком раду, не потражи напослетку насладе тамо, где је може наћи, насладе гадне, развратне, ну која га бар за оно неколико часова чини срећним. *Само крчма у Русији никад не спава*, вели Тургењев. Ко не зна читати, ко нема прилике да осети какво племенитије уживање, том је ракија горка утеха. Пијанство, које је само по себи већ и моралан и физички разврат, и проституција, то је оно што чека у будућности сваку тамну радницу великих градова

Просветити те социјално увређене душе, истргнути их разврату из канџа, пробудити у њима сазнање човечанског достојанства, упознати их с књигом, као с највећим пријатељем, начинити од њих људе, просвећене чланове друштвене, то је узвишени задатак харковске недељне школе.

Ево неколико сличица из *Педагошког Дневника* г-ђе Алчевске. Из њих ће се читалац најбоље упознати с ученицама:

„*22-ог августа, 1871. год.* Марија Н. ступила је у школу скоро одмах, чим је била основана, па пошто је лепо знала читати и писати, метнусмо је у старији разред. Долазила је на часове врло тачно са својом другарицом Кр., девојком од 15—16 година, која донесе заводу на поклон неколико лењира од свог брата столара. Н. беше љубимица једне учитељице, а и ми смо је волели: израз бледог јој и замишљеног лица изазиваше код нас свију симпатију и саучешће. Обично би молила, да јој дамо из библиотеке „какву тужнију књижицу“ или *Опис патње великомученице Варваре*, *Катарине* и т. д. Бејах љубопитна како она живи, па ево што сам дознала: мати јој, тако исто бледа и болешљива жена као и она, шије бунде; отац јој је пијаница, од којега ваља склањати туђ рад, да га не пропије; те две женске, кћи и мати, издржавају шесторо нејаке дечице, па можете мислити колико се пате. „Видим и сама, говораше ми мајка јој тужним гласом, да јој заједамо живот, али шта ћете!“ Доиста се није имало куда, па се и свршило, као што се могло предвидети: батине и грдња пијаног оца, патња болешљиве мајке, плач гладне браће, све то као додатак тешком раду прекинуло је снагу том младом телу. Није она узалуд тако волела школу; биће јој то било једино место за одмор. А да ли је само њој школа била таква? Колико је радница, за које постоје само два пута: један—да погину физички, у сиротињи, други—да погину морално, у раскошу. На несрећу, две таке смрти сударише се на нашим очима: Н. паде као жртва незгода̂ у животу, друга једна девојка као жртва неваљалства.

„Пре неколико месеца дође нам ученица од 15—16 година, ванредна лепотица, у простом цицаном оделу. Кад јој приђох, позва ме на страну и поруменевши у лицу, рече ми тихо, узбуђеним гласом, спуштених очију: „Невеста сам; младожења неће да се венчамо, док не будем писмена... Можете ли ме научити за два месеца?“ Дадох јој реч, старајући се да је умирим. Подобност у ње беше сјајна, марљивост ванредна. И ако сам је наговарала да и доцније не напушта школу, савети моји беху узалудни: нестаде је кад научи последње слово.

„Прошло неколико месеца. Била сам у позоришту, у клубу; места беху врло скупа (5 рубаља за први ред), па узесмо мало јевтиније седиште. Посматрајући расејано пролазнике, зауставих се на једанпут на једној женској, која је баш улазила: на њој атласно одело сламње боје, на глави јој красан шешир, а на руци *бурнус* (горња хаљина) од кадифе. Увојци тамно-русе косе спуштају се на плећа, и уоквирују дивно јој свеже лице; а црне јој очи изгледају још дубље, још пуније израза при вечерњем осветљењу. Сви се окренуше према њој, а она прође, мало збуњена, у први ред. Не веровах очима; то беше *моја ученица*, моја 15-тогодишња девојчица у издераном цицаном оделу. Не знам, која ме је од те две смрти већма поразила, прва или друга; чини ми се друга; тамо крај патњи, а овде почетак.

„*24-ог октобра.* Данас је био сјајан, топал дан. Окружена гомилом девојчица, које живе у близини, ишла сам у школу, кад зачух да ме неко виче. Осврнух се и спазих Тању М. Сиротица, сва поцрвенела и задухана, мора да је дуго трчала, да нас стигне.

— Хоћеш ли у школу? запитах је.

— Нећу, одговори ми тужним гласом. Газдарица ме шаље по новце.

— А у недељу што иде за овом, доћи ћеш, рекох јој, намерна да је утешим.

Одговора не беше. Покривши очи крајем своје црне мараме, Тања је горко јецала; мала јој се рамена грчевито дизаху. Хтедох и сама да се заплачем, гледајући јад детињи.

— Ићи ћу твојој газдарици, казах јој, и молићу је да те пусти.

— Ах, немојте, немојте! узвикну уплашено дете. Тући ће ме, боље не идите!

„Тужно сам ишла у школу, сазнајући немоћ своју, да помогнем тој сиротој девојчици, и прелазећи у памети све ужасне погодбе, у којима ваља ступати у борбу с тамом и незнањем.“

Ето, с таким препрекама бори се харковска школа и таке су јој ученице. Ретке из њих походе је сваке недеље. Зарада заузима прво место у животу им, па кадгод новац дође у опреку с школом, ваља му попустити. Многе науче само читати, многе прекидају учење у половини: или госпођа не пушта или се нема обуће или је рђаво време, а обућа нова, или се има много посла. Пред Божић и Ускрс, кад је највећи рад у модним трговинама, не долазе најмарљивије девојке, шваље и модискиње. Ну и онима које ју похађају ма и најкраће време, школа уме књигу омилети.

У *Дневнику* Алчевске има један, у том погледу врло карактеристичан случај. На предавања јављала се је неко време 10-тогодишња девојчица, па је од једном нестаде. Отац јој занатлија није ју могао даље пуштати, правдајући се, како недељом треба да му разноси поруџбине по вароши. Прошло девет година, и некадашња ученица, а сад већ девојка од 19 год., опет дође у школу: отац јој умро, и она, ослободивши се недељног посла, похита да настави где је пре стала

* * *

Уђимо у школу.

Први утисак, који чине на вас ученици, најверниja је оцена наставничком раду. „Кад уђете у неку школу, пише Миропољски, као да сте ушли у јаму или у казнени завод: деца седе плашљиво, оборене главе, избегавајући поглед учитељев, јер се боје да их штогод не запита; ваздух је загушљив, све је мртво. Ту су ученици мученици, а учитељ — патник. За успех не треба ни питати. Ђаци само бубају на памет.

„Улазећи у харковску недељну школу одмах осећате свежину; општи јој изглед одушевљава вас. Шест великих разреда пуни су ученица; свуда вас сусрећу живахна лица, час радосна после добра одговора, час замишљена да што јасније кажу; онде се чује шкрипање пера, овде писаљке; једне уче гласове, друге сричу; ту долеће до вас нека фраза из историје; тамо ученица живо распитује учитељицу, која напреже сву снагу своју да јој протумачи, како да реши неки задатак — једном речју, обухвата вас гомила разноврсних звукова и утисака. Идете из собе у собу, па једва ако обрате пажњу на вас. Нема се кад, време је скупо, сви су заузети. Рад иде живо и весело мило је човеку погледати.

«Одјекнуло звонце, занимање престаје, долази одмор. Једне ученице иду на широко двориште, да одахну на слободном ваздуху, друге остале на својим местима, довршујући задатке, треће громко заговориле, препирући се о оном, што је на часу прочитано; некоје учитељице састале се у галерији на другом спрату, друге у музеју, и разговарају се о школским потребама; из дворишта пробија кроз прозоре весео, срдачан смех дечји, а јарко пролетње сунце топлом светлошћу облива девојчице, које трче, шетају се, играју се, смеју се и веселе се, као што се зна веселити само безбрижна младеж... А кад треба опет наставити рад, мала Хаља (малоруски Анка), општа љубимица, као весела птица трчи са звонцетом. Разреди се напуне с првим ударцима; све је опет у реду, и рад се почиње с новим одушевљењем...«

Највећа пажња поклања се предметима, који су најпотребнији, као: веронаука, руски језик (читање, писање и основни појмови граматике) и рачунање, махом оно што даје и основна настава. Ну има ученица̂, које иду и даље, пролазећи течај руске историје, ґеографије и природних наука; некоје пак ту се спремају чак и да полажу испит за наставницу сеоске школе.

Занимање траје четири часа, од 10—2; између часова је одмор од 15 минута. Школа се не дели на разреде у нашем смислу, т. ј. даровитији ђак не мора седети годину дана и чекати на мање даровитог, па да заједно пређу, већ на кола. У сваком колу има 5—15 ученица и 2—3 наставнице, а свега је 25—30 кола. Од таке поделе корист је врло велика. Пре свега, имајући под собом неколико девојака, учитељица се може занимати са сваком појединце, јер на спремање њихово код куће није се уздати; за тим, подобнија ученица може у току године проћи неколико кола̂ и тако у што краћем року што више научити; и најзад, школа може примити почетницу чак у мају, на свршетку школског рада, јер располаже с довољно наставничких снага, па, не сметајући ученицама које су већ одмакле, отворити течај макар и за једну и почети с њом од азбуке.

Испита̂ нема никаквих, јер свака наставница зна своје ђаке у прсте, па их и сама записује у току године из нижег кола у више. Такође није ни награда̂, ни казни. Улите ученику љубав и поштовање према себи, и он ће избегавати да учини све, што би вас могло увредити. Један ваш поглед биће му доста.

Когод учи, себи учи, врши дужност своју, па што да га награђујемо?

Лекар похађа школу сваке недеље. После часова ученице, које имају времена, иду г-ђи Алчевској у стан, где их она учи уз клавир црквено појање.

Завод нема управитељке; Христина Даниловна само је старатељка његова. Њиме управља одбор из четири лица, које бирају наставнице на годину дана. Међу учитељицама није старијих и млађих, виших и нижих — све су равне. Све што се ради у школи није израз нечије јединичне воље већ воље свију. Свако питање расправља се на педагошким седницима, које се држе 3—4 пута месечно и које похађају све наставнице, па што се ту реши, то важи као закон за школу. Ту се читају извештаји о напретку школском, претресају се сва важнија педагошка питања, воде се расправе о свима новим књигама, које се појаве у педагошкој и народној књижевности и т. д. Наставнице воде *Педагошки Дневник*, у који записују све утиске из школског живота[1]. Њихова књижница спада у најлепше руске учитељске библиотеке.

Од великог су значаја по школу *педагошки музеј* и *ђачка библиотека*. То су — мало те не једине у свој Русији потпуне збирке народне и дечје књижевности и школских учила. Сви важнији примерци из природних наука, све што треба за очигледну наставу из математике, физике и географије, све је у музеју. Боравећи у Паризу и Лондону, г-ђа Алчевска никад не би пропустила набавити за њ све што је најновије у кабинетима тих великих градова.

---

[1] Тај *Дневник* послужиће будућем историографу школину као најдрагоценије градиво. Педагози, којима се дала прилика видети га, говоре о њему с највећом хвалом.

Музеј је, без сумње, важна установа, ну библиотека је за умно развиће ученичко још важнија. Ту се ученице састају на читање, ту се утврђује што се у школи научило, воде се читаве препирке о прочитаном[1], пишу се извештаји о разним делима, једном речју, ту се ради оно што је тешко веровати, да се даје радити са шваљама и праљама[2].

Начин наставе у харковској женској недељној школи изазва дивљење педагошког света на последњој великој изложби у Паризу. Стручњаци нађоше у њој нешто са свим ново. Алчевска доби две златне и две сребрне медаље, да награди четири најбоље наставнице.

* * *

Ако школа нема ни испитâ, ни раздавања награда, у ње је нешто, чега у нас није — она има божитњу јелу *(јолка)*. Тај лепи германски обичај да се пале свећице на зеленом дрвету, раширио се је данас по свој Русији.

---

[1] Види седмо писмо.

[2] Год. 1884.—5., од 325 ученицâ служило се библиотеком 221, које узеше на читање 1.598 забавних и 265 научних дела т. ј. на сваку ученицу долазило је више од 7 забавних и више од једне научне књиге. У средњу руку издавало се сваке недеље 53 списа прве и 9 друге врсте. После пет година (1889—90.) број изданих на читање књига скочио је на 2.752, од којих су 2.138 забавног садржаја.

Почетком нашег столећа, ретко је која кућа у Петрограду имала јелу на бадње вече, данас је ретка и најсиромашнија, која је нема. Шта нам може лепше представити обнављање живота у природи, шта нас може боље подсетити на победу сунца над мраком, топлоте над зимом, од тог красног дрвета, зеленог у мразу од 25—30 степена? Наши божитњи обичаји лепши су од руских: Руси не уносе сламе, не пале бадњака, не секу божитњег колача, не ломе чеснице, не поздрављају огњем из пушака рођење Бога светлости. Свега тог није у њих; ну кад бисмо ми још јелу имали — наша божитња слава била би лепша и потпунија.

Јела је божитња поезија. Па кому је она петребнија од тих „увређених и пониженихˮ, у којих је тако мало песничких тренутака у животу. Г-ђа Алчевска морала је, као идеалискиња, као жена од срца, запазити велики значај њезин и по ученице своје школе. Родио се Бог мира и љубави, па нек буде бар за часак весело на души тим представницама борбе у животу. „Не одузимајте од бедних, пише Христина Даниловна у свом *Дневнику*, права макар на мрвицу поезије, допустите им, ма изретка, да постану људи, да се узвисе душом над блатом, које их окружава Она ће их спасти од многог. Дајте им у светлом школском зраку одахнути и заборавити на тешки рад. Поезија је учитељица моралног живота.ˮ

С тога приређују наставнице харковске школе јелу, то „огромно, зелено дрво, као што пише г-ђа Алчевска, осветљено стотином разнобојних свећица и фењера, украшено венцима од вештачког цвећа, обухваћено златним китама од хартије, начичкано позлаћеним орасима и јабукама, разноврсним стварчицама и кутијама с посластицама. Дрво се лелуја у позлаћеној кади, пуној разних ђаконија, као да је израсло из тог примамљивог земљишта тако лепо и тако сјајно. На врх вршка му стоји старац — стара година, а с једне гране лети анђео — нова“.

Радост је неописана. „Треба видети, наставља г-ђа Алчевска, кад се врата отворе и весела гомила кад упадне у школу — оне блиставе очи, пуне дивљења и одушевљења. Као да вам говоре: како је лепа та јела, никад је нећемо заборавити! Ох, како сам у тај мах вољна веровати изразу лица њихова. Кроз 10—15 година, кад девојчица одрасте и постане мати, па се сети свог горког сиромаштва у детињству, да̂на̂ проведених у тешком раду код крвопилице модискиње или код јадне мајке и пијаног оца; кад се опомене батина̂, грдња̂ и суза̂, тада пролевених: синуће јој, исред тих тешких успомена, као светлосна зрака кроз таму, један светли тренутак: видеће собу осветљену стотинама свећа, пуну познатих, љубазних лица. Сви се диве, сви су радосни и одушевљени. Како ће благосиљати тај тренут и оне који јој га спремише. Сећање, да је ту, у овој соби, увек сретала љубав и доброту, да је ту научила враћати добро добрим, пробудиће јој у души стару наклоност према школи и свесном, од узбуђења уздрхталом руком благословиће своје дете, кад први пут пође у њу. Дао би Бог, да и та школа буде тако исто братска и искрена породица као наша, да и у њу трче деца тако исто веселих и срећних лица.

„На јелу се скупило до 250 душа: 200 ученица, око 20 оцева и матера, толико деце и рођака наших наставница, и толико учитељица. Прво отпеваше неколико песама, па онда сташе делити дарове. Сви се разидоше радосни, држећи у рукама завежљаје, ко с орасима, ко с посластицама; старије добише кутијице с маказама, свилом и концем. Било ми је особито мило гледати лица 17-тогодишњих девојчица, весела, пуна детињског љубопитства; радовала сам се том изразу као знаку, да су остале чисте душом и помислима у развратној средини модних радионица. У осталом, запазила сам да у школу само таке и смеју долазити. Друкче не може ни бити: која је утонула у прљавштину и сплетке, не осећа потребе да тежи за моралним и умним усавршавањем.

„И ако је јела стала око 50 рубаља, не сматрам да је тај новац узалуд утрошен“.

* * *

Љубав ученичка према књизи и наставницама безгранична је.

„Већ много година, пише једна учитељица у свом *Дневнику*, носим на врату малу иконицу од меди, са свим већ потамнелу, с натписом: *Великомученица Варвара*. Кадгод се замислим над њом и загледам у прошлост, осећам да је сав мој живот и рад свезан с њоме нераскидном везом. Преда ме излази облик бледог девојчета. Стала је похађати школу још дететом, учећи код мене азбуку. Године пролазе, Даша расте и израсте висока и стасита, ну недељна школа као и пре остаде јој омиљен празнични одмор. Морална веза између нас биваше из године у годину све тешња. Једанпут падох у постељу на 6—7 недеља, тешко, врло тешко болесна. По граду се већ говорило да сам умрла, али снага поче ми долазити, и кад једном отворих очи и погледах на сто крај постéље, спазих ту малу иконицу од меди о узаној црвеној-врвци. На моје питање: Откуд то? одговорише ми: „Даша је ишла пешке у Кијев, да се моли Богу за ваше здравље, па је то донела“. Окренух се зиду и заплаках се. То беху прве сузе радости после дуге патње. Не могу исказати, како ми се хтело живети и радити, да будем достојна те мале иконе“...

Ево још неколико редака из *Дневника* г-ђе Алчевске:

„Данас ме је посетила моја пређашња ученица којој је 45 година. Оставила је школу пре две три године, научивши читати и писати. Одмах из почетка поведосмо реч о књизи.

— Читате ли и даље? запитах је.

— Да богме! одговори ми, а пуно јој лице све се сија од радости. И не само што читам, већ сам прошле зиме научила и једну сироту девојчицу, коју нам доведоше из села, и једног малишу. Видим га, где трчи по улици, а ништа не ради. „Хоћеш ли да се учиш?“ рекох му. — „Хоћу!“ — „Долази код нас у 10 часова, кад се враћам с пијаце!“ Он тако учини и научи.

Још један пример.

„У музеј уђе женска (превалила јој тридесета), у огромној зечјој бунди, са шареном марамом на глави. Богињаво јој лице осветљаваше добар осмејак, а очи јој као да су тражиле неког у гомили. Пођох јој брзо на сусрет.

— Сећате ли се, госпођо, рећи ће ми радосним гласом, ја сам ваша ученица?

И ако је назвала своје име, не могох је се опоменути.

— Заборавили сте, није ни чудо, колико се нас променило пред вашим очима. Уосталом, и годинâ је много прошло; ево је већ 11-та, како сам удата. Доведох вам своје девојчице, да се уче.

— Кћери?

— Не, кћери су још мале да вас узнемирујем, а и сама их засад могу мало подучити. То су раденице, које ми помажу кад шијем; место да се мазе, боље нека иду у школу. Што се тиче тачности у похађању, не бојте се. Пре ћу сама недељом штогод дорадити, него да их задржим. И сама знам, шта значи пропуштати часове. Газдарица често неће да пусти; два пут, три пут не дођеш, друге твоје одмакле напред, а ти седиш као у шуми. Воде те другој учитељици, а од тога нема ништа горе. Колико сам пута зато плакала... Дакле, могу ли их оставити?

— Можете, одговорих јој.

— До виђења! довикну ми она на растанку. Милујте наше девојчице, овде у граду оне су као сирочад без оца и матере.

— Не бојте се, рекох јој и искрено и врело пољубих ружно јој, богињаво лице.

*
* *

Така је харковска женска недељна школа. „Да је она у иностранству“, писао је још 1871. год. Мирополски, „у Паризу, Берлину или негде у Швајцарији, њу би марљиво изучавали, она би била предмет симпатије и старања читавог друштва; педагози би нарочито путовали, да се упознају с њом и да науче, како треба водити основно женско образовање на разумним педагошким начелима“.

Мирополски се онда жалио на немар руског друштва према школи. Данас је друкче. Школа је задобила љубав друштвену, разбила је сумњу, да уопште може бити користи од недељних школа, сумњу која се била поткрала у умове многих образованих радника, скинула је неповерење владино са сваке приватне иницијативе на пољу народног образовања, једном речју, подигла је недељну школу у очима читаве Русије. За време откад постоји, пустила је у свет дванаест тисућа писмених женских из најнижег сталежа, омилевши им књигу као најбољег пријатеља, најискренијег чувара на клизавој стази у животу; дала је руском селу много ваљаних учитељица, спремних за све жртве у том тешком позиву; пробудила је наставничку снагу тамо, где и данас највише спава, у просвећеним женским круговима, показавши пут, којим с успехом могу поћи сви образовани људи, вољни помоћи свом народу. То су њезине друштвене заслуге. Она је повела рад у недељним школама новим правцем, створивши узор за све школе те врсте у Русији и откривши нове путове настави уопште. То је педагошка заслуга њезина, по којој је данас зна и цени образовани свет далеко ван граница Русије.

Заслуге су огромне, рад је достојан сваке хвале и признања, а највише угледања. Дао би Бог Русији много таких радница као што је Алчевска и круг јој, и много таких школа као што је недељна харковска.

*

Зашто ми ништа не радимо у том правцу? Колико је код нас женских, које добише образовање по гимназијама и учитељским школама, и после удаје престаше пословати на педагошком пољу! Ти просвећени умови српски чаме у узаном кругу домаћег живота. Истина, васпитати своју децу и бити узорита домаћица много је; али ко много има, од тога се с правом сме више тражити. Која од наших школованих госпођа и госпођица не би могла један или два часа недељно посветити обуци наших „понижених и увређених?“ Ваздух сваке велике вароши рађа их, и наш пролетаријат приближно је већ сад онаки, као браћа му у свима великим градовима. На неписмене девојке нико није у стању тако утицати као образовано женскиње, јер ту треба говорити више срцу, него уму.

Српске госпође, реч је на вама!

ПИСМО СЕДМО

Септембар, 1892. год.

«Шта да се чита народу?» — Ученице харковске женске недељне школе и Пушкинов *Оњегин*. — Како га је појмила једна радница. — Читање Гогољева *Огртача* у народној слушаоници. — Како народ разуме карактер Катаринин у *Бури* Островског. — *Хамлет* пред ученицама недељне школе. — Оцена његова карактера. — Разна мишљења о књизи. — Оптимисти и песимисти. — Мишљење J. Абрамова. — Закључци педагога Водовозова. — Светлост никако да сиђе с врхова у долину.

На својим састанцима читале су учитељке харковске женске недељне школе реферате о разним популарним издањима. Мало по мало накупи се тим начином огромно градиво, које удари темељ делу њихову *Шта да се чита народу?* У двема досадашњим свескама, на скоро 2000 страна велике 8^0 (на сваку долази по два ступца ситна, сабијена слога), пропраћено је и оцењено две тисуће пет стотина народних и школских списа. Уза сваку књигу долази тачан препис натписне стране; кратак садржај; оцена; питања, по којима се даје видети како и колико ју је народ разумео; најзад — шта се о њој појавило у савременој штампи. То су лепе стране, које би саме извојевале делу угледно место, као критичком прегледу народних издања. Међу тим, у њему је нешто много важније.

Разуме ли народ велике руске и иностране писце и колико их разуме? — то беше загонетно питање, које многи себи задаваху, и на које нико није умео тачно одговорити. Харковска дружина решила га је, и то је њезина велика заслуга. Читајући производе славних књижевника — зими ученицама недељне школе, а лети сељацима на селу — наставнице записаше, шта поима из њих прост свет, а шта му је нејасно. После читања какве Гогољеве приповетке или драме Островског оне знаше изазвати читаву препирку у сеоским слушаоницама. И би светлост. Руска штампа поздрави књигу као једини извор за познавање интелектуалне висине руског сељаштва, а учени људи на Западу запазише у њој нешто са свим ново. Књига доби на последњој париској изложби највишу награду: академске палме, и прослави се.

Зауставимо се на оним странама њезиним, које казују како је текло читање неких списа од Пушкина, Гогоља, Островског и Шекспира.

Ремек дело Пушкиново, *Јевђенија Оњегина*, Алчевска није читала народу. Народ, вели она, разуме само борце за правду и мученике за идеју, јер клице таких људи живе и у њему; с типом пак разочараног човека као Оњегин, Аљеко и Кавкаски сужањ, не сусреће се у животу, па га није у стању ни појмити. Мимо то, шта би прост човек схватио н. пр. из оваких места:

„Љубавник Јулијин Волмар,
Малек-Адел и Делинар
И Вертер бурни мученик
И узорити Грандисан;
Од којега нас хвата сан,“

а тако би му звонила добра половина Пушкинова романа.

Одраслије ученице недељне школе тако исто мало су из њега изнеле. „Ја сам стала поимати тек онда, кад се Татјана почела разговарати о љубави с дадиљом“, рећи ће једна (т. ј. до 59-те стране она није ништа разумела). Па и ту разумевање није дуго трајало. Истом слушаоница помисли да је ухватила нешто из заплета, истом је почне занимати садржај, истом се стану будити питања, на која прост ум тражи да му се одмах одговори, а песника понесу осећаји и лирске успомене, и место одговора лију се оне дивне строфе, које тако много говоре интелигентну читаоцу, а на које прост човек само слеже раменима, питајући: шта ће му то? Читање не може да произведе силан, једноставан утисак, карактер главног лица остаје неразумљив, а читаво дело — тамно и непојмљиво.

Кад спев прочиташе некоје потпуно развијене ученице, којима већ беху познати многи књижевни производи, ево шта је једна написала:

„Кад сам ишла у школу, случајно прочитах неколико страна из *Јевђенија Оњегина*. Учинило ми се, да је то нека француска књига, тако ми је била неразумљива. Кад ми рекоше, да је написана руским језиком и да ју је писао руски песник Пушкин, не хтедох веровати, тврдећи да нема у целом свету Руса, који би појмио све што је у њој... И тек сад, читајући је поново, сазнајем да сам незналица...

„Роман сам по себи, т. ј. језгра његова јасна ми је, само су ми нејасни изрази којима су мисли исказане. Не разумем зашто у руским списима има тако много француских фраза; је ли могућно да се све то не даје руски превести? Онда би дело дисало нашим рођеним језиком. У њему је много и руских речи, које су ми тако исто непојмљиве као и француске, н. пр. Ромуло, јамб, хореј, Омир, Теокрит, Фаблос...

„Свиди ми се поступак Татјанин, кад одбацује љубав Оњегинову. Можемо је назвати јунакињом у потпуном смислу те речи. Како је жалим што се је заљубила у тако ветрењаста кицоша као што је Оњегин. Кад прочитах како ју је он доцније заволео и како је био одбијен, мало не узвикнух: тако и треба том модном лутку, што се није ни осврнуо на њу, кад му је то исто писала! Бејах уверена да ће се он тако брзо утешити што је изгубио Татјану, као да је пропустио неки бал.

„Осуђујем Оњегина, а уједно и не верујем Пушкину: је ли могућно, да има таких људи као његов измишљени јунак, који ништа друго не раде само једу, пију и одлазе на балове, маскараде и у позоришта? Боже мој, живећи тако, човек може полудети од дуга времена! Колико је новаца утрошено на његово васпитање, па ко је видео користи од њега. Баш нико.“

Ето, с ког је гледишта погледала радница, која ради од јутра до мрклог мрака за 8 до 10 рубаља месечно, на разочараног кицоша Оњегина.

* * *

Пређимо на Гогољеву приповетку *Огртач*, читану у сеоској слушаоници. Јунак јој је Акакије Акакијевић, сиромашан чиновник с малом платом, који откида од уста последњу копјејку, не би ли скуцкао мало новаца да се понови огртачем. Кад му се жеља испуни, оде код једног познаника на вечеру. На повратку задеси Акакија несрећа: на пусту тржишту нападоше на њ неки бркати људи и скидоше му куповину с леђа. Он јавља на све стране да су га опленили, али нигде помоћи. Другови по служби саветују му да се обрати једном вишем чиновнику, који може целу ствар пожурити. Акакије хоће к њему, али код тог господина иде све по реду. Главно правило његово беше строгост. „Строгост, строгост и строгост“, говорио је он, предусрећући сваког потчињеног речима: „Како смете? Знате ли, с ким говорите? Разумете ли, ко стоји пред вама?“ У души је он био добар човек, ну генералски чин мало га је помео. Акакије га збуњено замоли да поради за њ код начелника полиције, не би ли му се огртач нашао. „Зар не знате реда?« предусрете га он. „Требало је дати молбу у канцеларију, где би је примио „столоравнатељ“, па начелник одељења, па секретар, а секретар би је мени предао....“ На примедбу Акакијеву да се на секретара није поуздати, диже се читава бура. „Знате ли, кому то говорите? Разумете ли, ко стоји пред вама“, и т. д., виче виши чиновник, лупајући ногом о под. Акакије мало што не паде од страха у несвест. Прозебао дође јадник кући и паде у врућицу. Често је бунцао у болести: „Извините ваше превасходство!“ а после неколико дана нестаде га. „Петроград, пише Гогољ, оста без Акакија Акакијевића, као да га никад није ни било. Сакри се биће, које нико није штитио, које никому не беше драго, нити за кога занимљиво, сакри се, не обративши на се пажњу чак ни природњака, оних што не пропуштају натаћи на чиоду и обичну муху и разгледати је под микроскопом. Оно је покорно подносило канцелариске подсмехе и отишло је у гроб не свршивши ништа ванредно“. Вишег чиновника стаде мучити савест, што је онако поступио с Акакијем; а кад лопови скидоше и с њега огртач, постаде блажи. Од тог доба говорио је ређе потчињенима: „Како смете? Знате ли пред ким стојите?“, па и онда никад пре, но што би саслушао, у чему је ствар.

Прве стране весело утицаху на сељаке. Особито им се учини смешно, кад мати бира име детету. Родиљи оставише на избор једно од три имена: Мокије, Сосије или име мученика Хоздазата. „Нећу их, помисли она, све су то нека ружна имена“. Да јој угоде, отворише календар на другом месту, и опет изидоше три: Трофилије, Дула и Варахасије. „То је несрећа, рече мати. Каква су то имена! Бога ми, таких још нисам чула. Бар да је Варадат или Варух, већ Трофилије и Варахасије“. Превршуше још једну страну и изидоше: Паусикахије и Вахтисије. „Види се, рече мајка, да му је така судбина. Кад је већ тако, боље нек се зове као и отац његов. Отац је био Акакије, па нек и син буде Акакије“.

— Баш се је сиротица намучила, примети неко од слушалаца. Таких имена још нисам чуо.

Име „Акакије“ беше им тако исто смешно, али се с њим брже помирише, него с пређашњима.

— И „Акакије“ није лепо, али га бар није тешко изговорити, рекоше у шали сељаци.

То дете смешна имена чекало је трње у животу. Акакије поста чиновник са платом од 400 рубаља, а така ситна господа имају у Петрограду једног крвног непријатеља. „Тај непријатељ, пише Гогољ, није нико други већ наш северни мраз, и ако веле да је он врло здрав. Ујутру у девет часова, баш кад чиновници хите на службу, уједа их све без разлике тако јако за носове, да сироти не знају шта да чине с њима“.

Акакије осећао је његове уједе више него ико, особито у последње време, кад га мраз поче штипати и за леђа и за рамена, што пре није чинио. „Да није крив мој огртач“, помисли он и поче га разгледати. Имао је шта и видети. На два три места, баш на раменима и на леђима, огртач изгледаше као тил: постава са свим се распала, а сукно се тако излизало да је ветар скроз духао. И огрлица је нешто окраћала, а како и не би, кад су је сваке године подсецали да покрпе остале делове.

Кад се чиновници сташе подсмевати и огртачу и Акакију, смех у слушаоници на једанпут умукну. „Сиромах, он је скроман од рођења. У своју одбрану неће рећи ни речи, па зар није грехота шалити се с њим“, сажаљеваху га многи.

И изношени огртач изазва опште саучешће. „Стар је, нема топлоте. Можда ће му Бог дати па ће нов зарадити“, чуло се са свију страна.

Акакије иде кројачу Григорију Петровићу, не би ли му га како поправио.

— Донео сам ти огртач, поче Акакије, застајући у говору и умећући *овај* и *онај*. Сукно је, као што видиш, на свима другим местима са свим јако, тек што се је мало запрашило, па изгледа да је старо, а оно је ново . . . Само на једном овај . . . на леђима и још на једном, ево овде на раменима мало се је излизало, да, ево још и на овом рамену... видиш? То је све. Посла нема много...

Петровић узе огртачем окретати и превртати, разгледајући га и с лица и с налича, и на столу и крај прозора, па најзад рече:

— Не, то се неда поправити. Гардероба вам је рђава.

Акакија нешто текну у срце.

— Зашто се неда, Петровићу? рече он молећивим, чисто детињастим гласом. Само што се је мало излизало на раменима. Та ваљда имаш какву парчад.

— Оно, парчад се може наћи, парчад ће се наћи, рече Петровић, ну пришити се неда, све је одвећ труло, па где иглом дарнем, распадаће се.

— Нек се распада, а ти закрпи!

— Кад немам закрпе на што метнути, кад се она нема за што ухватити, тако је изношено. Још да није сукно, све би се разлетело, кад духне ветар.

— Закрпи, Бога ти. Како то баш, онај, тако... у самој ствари...

— Не, пресече га Петровић, ништа се неда урадити. Огртач ништа не ваља. Кад настане хладно зимње време боље га исцепајте на обојке. Треба нов правити.

Слушаоци се шале с кројачем. «Кад би му нешто дао на *вотку*,“ рече смејући се кметова жена. И кад му Акакије доиста тутну *гривењик*[1] на ракију, не би ли га умилостивио, она узвикну: „Јесам ли казала нек му да!“ као да је дала добар савет неком старом познанику. Петровић поново изјављује да не може, и сета паде на слушаоце.

Акакије се саветује с њим, како би било да му нов сашије, и сељаци му помажу у разговору. „А кад би требало нов сашити, колико би, онај...“ мучи се чиновник да изговори. „Колико би требало новаца потрошити“, добацује му неко.

---

[1] 10 копјејака.

Огромна цена, коју Петровић затражи, све их огорчи. „Он ће га тако уплашити, да ће јадник го зимовати“, рекоше плашљиво.

Акакије своди своје расходе на најмању меру, да што више уштеди. Читаву годину дана он није пио чаја у вече нити је свеће палио, а кад му је затребала, ишао је у газдаричину собу и радио је спрам њезине свећице; идући улицом ступао је што лакше и смотреније по плочастом и оштром камењу, ходајући скоро на прстима, само да му се ђонови не излижу; рубље је давао прати што ређе, а да му се брзо не упрља, скидао га је, чим је кући дошао.

Те све муке његове народ разуме, да не може боље бити. „Стежи, јер мало овамо, мало онамо, па на крају ништа не остаје. Зар код нас није тако исто?“ рећи ће Дамјан.

Зато се веома обрадоваше дознавши да је Акакије скуцкао потребну своту за нов огртач.

— Да ли га је већ сашио, пита кума-Макрена, љубопитна да што пре сазна.

— Још није, то је само у мислима његовим, одговара јој Глиша.

— Слава теби, Господе! тихо шапће баба-Марија.

— Бар да га у здрављу понесе! жели му Александра.

— Не дао Бог, да му га украду или из шале да му га сакрију! боји се већ унапред кметовица, кад га Акакије први пут огрну, да иде на службу.

Слушаоцима је неправо, кад чиновници траже од њега да приреди вече, да се куповина покваси. „Какво квашење, рекоше. Они и не знају, да је он дошао до ње трпећи глад и зиму.“

„Радује се огртачу као мало дете, као да му је Ускрс,“ говораху, кад Акакије срећан и весео иде једном познанику, који је приредио вечеру место њега.

Сви су се бринули, где ли ће обесити огртач, бојећи се да му га ко не украде.

— Гле, обесио га је тамо где и сви! А што га није кому у руке предао?

— Неће да досађује!

— Ах, ако му га ко промени! Само да га не заборави! А шта ће бити, ако се напије?

Акакије не уме да се нађе у друштву; он се стиди, а народ га жали. „Нико ни да му приђе! Нико и не гледа на њ! Што ти је сиромах човек!“ говораху. „Откад се родио, није био у друштву“, рече баштованка, у намери да га оправда.

Акакије попи две чашице шампањца, и слушаоци се забринуше. „Није никад пио, а сад на једанпут две чаше!“ шапутаху уплашено. А кад се сиромах украде из друштва, у ком му беше дуго време, узнемирише се. „Утекао је. Сачувај Боже, још ће когод рећи да је зграбио туђ огртач. Пазите да ли је добро разгледао, да ли је свој узео!« буни се народ.

Акакије се враћа кући. Пред њим се отегле дугачке, пусте улице које и дању нису веселе, а камо ли ноћу. Светиљке слабо горе, нигде ни живе душе, само се беласа снег и црне мали дрвени домови.

Ево га на оном месту, где улице пресеца велико тржиште, које изгледа као страшна пустиња. Кад пође по њему, Акакија ухвати и нехотична страва — срце му је нешто зло слутило. Он се осврће, гледа унаоколо, свуд као да је море око њега. „Не, помисли он, боље је и не гледати“, и пође затворених очију, а кад их отвори да види је ли већ на крају, на једанпут примети, да му баш пред носом стоје неки бркати људи. Пред очима му се смрче, у грудима срце му силно закуца. „Та то је мој огртач“, дрекну један и ухвати га за јаку. Акакије хтеде да викне, ну други му метну песницу на уста и рече: „Дед, покушај!“ Акакије је само осетио, да су му скинули огртач с леђа и да су га ногом ударили, а за тим паде обесвешћен на земљу. Кроз неколико минута дође к себи, диже се, ну никог не беше...

Слушаоци сеђаху ниско оборивши главе, и бришући сузе.

— Све је пропало, рећи ће најзад Дамјан, махнув очајно руком.

— А колико се јадник мучио, док је до огртача дошао! проговори јецајући баба-Марија.

— Горка му судбина! додаће Глиша.

— Сад ће опет стари обући! жали га кума-Макрена.

— Ето ти и огртача! рече уздахнув деда-Бруско.

— Бар да му она помогне, говораху о газдарици, кад се је Акакије кући вратио.

— Како да му помогне? Ни у селу не би га нашао, а камо ли у граду! одговара им неко.

— Где је танко, тамо се и кида! рече тужно Александра.

У високог чиновника, ком упутише Акакија, нико се не узда. „Како да дођеш до тако охолог господина!“ говораху жалосно. „Он тражи форму, као и наш кнез“, уздахну један сељак и стаде приповедати о сеоским старешини: „Срео га ја јуче, а он мени: Куда ћеш? — На читање! — Не иди, вели, тамо ће те метнути у новине. — А ја њему: па шта, нек ме метну, шта ће ми бити!“ — Сви се на тренутак расмејаше.

Гнев и вика високог чиновника узмути слушаоце. „Акакије, и без тога, не види света Божјег. Требало би се сажалити на њ, а он гле шта чини!“ говораху сељаци с прекором

Кад се Акакије, болестан и убијен, враћа кући, сви беху готови притећи му у помоћ. Баба-Марији н. пр., видела се на лицу дубока туга. Не знајући како да му помогне, она рече: „Бар да га газдарица истрља, да му метне цреп или тако нешто.“

Смрт Акакијева изазва општу жалост. „И прозебао је и уплашио се, и огорчен је и киван је!“ наведоше сељаци као узроке пропасти његовој.

— Ето ти, па живи по савести! рече кметовица.

— Нашао је правду! с горком иронијом примети деда-Бруско.

— Читавог века није ништа видео сем подсмевања! додаде уздахнувши баба-Марија.

— Нек се чита шта се хоће, а онај, ко га уби, платиће! прозбори замишљено Дамјан.

— Генерал га је убио, да Бог да му се на свету не живело! узвикну расрђена кметовица.

Кад се генерал весео враћа ноћу из гостију, напада на њ лупеж, да му скине скупоцену бунду. Слушаоци су тиме донекле задовољени; у крадљивцу мало ко као генерал види повампирена Акакија, већ просто разбојника.

— То се њему само привиђа од гриже савести! рећи ће Дамјан.

— Богме му се не привиђа, већ је то у истини тако! одговориће баштованка.

— Уплашио се! додаје Григорије.

— Бар да злоћа умре од страха! рече злобно кметовица.

— Бар да му бунду скине! рече кума.

— Шта ће бити, и ако му скине: таки лако долазе до новаца, одговори јој иронично деда-Бруско.

— Можда ће се генерал и покајати? рече Григорије, кад се читање свршило, и додаде: каквом мером мериш, таквом ће ти се мерити.

— Можда! подржава га баба Марија. — Можда је и све то тога ради испричано.

* * *

Бура, ремек-дело Островског, утицала је веома јако на слушаоце. Њезина јунакиња Катарина, та силна личност, која тежи за срећом и истином у животу, пала је у грубу, незналачку средину трговачку, где је нико не разуме, где се сваки полет душе њезине разбија о глупог „мајчина сина“ — мужа јој, и о дивљу нарав свекрвину. Та млада жена не налази у супругу срца, које би љубављу одговорило на љубав; а она хоће да љуби, хоће да је срећна, и у том силном заносу одаје се туђем човеку, љубавнику. Ну у њој живи морални закон, и она сазнаје да је на криву путу. Љубав своју Катарина назива грехом. „То није лепо, то је страшан грех, што другог волим“, говори она. Настаје ужасна унутрашња борба између моралног закона и незаконите љубави; први побеђује — и несрећница налази смрт у валима широке Волге.

Народ је пратио читање приближно онаким усклицима, као и прошли пут. Баба-Параска, која из почетка осуђиваше Катарину, на крају заћута, најежи се, а кад дође призор, где износе труп сироте утопљенице, ухвати се за главу и гласно се заплака. „Како је мајци, којој се кћи удави!“ нарицаше старица, сећајући се, можда, своје јединице, покојне Паше.

Већина слушалаца тихо је јецала. Нико ни да се помакне с места. Тешко је рећи, колико би трајала жалост њихова, да је кметовица не прекиде својим оштрим гласом: „Доста је туге! Гледајте — музика свира!“ рече она и показа на слику, која врло живо представљаше веселу сеоску свадбу. Видело се да су је морили тужни осећаји, и да је хтела што пре их се отрести. Тај узвик узбуни све присутне и сви зажагорише некако грозничаво и необично јако, журећи се да један другом искажу своје погледе. Никад, пише Алчевска, не видесмо наше скромне слушаоце тако узбуђене Изгледаше, да се сваком с душе дигло нешто, што га дави, што се отима напоље, о чему се неда говорити а да се не виче и не маше рукама.

„Дакле, ко је крив, и чим се може оправдати Катарина?“ то беху прва питања, која изазваше буру.

„Мати је крива (т. ј. свекрва)! Мати, мати, мати!“ викаше кметовица, ударајући песницом о сто. — „Зар се може тако радити: напасти и гристи, гристи, гристи!“ додаде неко. — „А зар то њу као матер није увредило, што јој снаха сина не воли?“ виче нека свекрва сузних очију. — „Па ипак је мати крива, нико други до мати! Да није ње, не би било те буре, муж би јој опростио! Сав је грех са ње! Гризла ју је, док се није удавила. Па сад слушај старе људе! Ма какав да је човек, грешно га је осуђивати кад умре, а она је чак и онда осуђивала своју снаху!« вичу неколико гласова. — »Да је она добра била, покорила би се, а не би се удавила, да јој матер укоравају,« зачу се опет пиштави глас свекрвин, док га не надвисише гласови браниалаца Катарининих: »Мало је муке поднела! Зацело је од добра отишла да се удави! Красна мати, нема се шта рећи!«

И опет јечи оштар глас свекрвин; »Није него су ваљда у врећи требали носити вашу Катарину?« и опет јој одговара гомила: »Она никако није крива већ мати! Не убијај ни делом ни речју, стоји у св. Писму. Лепо друштво! Само да је она није гризла! То је права баба-Јага (вештица)!«

Најзад баба-Параска, дошавши мало себи, довикну им: »Па што се дерете, као да сте пијани?«

Дамјан, ком се у очима још суза сијала, а лице му изгледаше бледо, погледа је с мржњом и презрењем, и рече: »Ако смо ми пијани, онда сте ви сувише племенити!« Она oћута, али усклик њезин истрезни их донекле, и разговор се поче мало тише. Параска имађаше право: лица у слушалаца беху тако црвена, а кроз вику њихову пробијаше толико узбуђености и раздражења, да је сваки пролазник могао помислити е су сви пијани, и ако су одмах с јутрења дошли овамо заједно с учитељицом.

— Тужна је то историја, рећи ће стари Григорије. Мени се само чини, да се могао век вековати и без љубави, па да се човек не дави.

— Лако је вама говорити, кад сте већ све проживели, рече му кметовица.

— А зар сте заборавили, како стоји у оној књижици: „Љубав није пожар, загори ли, не можеш је угасити!“, напомену Иван, сећајући се пословице из приче *Христос сејач.*

— Требала је трпети, тврди непрестано свекрва, скидајући рубац с главе и бришући зној са зајапурена лица.

— Трпи док се не удавиш, па онда пливај! рече иронично деда-Бруско.

— Мора бити да су све Катарине тако несрећне, напомену неки чика, сећајући се Шевченкове приповетке истог имена.

Слушаоци устају с клупа, крсте се пред иконом, клањају се учитељици и разилазе се, ну и напољу се још чује разговор њихов.

— Мени је и Тихона жао. Остао сам, а у кући такав неред! жали баба-Марија мужа Катаринина.

— Сад нек пије повише ракије, па ће му бити добро! мудрује деда-Бруско.

— А с кога је све то списано? запитаће Дамјан.

— Ко би га знао с кога; код свију људи догађа се то исто, одговара му кметовица.

— Како је све то казано лепо и разумљиво! чује се нечији глас иза капије.

* * *

Пренесимо се опет на читања харковских ученица. Наставница Јефимовићева чита оној истој слушаоници, која није разумела *Јевђенија Оњегина*, велики умотвор Шекспиров, *Хамлета*. Девојке, које су још пре тога слушале *Отела*, *Макбета* и *Краља Лира*, обрадоваше се дознавши да ће опет чути нешто од истог песника. Заплет их одмах освоји.

— Како се јадник мучи, рећи ће једна о Хамлету.

— Па како укорава матер: још, вели, обуће ниси износила, у којима си мужа пратила, а већ си се за другог удала! рече нека старија женска.

Место, кад се Хамлету јавља дух очев, све их ужасну: дисање се свуда притајило, тек по каткад чују се усклици: „убио“, „заповеда му да га освети“, „несрећник!“

И остале призоре слушаху пажљиво, само о Полонијеву разговору с краљицом примети једна:

— Тај Полоније говори некако неразумљиво.

— Стара се, да се изрази што лепше, рече друга.

После Хамлетова монолога: „Како сам ја ништав створ“, наставница их запита: зашто Хамлет кори сам себе?

— Отац му је заповедио да га освети, а он никако не може, па зато се љути на себе и мучи се, одговориће једна ученица.

— Он хоће прво да се увери, да ли је то баш истина, да му је очух убио оца, па зато се још не свети, рече друга.

— Шта се ту треба уверавати, кад му се је сам отац јавио и кад му је рекао? примети јој прва. Он просто не може да се реши на освету, па зато и вели да хоће, тобоже, прво да се осведочи.

— Па шта је, ако му се отац јавио? остаје на свом друга. Он мисли, да му се је то можда само учинило, да је то можда привиђење... Зар је лако човека убити?

Слушајући мишљење те младе девојке, учитељици и нехотице падоше на ум речи француског критичара Мезијера: „Зар није појмљиво, зашто се Хамлет колеба? Он би хтео да дејствује, али се боји. Шта ће бити ако је он жртва илузије? Шта онда, ако су кривци, које му дух показа, у самој ствари невини?“

За монолог *Бити или не бити* замолише наставницу, да им га још једанпут прочита, јер га не разумеше. После другог читања рећи ће једна:

— То је нешто о смрти.

— Хтео би да умре, али му је страшно, додаће друга.

Наставница им прочита то исто и по трећи пут, само из другог превода. „Ту је много јасније“, рекоше ученице.

— У самој ствари, кад размислиш, примети једна радница од 19 год., нашто и да се живи? И живети је тешко, а и смрти човек није рад: ко зна, шта ће тамо бити.

— Самоубиство је грех, поучава је 30-тогодишња женска. Ма како да је живот горак, треба истрајати.

Речи Хамлетове Офелији: „Бог вам даје једно лице, а ви правите себи друго“, протумачила је једна девојка овако: „Он сумња у све људе, па и у њу“.

Место, где глумци играју, а Хамлет прати утицај игре њихове на краља, врло их је занимало. Ванредно оживљење изазва разговор Хамлетов с краљицом. „Како јој лепо говори! Може ли бити, да јој се срца не косне!“ рекоше. Кад Хамлет, после краљичиних речи: „Кажи ми, шта да радим?“ мења на једанпут глас и одговара: „Шта?.. Ништа не ради и не веруј оном што сам ти говорио“, примети једна девојка: „Он мисли да му се мати покајала, а она пита: шта да радим? Да се је покајала, знала би шта јој треба чинити: оставила би мужа и не би живела с њим, с убицом“.

Призор с полуделом Офелијом све их је тронуо. Многим девојкама заблисташе се сузе у очима. Офелијину песму замолише наставницу, да им два пут прочита. Хамлетове речи на гробљу наведоше их на размишљање о смрти; старије говораху како је таште све на свету и како је ништав живот човечји.

Свршетак их је највише ожалостио. Неколико тренутака све ћутаху... Најзад их учитељица запита, шта мисле о Хамлету.

— Он је био колебљив човек. Знао је да му ваља оца осветити, али се није могао решити на освету. Јаке воље не беше у њега.

— А зар би му се лако било решити на освету и убити очуха. И ако му је то отац заповедио, било му је тешко, па зато се је и мучио. Хамлет је био добар! Како се је понашао према матери, како ју је жалио!

— Он је увек размишљао, а на једанпут није могао ништа урадити.

Тако одговараху ученице. Како дивно схватише те, једва писмене раднице велики производ Шекспиров!

*
* *

Тако марљиво и лепо написаних реферата много је у тој красној књизи. Оптимисти с њоме у рукама сташе доказивати да народ све разуме. Сећам се, како се је о том спорило код једног руског књижевника, мог доброг пријатеља. Млади приповедач Н., који је дуго живео на селу, тврдио је „да се сељаку свиди читање само по себи, да он не мисли о садржини, па је свеједно ма шта му пружили.“ Други викаху: „Народ све поима; подајте му све што хоћете и он ће све разумети!“ Зачудих се, прочитав слично мишљење Ј. Абрамова.

„Дело *Шта да се чита народу?*, пише он, доказује да лепа књижевност и по садржају и по облику треба да је за народ онака као и за интелигенцију, да су највећи списи доступни народу као и просвећеним људима и да не треба стварати за њ нарочиту литературу, ни прерађивати велике уметничке производе. Оно је уништило читав правац у народним издањима тако, да су „прераде“ са свим престале, а књижице, нарочито за народ написане, јављају се само изузетно.“

С таким мишљењем тешко се је сложити. Књижари с Никољске улице држе и сад народна издања у својим рукама, пружајући сељаку и даље онако ђубре, као што је *Енглески милорд*. И народ га прима баш зато што су ваљане књиге ретке и што их не разуме. Ко је целог свог века читао *Разбојника Чуркина* и сличне му списе, тешко ће се машити великих руских писаца или „уметника свију земаља и времена“. Прво би му требало помоћи да прескочи ону огромну провалију, што дели *Мртве душе* од *Пустоловства тајанствене маске Крваве Шапе*.

Нека се нико не позива на дело г-ђе Алчевске и вредне јој дружине, јер оно само показује шта би све народ могао разумети кад би му интелигенција читала, а не — да он то сам чита и да разуме. Признаћете да је у том грдна разлика. Образован човек може многу књигу изнети пред народ, знајући му, као и харковске учитељице, нејасна места протумачити, неразумљива изоставити, а дугачка скратити, ну кад сељак купи тај исти спис и почне срицати из њега, бациће га у запећак после треће стране, јер му није дорастао. Туђа је памет штула, на којој се далеко не иде; да народ стане на своје ноге, требало би му прво пружити књиге, које би развиле душевне подобности његове, појачале умну му снагу и подигле га. А камо таких? Хоће ли то учинити *Разбојник Чуркин* или *Жена* његова?!

Руском народу неразумљиви су велики руски писци у целини, па баш зато би му и требало одбирати и стварати ваљану народну књижевност. Г-ђа Алчевска изрично вели да прост Рус не поима Пушкина, да би читавог Достојевског требало прерадити зато што га народ не разуме и што га измишљене личности његових романа непријатно дирају. Каквог Достојевског! Публицист *Руске Мисли*, М. Протопопов »на основу својих посматрања из унутрашњости« тврди »да је већини руског народа непојмљив чак такав писац као што је Глеб Успенски, док Дикенса читају у Лондону и слуге и собарице.« Све то потврђује мишљење покојног педагога Водовозова, који, прочитав дело харковских учитељица, написа:

»Народу се пре свега допадају књиге, које буде на плач, у којима је нешто поучно и тајанствено, нешто немогућно као у бајци, уопште нешто фантастично. Све што је мистично изгледа да је за њ најподесније.«

Не заборавите да се нова руска књижевност одликује потпуном супротношћу, да јој је главна црта: стварност.

*

„Кад се сунце рађа у брдовиту пределу, прво осветљава врхове, а по том полако излази из таме и све остало. И светлост, која избија из књижевности, шири се већином озго на ниже“. Тако је писао *Гласник Јевропе* у посмртници Островском.

Да! Несрећа је само, кад светлост застане на врховима и кад се не спушта у долине. Народ би хтео да се уздигне до тих светлих гора, да уђе у ту обећану земљу, ну даљина је огромна, висина је вртоглава.

Дело харковских учитељица говори да ће долина још дуго чекати док се светлост не спусти с врхова.

ПИСМО ОСМО

Октобар, 1892. год.

Колерни нереди и народно образовање. — Руска штампа о њима. — Ко је крив «што се руски народ нашао на истој висини умног развића, на којој стоје афрички дивљаци?» — Шта да се ради? — Јаз између народа и интелигенције. — Неколико примера народне празноверице. — Шта је књига у стању учинити и од најгорег села. — Идеална гимназија у Тифлису. — Живот у школама немачких насеобина на југу Русије. — Неколико чудноватих примера. — Јадан положај руских учитеља. — Једна жртва. — Вук Караџић Бугарин.

Целог лета водила се у руској штампи реч о потреби образовања. Пријатељи народне просвете одавно не имадоше бољег, истина и жалоснијег случаја да упозоре на таму руских села, на неписменост и незнање њихово, као на извор несреће по народ и срамоте по државу.

Прилику им даде колера и нереди, које изазва тај страшни азијатски гост у унутрашњости Русије. Велики градови и мирна села, издржавши без ропота читаву гладну годину, побунише се. По њима пођоше глупи гласови да лекари трују изворе, потоке и реке, не би ли народ отровали, да закивају у болницама живе људе у мртвачке сандуке и да их живе сахрањују, т ј. да нема колере већ да су је господа измислила, радећи о погибији простом свету.

А што?

Зато што је цар вољан одузети сву земљу од ње и дати је сељацима, па су доктори потплаћени да трују народ или да га жива сахране.

И пође глас да се убијају лекари, да се пале болнице и да се отимају болесници од господе. У великим градовима као што су Астрахан (90.000) и Саратов (150.000 становника) улична светина изби лекарске помоћнике, разруши лекарима станове, разнесе жртве колерине по кућама и попали бараке. У месту Хвалинску сељаци убише на најгрознији начин лекара Молчанова у онај мах кад је дизао болницу да их лечи. Из унутрашњости сташе стизати тако црни извештаји да влада огласи опсадно стање у некојим крајевима, а лице сваком интелигентном човеку покри се стидом. Имати с једне стране велику књижевност, имати Пушкина, Гогоља, Тургењева, Толстоја, а с друге — народ који каменује лекаре и види у просвећеним људима своје крвне непријатеље, без сумње је трагичан положај за сваког образованог сина његовог.

И просу се поток грдња и увреда на главу народну. „Читајући појединости астраханских нереда, пишу *Новости*, чини ти се да читаш главу из Ливингстонових или Стенлијевих авантура у Африци. У великом обласном граду, у једној из средишњих тачака Поволожја живи читаво племе потпуних дивљака. Они, истина, не иду голи, сена не једу, младунце не носе на леђима у врећама од рогоза, кроз ноздрве не провлаче прстења, ну тим се и ограничава њихова свеза с просвећеним светом. У колерно време спалити у граду главну болницу, изнаказити лекаре, убити им помоћника и развући болесне људе, то је нешто невероватно као у каквој бајци... Све што се догађа у Африци више је појмљиво од оног што се десило у Астрахану.“

Ново Време удара у исте жице. „Претрес у саратовском окружном суду због колерних нереда преноси нас, пише тај лист, управо у времена Пугачовске буне или у доба Стенке Разина, доказујући да се крај XIX. века ничим не разликује у народу од краја XVIII. или XVII-ог. Унутрашњост верује најгаднијим гласовима, живећи и сад као и пре два столећа у најгушћој тами, без основних појмова правних и друштвених. Доста је да неки пијанац или скитница избрбља како ће се земља племићима одузети и дати сељацима, и како су лекари подмићени да воду отрују не би ли се народ истаманио, па да читава села са својим изборним властима на челу узму коље и мотике, и да устану на докторе и на сваког ко им саветује да не верују сличним будалаштинама.“

„Колера, пише *Руска Школа*, поново је доказала, како ниско стоји наш народ и како је погибаоно остављати га у том положају. Може се смело рећи: да је он иоле просвећенији, зараза не би се ни упола тако раширила, нити бисмо били сведоци оних жалосних појава, које ју и овог пута пропратише. Место лекарских претписа скоро по свима селима и засеоцима Русије испуњаваху се разни дивљачки обреди, који по глупости својој подсећају на преисториска времена. У глуху поноћ дизаше се коло девојака. Наге, као од мајке рођене, оне вуку плуг око села да га браздом ограде да зараза у село не дође. Гомила народа прати их с дивљом дреком „да колеру отера.“ Њезино урлање треба да је тако јако да се уплаше сви сељани, иначе обред ништа не вреди. Чини вам се да иде реч о дивљацима из Африке или из Аустралије...“

„Таке појаве, наставља *Руска Школа*, морају пробудити у нама, интелигентним Русима осећај дубоког стида. Ко треба да шири светлост међу тамне, ако не ми? Што се наш народ нашао овом приликом на истој висини умног развића, на којој стоје афрички дивљаци, нисмо ли ми тому криви? Дао би Бог, да тај горки наук не прође узалуд, да нас ти тужни догађаји подстакну на јачи рад! И друштвено и државно добро захтева да се дивљи народни појмови што пре замене стварним знањем. Нека се на то употребе сва средства којима располажу општине и држава, нека сваки просвећен члан друштвени учини у том правцу све што може. То му је дужност, то му је прва обвеза. Ко је не врши, губи право да се зове интелигентним човеком.“

„Два главна узрока, која изазваше нереде, пише *Гласник Јевропе*, јесу: дубоко сељачко незнање, спојено с исто тако дубоким неповерењем према *господи*, т. ј. према племићима. Ширећи се врло лако, то је неповерење прешло на све који заузимају неки положај, који се одликују од народа образованошћу и који се друкче одевају. Оно је поникло из крепосног права, ну како га је могло с истом снагом преживети пуних тридесет година? Како да се искорени или смањи, како да се угаси тај огањ мржње који се притајио под пухором и непрестано прети пожаром? То је најважније питање; док оно не буде решено, не може се рећи да је руском животу обезбеђено правилно кретање.

„Надати се је, наставља исти журнал, да ће просвета уништити предрасуде и разлике међу вишим и нижим слојевима народним; ну рачунати једино на тај лек, који и у најподеснијим приликама утиче полако и поступно, било би велика погрешка. Ако народно неповерење пре свега пада на *господу*, ширећи се отуд и на друге кругове, не треба ли из тога закључити, да се бивша *господа* још нису отресла својих „господских“ тежња и навика, да још нису заборавила предања крепосног времена? Не треба ли признати да народну мржњу подржава све што подсећа на стари омрзнути поредак, и да је ублажује све што доприноси да се сталежи зближе и сједине на заједничком раду, да се створе добри, пријатељски односаји међу образованима и необразованима, имућнима и неимућнима, силнима и слабима? Ако то увидимо, моћи ће се на колерне нереде применити пословица: *Нема зла без добра.*“

* * *

Та разлика, коју би просвета требала да изравна међу вишим и нижим руским слојевима тако је велика да је тешко веровати.

Казански окружни суд осудио је недавно пет сељака из тамошње области зато што су ископали и пренели у рит мртваца, погребена пре четири године. Они беху неподобни да појме како за такав поступак неко може бити осуђен. „Та он је мртав и ништа не осећа, правдаху се, а ми, избацивши га из раке, користисмо селу јер сутрадан поче даждети.“ На суду се посведочило да су они испунили вољу свију сељана, који дуго већаху зашто нема кише, док се не довише да то долази отуд што је пре четири године био укопан пијанац у гробље њихово.

Робије допадоше и тројица браће — сељака из спаског округа. Њима би мало што тако исто због суше изрише из гроба давно сахрањеног човека који је врло волео ракију, већ га још спалише на гломачи. После тога отидоше у крчму и безазлено испричаше све месном чиновнику, а на улици сестри покојниковој.

Исти суд осудио је на 12 година тамнице и двојицу сељака, оца и сина. Син је био болестан, па му неко каза да ће се излечити ако поједе човечје срце. Да му помогне, отац закла суседову шестогодишњу девојчицу, а син јој ишчупа срце и поједе га.

* * *

После таких страхота пријатно је зауставити се на оном што прича г. Ровински у *Смоленском Гласнику*. Његово казивање улива нам наду да ће просвета не само искоренити из руског народа зверске трагове празноверице, већ да ће угушити и ону гују која му сиса крв и мозак, да ће уништити пијанство.

Становници села Тјулена у смоленској области, беху све до скора, приповеда он, врло сиромашни. Писмених свега ако их је било неколико. Они су увек пили, или у малим гомилицама, или на огромним пијанкама, које приређиваше читаво село. Ту се виђаху најгаднији призори на улици; честе туче празником и недељом беху обична појава; суровост тамошњих сељана уђе у пословицу. Сад се све променило. Ево како:

Пре једно шест година дође у Тјулено Иван Филатов, дугогодишњи радник на једној московској фабрици, и поче скупљати народ на читање. Ускоро начини се око њега читава слушаоница, а кад он оде, замени га сељак Јаша Романов који је такође у фабрици научио читати и писати. Романов отвори слободну сељачку школу, учећи у њој млађе и читајући старијима. Успех беше толики да Тјуленчани на сеоском скупу учинише закон измеђ себе: да се сваке године из једног дела сеоских прихода набавља боље семење за храну и да се купују корисне књиге, а свечаником да се сви скупљају у општинску кућу, и ту да слушају читање св. Писма и списа̂ верско-наравственог садржаја, и да се разговарају о сеоској пољопривреди.

Данас Тјулено има своју народну слушаоницу, у којој чита Романов са још двојицом — зими свако вече, а лети празником. За зимска читања узело је село под најам засебну собу, у коју се скупља око 40 душа; на летња пак долазе сви, и мушки и женске, јер се држе под отвореним небом. Многи сељани и сами читају, позајмљујући књиге било из црквене библиотеке, било из оближње школе, а редак је који нема и својих. Скорашњи пожар уништио је једном газди читаву књижницу у вредности од 20 рубаља.

Прошло је само шест година како је књига продрла у Тјулено, и ево како сад Ровински описује тамошње становнике, те негдашње пуке пијанице: Стање њихово јако се подигло; њиве су им лепо нађубрене и добро узоране; на многим местима виде се и вртови. Од пијанства ни трага, а бекрија̂ као да није никад ни било. Празнике светкују врло скромно, а ракије не пију чак ни о покладама. О пређашњим тучама и непристојностима ни спомена. У понашању међ себе и према другима, Тјуленчани су данас узор учтивости. Сад су већ сви писмени, сем неколико стараца и три жене.

Дао би Бог Русији много таких села!

* * *

У прошлој свесци *Руског Гласника* описује Ј. Марков унутрашњи живот прве тифлиске гимназије, тог красног завода који заслужује особиту пажњу. Као све руске школе те врсте, и он је класичан, па ипак — да грдне разлике!

У класичној гимназији троши ученик недељно 15—20 часова, бубајући које у школи, које на дому, гомилу правила и изузетака, хрпу фраза и главоломних реченица, да прочита неколико одељака из три до четири латинска и грчка писца. Класична настава не уводи га у духовни живот Јеладе и Рима, који се огледа у генијалним уметницима и великим књижевницима њиховим; доба кад је аутор живео, идеје које је сејао међу своје савременике и утицај који је на њих имао, све те и друге стране које би ђаку видик рашириле и обогатиле га стварним знањем, све то није главно, од свега тога предаје се тако мали део, да се и тај савршено губи у вечном тражењу и решавању разних четвртих и шестих падежа. Ко је ишао у класичну гимназију сећа се како су му задавали да преводи с живог на те мртве језике, и како је ваљало тачно употребити, или боље рећи погодити баш онај ред речи или баш ону фразу, која је у књизи, откуд је задатак извађен; сећа се како су му диктирали Омирове стихове, а њему их је ваљало правилно написати т. ј. опет погодити где ће доћи *е* с репом или без репа, танко или дебело *о*, и уз то још закитити сваку реч нагласком који јој доликује. Боже мој, гроза хвата човека кад помисли до чега је дошла класична настава. Реците, није ли то лакомислено траћење најдрагоценијег времена, не значи ли то трошити младу снагу на решавање разних сухопарних, глупих ребуса, не подсећа ли то на идиотизам?

Што је најглавније; тај несрећни правац убио је здравље читавим поколењима. Класична школа, истина, учи, „да је здрава душа у здравом телу“, на практици пак не предузима скоро ништа, да тело буде здраво и да се уму пружи племенито уживање.

У новосадској н. пр гимназији ми смо се и телесно вежбали, ну само онда кад је било топло и лепо време. Међутим, без нарочите зграде, у којој би се могло радити 3—4 часа сваке недеље, гимнастика ништа не вреди. А зграде нема ко да подигне. Толики манастири у Фрушкој Гори, у Карловцима, у Народним фондовима толики милијуни, који доносе камате, о којима се на Западу данас не сме ни сневати, а новаца се нема. У Карловцима се диже палата за четврт милијуна форината, а за гимназију у Н. Саду нема се неколико тисућа, да се подигне ма и најскромнија грађевина за гимнастику.

Због оскудице и у згради и у училима и у спремном наставнику, системата не беше никаквог, а какво је учење без њега? Једне недеље ради с моткама, друге прескачи и премећи се преко малог, треће преко великог разбоја и т. д. Да ли ти је поступно вежбање пре тога развило и учврстило мишице, и јеси ли спреман за ту врсту телесног вежбања — није се питало. А гимнастика има своју азбуку, од које треба почети, као и у латинском и у грчком језику. Ми смо и појали и певали, ну на све то, заједно с телесним вежбањем, гледасмо као на терет, као на одузимање оног времена, које би нам остало слободно од домаћих задатака и разних препарација. Све нам то нису умели омилети, а без тога није напретка. Девет десетина иду на рад умом, а једна на јачање тела, па и та не ваља.

Међутим, гимназија може бити и класична, па ипак развијати подједнако и умне и телесне подобности својих ученика. Да је тако, најбоље сведочи она у Тифлису. „Што је одликује, пише г. Марков, то је одушевљени живот њезин. Она се није престала развијати, није замрла у неком непокретном, споља прописаном калупу, већ непрестано напредује. Дани је пролазе у непрекидној смени најразноврснијих радова. После класичних језика и математике иде нека врста олимписких игара под ведрим небом; ученици предузимају војничка вежбања, свирају и певају, уче се у радионицама и просторијама за цртање и вајарство, читају у својој богатој библиотеци, а свршивши задатке опет се почињу борити, весело утркивати и надметати.

„Можете бити уверени да ту мозак није претоварен, да мишице неће закржљавити, нити да ће се код деце развити једностран седећив живот, кратковидост и мрачно душевно стање. Не, ту слободно напредују, не сметајући једно другом, и ум и тело, па зато ученици изгледају тако чили и весели, зато ту није места гадним навикама, сумњи и огорченом порицању. Ту се можете осведочити како то свестрано развијање добротворно утиче и на оне ђаке који баш нису даровити и којих је на жалост тако много у руским заводима. Ти, т. зв. „рђави ученици“ често су рђави само с чиновничког гледишта и само међу школским зидовима, а не у даљем животу, где често надмашају оне, који су „први“. Једном не иде у главу математика, другом латинске речи и године из историје, трећи не зна лепо исказати што је научио и тд. Због непрестаног неуспеха ђак престаје веровати у себе, постидан је пред друговима, понос му је убијен, па тужно гледа у будућност. Ну кад је тај из латинског језика „рђави ученик“ — први свирач или одличан цртач, или кад води за собом чету другова као највештији гимнастичар, положај му је сасвим друкчи, самољубље му је задовољено, а у души му буди се сазнање да и он није последњи, да је и он за нешто подобан, да је у нечем јак. Њему је враћено уздање у се, и он ће прегнути да покаже бољи успех и из оних предмета, у којима је био слабији.

„Све унутрашње поправке, све нове мере које траже здрави савремени погледи на васпитање, гимназија предузима сама од себе, па зато су се многе реформе које влада тек сад уводи у друге заводе, укорениле у њој још онда кад је мало ко и мислио о њима и кад им је мало ко био наклоњен. Ученички радови донели су школи медаље и почасна писма, а представе и концерти, на којима се састаје сав Тифлис — тако обилата средства да је могла подићи красну зграду за зимска вежбања и укусно намештене, богате дворане за читање, цртање и вајарство, које чисто маме младеж да седне за посао.“

Така би требала да је свака, у истини класична гимназија.

* * *

Немачке насеобине на југу Русије живе као у својој рођеној земљи, ако хоћете и боље јер су ситије. Насељавајући их, влада је имала пред очима корист коју чланови пољопривредно образованијег и културно јачег народа могу донети културно слабијем, са земљорадничког незнања сиротом руском становништу. Дошљаке ослободише од свију намета, дадоше им најплодније земље, само да остану. Време ће учинити своје, мислила је врховна власт, и милијуни Руса прогутаће шаку Немаца.

Међутим, време не уради ништа у том правцу. Немачке тисуће непрестано стоје као непобедни градови старих витезова, захватајући све више руске црнице и остајући и у новој отаџбини оно што беху у старој. Две установе, које би их зближиле с Русима, црква и школа, у њиховим су рукама. Ако на другим пољима и осећају да су *руски* грађани, ту су потпуни господари. Пастор са црквене говорнице и учитељ са школске катедре подржавају германска чувства у њима.

Хвала буди општинској самоуправи и неким изузетним повластицама, којима се још и сад служе, Немци бирају себи и наставнике и свештенике, који уче младеж да се угледа на оцеве, а оцеве — да остану верни синови оног племена, које проповеда само о себи да је најдаровитије и најгенијалније.

У последње време влада их је почела мало стезати. И време је! Из подлистака које донеше једне престоничке новине *О немачким насеобинама на југу*, види се да Немци у Русији чине државу у држави. Подлиске је писао званични надзорник. Зауставимо се на оном, где се говори о приликама у селу Бергдорфу.

Кад уђох у тамошњу школу, прича писац, ђаци сташе певати руску химну, т. ј. учитељ Штајн (једина личност у свој насеобини која говори правилно руски) певао је, дајући такт и рукама и ногама, а ученици су га пратили; њихов изговор показивао је да садржаја не разумеју, а глас их је издавао — да ништа не осећају. Старији насељеници, искупљени на ту врсту испита, пуштаху такође нешто кроз нос, кварећи тиме још више и онако несносно дерање.

Учитељев помоћник не зна ни речи руски; а из распореда, прикованог на зиду, видех да деца уче наш језик 4—5 часова недељно. (Рекоше ми да га не предаје Штајн, већ неки трећи наставник, који је од Божића болестан и којега нико не замењује.) Ђаци читају руски тако рђаво да човек запуши уши и да утече, а с руског на немачки ни да макну. На моје чуђење да се са пет часова није дало више урадити, Штајн ми не знаде ништа казати, јер их, вели, није он учио, само се сећа да су часови руског језика били после подне. „А какво је онда занимање? рече он. Добро ако дође 20—25 ученика.»

— Само 25 од три стотине? запитах га.

— Да, не више, одговори ми Штајн. Свак зна да ће бити руски језик, који је већини тежак и мало појмљив, па мало ко и долази. Изостајање у том случају не повлачи за собом никакве казне, као што то обично бива. Ми строго пазимо да деца тачно похађају школу (т. ј. да долазе на све предмете сем руског), и за свако пропуштање које се неда оправдати, узимамо од родитеља по 10 копјејака.

Од триста ученика само четворо зна руски: две кћери Штајнове и још два ђака; а пасторова кћи, пуна Немкиња округла лица и беличастих очију, које изражаваху неку охолу равнодушност према свему — не зна ни беле.

— Опростите! примети ми Штајн. Наш пастор је чудан човек. Родио се је у Штутгарту, и ево је већ 16 година како овде служи, а за све то време тешко да је научио и 16 руских речи. Разуме се да и кћи његова...

Из даљег разговора са Штајном дознадох да школу издржавају насељеници из својих средстава и да њоме управља нарочити одбор с пастором на челу.

— Па како тај одбор гледа на то, што се руски занемарује?

— Насеобина тражи од нас, рече ми Штајн, да поклањамо више пажње свом рођеном језику и оном што већ одавно улази у програм школа њезиних; о руском пак и о земљопису одбор држи да су то необавезни предмети, па зато и нисмо строги у њима. Учитеља руског језика наимамо само на зиму.

Доцније дознадох да то није ни учитељ, већ негдашњи ученик црквено-парохијалне школе, који добива 10—15 рубаља месечно, док његов немачки друг има стан и 450 руб. годишње плате.

У земљопису Русије деца су храмала, бркајући Дњепар с Двином и Доном, а Црно Море с Касписким; ну зато су тачно умела показати све из суседних држава, из Аустрије и Германије, спомињући још тачније у последњој цара Виљема и силног онда канцлера Бисмарка.

Отворих уџбеник, и румен стида покри ми лице. У Бергдорфу се учи по иностраним немачким књигама као што су: *Упутство како да се земљопис методски изучава* и *Мала школска географија.* (Доцније видех да се њима служе и друге насеобине.) Као берлинска издања, разуме се да она уступају прво место својој отаџбини, узносећи одушевљеним речима Германију, славу немачког оружја и величину германског племена. На 30—35 страна говори се о свима немачким већим и мањим земљама, а о Русији — на једно три стране, на крају прегледа јевропских држава. „Немачки језик, проповедају ти уџбеници, надмашује све новије језике богатством, снагом и гипкоћом, а немачка књижевност спада у најодличније књижевности свију народа и времена. Највећи научници и уметници припадају немачком племену. Немци се могу подичити и великим открићима...“ На крају крајева излази да су они обдарени свим што је најсавршеније у физичкој, духовној и моралној природи човековој.

С Русима је друкче. Ево шта се о њима говори: „Руси стоје на ниском ступњу образованости, празноверни су, незналице и пијанци;“ а добре су им стране, „што се вешто знају угледати на туђу уметност, што просто живе и што су храбри у рату.“

Можете замислити, какве жалосне појмове о Русији износе ученици из таких књига и какве се мисли рађају у глави њиховој.

— Је ли државни надзорник видео те уџбенике? запитах Штајна.

— Разуме се, рече ми он. Пре три године био је код нас на испиту.

Осетих како сам туђ тој деци и она мени, завршује писац. Стидео сам се за нас Русе што досад не хтедосмо или не знадосмо сродити ту школу с нашом; а уједно сам се једио и на вође њезине и на старце насељенике, који ево већ сто година како су руски држављани, па увек и мисле и живе својим немачким умом, не поимајући и не желећи знати шта су они Русији, а шта је она њима. Увређен у души, устадох, опростих се са школом и убрзаним корацима изидох напоље.

Ето, како се васпитају Немци у Русији, на очиглед влади, чак под надзором њезиним. За 16 година пастор једва ако је научио 16 руских речи; од 300 деце четворо разуме језик своје руске отаџбине; руски је необавезан предмет, на који иде ко хоће; на руској земљи уче ђаке у школи, како су Руси празноверни и пићу одани! И из тих ученика треба да постану грађани који ће љубити Русију!

Чудновато!

* * *

Док немачки учитељи благују, руски умиру од глади. О јадном положају њихову поново је проговорила руска штампа, подстакнута тужном смрћу наставнице А. В. Хваткове. Ма да је та сирота девојка послужила школи пуних 18 година, земство јој одузе место, одредивши јој уиме пенсије четири рубље месечно. Видевши толику неправду, јадница паде у раздражење. Лекари забринути за душевно стање њезино, посаветоваше јој да оде у село, ну са четири рубље није се дало ни тамо живети. Увређена до срца, Хваткова дође у Казањ и отрова се сумпорачама.

Четири рубље пенсије за 18 година службе! Није ли то жалосно? Кад се сетимо да су чланови казањског земства људи махом образовани, да је међу њима неколико професора тамошњег университета, тешко је наћи речи да се житоше таки поступак.

Уопште, положај руских учитеља на селу врло је жалостан. Они живе скоро без друштва, без књига и новина, примајући знаке поштовања само у свечаним приликама кад се каквом месном богаташу прохте казати неколико топлих речи о „светлом“ позиву њихову и напоменути, како је хвала буди њима Германија победила Француску. У осталим приликама сељаци гледају попреко на свог наставника, сматрајући га нижим од себе!

Са свим би друкче било, пише *Ново Време*, кад би се сеоски учитељи бавили земљорадњом. У радно доба нема школе, јер родитељима требају деца у пољу, па би наставник, без штете по непосредне обвезе своје, могао обрађивати своју њиву, старајући се да примени у раду нове, рационалне мере погодне климату и земљишту. Такав рад увео би га у круг сељачки, а школи би дао са свим други значај пред народом. Јер ни за кога није тајна да данашња сеоска школа не стоји у органској свези са животом народним; у многим приликама сељак и сад мисли да је школа раскош и да се може одлично проживети и без ње. Кад би пак младеж износила из ње поуку, која би се с коришћу дала применити и у пољу и на дому, школа би постала у народним очима неопходна чињеница друштвеног живота. Мимо то, она би била и расадница пољопривредног знања, које не може да се привије код нас једино због непросвећености нижих слојева. Много је справа, које би сељак радо примио кад би их видео примењене на практици. Он н. пр. и сад оре дрвеним плугом, јер му нико није показао како се послује железним.

Ето, ту би школа могла учинити највећу услугу најважнијем извору руске снаге, земљорадњи. У таком заводу учитељ не би био случајни, сиромашни сеоски становник који само механично учи децу и кипи се у свечаним приликама, већ неопходни члан сеоског друштва.

Било како му драго, завршује *Ново Време*, сем голе писмености, руска основна школа треба да уноси у сељачки живот и оне пољопривредне поуке које излазе из науке и практике и које су применљиве на наше прилике.

То су златне речи. Нашој српској школи то би био најсветији задатак.

*
* *

Преврћући један од најстаријих дневних листова руских, *Сина Отаџбине* за 1889. год., наиђох у подлиску о бугарској књижевности на овако место:

„Вуко Караџић, славни песник бугарски, први је упознао Јевропу са умотворинама свог народа“.

Како нас Руси дивно знају!

ПИСМО ДЕВЕТО

Декембар, 1892. год.

Н. В. Каразин, оснивалац харковског университета. — Влада цара Павла. — Прве године царевања Александра I. — Писмо императору. — Састанак с царем. — Мисли Каразинове о просвети. — Мисао да се оснује министарство просвете. — Оснивање харковског университета. — Тешкоће. — Раскид с Александром. — Рад на селу. — Поглед на крепосно право. — Научни радови Каразинови и научна открића његова. — Метеоролошка посматрања. — Рад на подизању економског стања јужне Русије. — Филотехничко друштво. — Писмо Александру 1820. год. и шлислбуршка тврђава. — Последње године живота.

Прошлог месеца сетила се руска штампа двају по културни развој Русије заслужних мужева, Кнежевића и Каразина. Једном и по имену видите да је био наше горе лист, други сам признаје да је Србин по пореклу. Први беше министар финансија за владе цара-ослободиоца, други је оснивалац харковског университета. Двадесет пет година навршило се како је умр̏о први, педесет како је нестало другог. Кнежевић, један од најслободоумнијих министара свог доба, први је изнео на јавност руски државни буџет и дао штампи слободу да поведе реч о њему. Каразин пак био је човек „који је својим знањем и идејама умакао на читав век свом времену, радник који је оставио дубок траг у руском животу, узор необичне наравствене висине, смелости и отворености — својстава са свим непознатих у ондашњим круговима. Он је смело говорио царевима истину која још и сад не може да угледа света у свој целини својој[1].“

Упознајмо се с тим ретким човеком.

* * *

О прецима Каразиновим имамо мало података, па зато још и данас постоје два мишљења о народности његовој. У писму кнезу Черториском, поводом српског устанка 1804. г., Каразин вели да је српског порекла. Но учени људи нађоше да се та породица некад звала Караџи, т. ј. да је била грчка, да се доселила у Русију за време Петра I., да је прамдеда Каразинов, Григорије Караџи, био архиепископ у Софији, деда му да је умро као капетан руске гарде, а отац му, да је добио од Катарине II, у награду за своје ратне заслуге, насељена имања у московској и харковској области. Ту у последњој, у селу Кручику, на добру свог оца, родио се наш Василије Назаревић Каразин, 30. јануара 1773. године.

Војничко дете хтеде и само да буде војник. Кроз Харков пролази гроф Румјанцов-Задунајски, и мали 11-годишњи ученик тамошњег пансиона јавља му се молећи га да га запише у војничку службу. Румјанцов, знајући покојног родитеља његовог, записа га, по ондашњем обичају, у царски кирасирски пук.

---

[1] J. Абрамов, В. Н. Каразинъ, его жизнь и общественная дѣятельность, Спб. 1891. Све што долази испричаћемо по тој књизи.

Кад Каразину би 18 година, видимо га где ступа у цареву гарду. Гардисти имађаху онда много слободна времена, које он употреби да се изобрази и да изучи Русију. Наука га тако занесе да убрзо напусти војничку службу, противну карактеру и тежњама његовим, и поче редовно похађати рударску школу, најбољи тада виши завод у Русији. Ту, које самостално, које под упутством својих професора, стекао је он тако опширно знање из природних наука да су му се доцније сви дивили, а стручњаци да су му завидели. Хемију, физику, ботанику и минералогију знао је упрсте; медицинске науке беху му такође познате; математика је била темељ образовању његову; латински, немачки и француски говорио је као руски. Њега занимају друштвена питања, и он их изучава по најбољим радовима у јевропској књижевности; он је вољан својим очима видети Русију, па путује кроз многе области; главна му је мисао подићи народно благостање, па изучава пољопривреду; св. Писмо он зна до најмањих ситница.

Можете мислити, како је морало утицати на тај ум, жедан науке — ступање на престо највећег мрачњака каквог има руска историја, императора Павла. Каразин хоће да се уклони у иностранство, ну пасоше издаје сам цар. Он пише цару молбу, наводећи за разлог свом путовању жељу да попуни своје образовање на Западу. Међутим, забранив увоз свима књигама из иностранства, Павле је баш онда подигао китајски зид између Русије и Јевропе, па разуме се да му је молба одбијена. Каразин хоће да утече, али на граници га хватају и доводе у Ковно. Он зна шта га чека: мацке, а можда и Сибир. И ту, из затвора бегунац пише грозном цару писмо, у ком тврди да није ништа урадио противно „части, савести, вери и законима отаџбине“, већ просто „наредбама“ императорским, и објашњује зашто је бегао. „Хтео сам, вели, да се скријем од владе твоје, бојећи се жестокости твоје. Гласови, који пуцају по свој царевини, грозили су машти мојој и дању и ноћу. Нисам осећао да сам крив; али већ то што слободно мислим, могло је бити злочин у очима твојим.“

Павле је можда први и последњи пут у животу добио тако писмо. Био је удивљен, поражен. За много мање преступе његови поданици ишли су на губилиште или у Сибир. Кад доведоше Каразина, цар му рече: „Младићу, доказаћу ти да се вараш! Реци, где хоћеш да служиш?“ И ако се „младић“ ратосиљао сваког чиновничког места под њиме, у тај мах није се могао одрећи. Кроз неколико дана начинише га преводиоцем у државној благајни и у медицинском савету. Каразин је могао изабрати посао, какав је хтео. По његовој жељи допустише му да скупља по архивама Петрограда и Москве градиво за историју финансија и медицине у Русији. И ако се држава није послужила радом његовим, за скупљање он ипак доби чин колешког асесора.

Настаде год. 1801. На престо дође човек просвећен, пун најлепших намера, који првим указом уништи тајну полицију, вољан да засади у Русији дрво слободе и да усрећи све своје поданике. Мало ког владаоца поздравило је руско друштво тако одушевљено, као Александра I-ог, и мало се у ком тако преварило, као у њему. Радост беше појмљива. Кратко царевање Павлово пуно је затворâ, прогонстава и смртних казни; страдаху најневинији људи, на које је само пала сумња царевих шпијуна. А сад дошли лепши дневи! Старина Державин распевао се, па и млади Каразин, ком онда беше 27 година, није могао ћутати. Уграбив згодан тренутак, он се увуче у царев кабинет и остави на столу писмо, које цензура још и сад не пушта у свет у целини, и ако се из наштампаних одломака види шта је отприлике било у њему.

Не сумњајући да Александар зна, како само поверење према влади рађа узајамно поверење међу грађанима, Каразин се нада да ће цар утврдити веру у правду, без које лепе речи *грађанин* и *отаџбина* нису ништа до празни звуци; да ће метнути судије под надзор јавног мнења, а суђење да ће оставити пороти; да ће дати тврду основу народној економији не увећавајући намете, већ смањујући расходе и то „особито оне који нису од користи царевини и не подижу сјаја венцу његову«; да ће скратити издатке на свој двор и истерати из њега гомилу непотребних ласкаваца и пузаваца; да ће престати улепшавати улице и тргове престоничке, знајући да већи део државе није ништа друго до кровињара без крова; да неће звати уметности да му подигну споменик, већ ће га наћи у љубави народној и у установама својим: таке споменике не руши време, они не буде дивљење само празне радозналости већ поштовање код свију векова и свију народа; да неће потпомагати уметности само зато да му ласкају, него ће помоћи развоју њихову подижући опште благостање и скинув везе с ума и талента; »пошто и најсаршенији закони не могу донети користи развраћеном и необразованом народу«, Каразин се узда да ће цар обратити сву пажњу на васпитање својих поданика, према месним и личним потребама њиховим; да ће употребити свештенство на то да народ просвети, а пошто је и оно непросвећено, да ће га прво изобразити, отворајући за њ школе основане на новим начелима, а не на схоластици; да неће одликовати оне проповеднике речи Божје, који у градским храмовима с песничким усхићењем уздижу цара, већ оне који буду дизали школе, проповедајући у њима чисту науку Христову и служећи за пример човечанских и грађанских дужности; да ће спахиски сељаци добити право на сопственост; да се опширне пустиње у Русији неће насељавати као досад, т. ј. да цар неће допустити да се читаве породице насилно преносе у нове пределе, на тисуће врста, под поднебље по њих убилачко; да ће открити пловидби нове путове и подићи народну привреду; а што је главно, да ће сачувати мир да преобрази Русију.

Набројав све своје наде на Александра, Каразин завршује овако:

„Народ ће увек бити оно што влада хоће. Иван Грозни хтео је да има робове, ниске и жестоке као и сам што је био, и имао их је. Петар Велики желео је да се угледамо на иностранце, и ми се угледасмо, на несрећу и сувише. Тек мудра Катарина почела је просвећивати Русе, а Александар треба да доврши то велико дело.“

Идеје Каразинове веома се свидеше императору. У дворском кругу налазило се је мало људи подобних да схвате и да одушевљено пригрле реформаторске тежње цареве.

— Јеси ли ти писао ово писмо? запита он Каразина, кад га сутрадан доведоше у двор.

— Ја, господару!

— Дај да те загрлим и да ти захвалим на жељама и чувствима правог родољуба. Осећај увек тако и ради према осећајима својим. Говори ми увек истину. Хтео бих имати више таких поданика.

И Александар пољуби Каразина, који узбуђен паде к ногама царевим и закле се да ће му увек говорити истину. Он је свето одржао своју реч и доцније кад је цар више не хтеде чути, па и онда кад га је „пријатељ душе његове“, као што је до гроба називао Александра, бацио због тога у шлислбуршку тврђаву.

— Седите, рече му цар после првих тренутака, хоћу да се разговорим с вама. У свом писму дотакосте се многих предмета; ну где би, по вашем мишљењу требало почети?

— Разуме се — од наро́дног образовања, одговори будући оснивалац харковског университета.

У даљем разговору Каразин примети цару, како би требало отворити разне просветне заводе и основати средишњу просветну управу. Ту први пут паде реч о оснивању министарства просвете. У наше време неда се замислити културна земља без њега; у Русији све до Каразина нико није на њ ни помишљао из простог разлога што тако министарство не би имало чиме управљати. Ондашњи државници Черториски, Строгонов, Новосиљцев и Кочубеј, који стојаху на челу напредном покрету, и не спомињаху императору о том, а ту му се ето јавља човек и уверава га да баш одатле треба почети. Његове мисли беху за Александра нешто ново, неочекивано.

Погледи Каразинови на народно образовање доиста су за оно време тако оригинални, да некоји чак и данас нису застарели. Већ из његових речи да треба почети с народном просветом, види се како се је многом од ње надао. Доцније, 1810. год., писао је он овако:

„Народна просвета!... Да дивна израза! Кад бих кроз једно по века постао подобан за министра, најволео бих бити министар народне просвете. Да важна положаја у такој држави као што је Русија! Ако је ишта може начинити независном од сваког спољашњег притиска, па ма како он био велик, то је само просвета народа њезиних... Изговарајући реч „народна просвета“, ја замишљам орган државни који би обухватао све што се може односити на васпитање добрих грађана, *без обзира на сталеж, на пол и узраст њихов.* Под речима „министар народне просвете“, ја разумем просвећена начелника, потпуна господара на том пољу, који даје рачун о свом раду само врховној власти. Министарство просвете, управљајући образовањем како општим тако и стручним, треба да је независно од других орѓана државних, који се не смеју мешати у круг рада његова“.

Колико је ту жеља још и данас неостварених!

После првог разговора цар рече Каразину да изложи све своје мисли написмено и да му их поднесе. Од тог доба почиње се опширан труд његов на народном образовању.

Почетком 1802. год. би основан нарочити одбор да разгледа правила виших просветних завода. Радећи у њему као тајник, Каразин састави закон московској универси, Академији наука̑ и Академији лепих вештина. Кад је пак те исте године било решено да и Русија добије министарства, цар позва свог младог присташу на посао, и овај поднесе Правила народног образовања и нацрт за оснивање министарства просвете. Последње ускоро проради, а по Правилима поста Главна школска управа с Каразином на челу. Ту се је он паштио уредити је и разгранати јој посао.

Видећи у Каразину свестрано образована човека, цар му поче поручивати разноврсне послове у разним гранама државне управе и ступи с њим у личну преписку. Ордени и одликовања обасуше га. На несрећу, све то, као што ћемо видети, није дуго трајало.

* * *

После министарства просвете, највеће дело Каразиново беше оснивање харковског университета. На отворању министарства просвете помагао му је сам цар, на дизању велике школе харковске радио је он сам, често без ичије помоћи, често против воље оних који су га требали подупрети. Он је ударао темељ том просветном заводу, кад је имао слободан приступ код цара, а сводио га је под кров онда, кад је Александар био охладнео према њему. Тај факат све тумачи.

И ако Србин пореклом, Каразин је сматрао Украјину за своје рођено отачаство.

„Мени је тешко било, пише он 1804. год. кнезу Чарториском, гледати њу, богату природним дарима и даровитим становницима, поругану и презрену. И помислих у машти својој, да је моје одушевљење за њу, подупрто мојим оскудним средствима, доста па да падну преграде, које сметају напретку њезину.“

Главна преграда по његову мишљењу беше недостатак образовања. Па ко да је отклони ако не расадник просвете — университет, камо би се стицала омладина не само из целе Малорусије, већ и из свију хришћанских земаља балканског полуострова? Требало је остварити ту лепу замисао.

За свако предузеће, сем добре воље треба новаца, још једанпут — новаца и опет — новаца. Каразин путује у Украјину, у Харков и шири своју мисао међу тамошњим племством. Кад му обећаше потпору и племићи и трговци, враћа се у Петроград, излази пред. цара и излаже му своју намеру. Император је одобри.

Год. 1802. Каразин већ почиње скупљати прилоге у Харкову. Сви малоруски сталежи одазваше се; одушевљење обузе сав југ, и за кратко време би уписано 800.000 рубаља, свота какву просветни летописи руске царевиие дотле не забележише.

Какав би то био университет?

Нешто ново не само за Русију, већ и за Јевропу. По мисли Каразиновој то право свенаучиште имало би девет одсека. Прва два требало је одмах отворити. Кроз њих би пролазили сви ђаци да се спреме у току од три године за вишу наставу. Предмети би им били: инострани језици, историја, географија, математика, физика и природопис. Доцније треба да прораде пет нових одсека и то: богословски, правнички, војнички, лекарски и технички, први с течајем од четири, а остали од три године. Најзад би дошла два последња: одсек виших наука (виши течајеви математике, физике, хемије, астрономије, педагогије и историја наука) и одсек лепих вештина. Са временом Каразин је мислио да им још дода пољопривредни — и школу за занате и ручне радове. Сви ти једанаест факултета носили би заједничко име: *Харковско свенаучиште.* Нема сумње да је така општа школа образац вишег просветног завода, ком ће са временом тежити сви университети.

Овлашћен од украјинских дворана и од града Харкова да ради у том правцу, Каразин дође у двор да поднесе цару нацрт о отварању свенаучишта. Ну Александар га не прими, поручујући му да све што има поднесе *по началству.* Није се имало куда. Нацрт је ваљало предати Муравјову, тадашњем председнику Главне школске управе, и чекати.

И пође ствар *по началству*, т. ј. председник посла акат министру просвете Завадовском, а овај министру унутрашњих дела Кочубеју, а Кочубеј опет њему, а он поново председнику и тд. и тд. Време иде, а Каразин, мислећи да ће и сад као и увек моћи сам известити цара о свему, беше обећао украјинским дворанима да ће университет бити отворен одмах до године. Шта ће сад они речи? Зар да посумњају у поштење његово, а то би га највећма болело. Најзад, изведен из стрпљења, он написа оштро писмо Кочубеју, које ће бити подејствовало на министра, јер убрзо изиде царска захвалност харковском племству, а крајем јануара 1803. год. гроф Потоцки би назначен куратором университета „што треба да се оснује у Харкову.“ Потоцки отпутова својим послом у иностранство, обећав да ће тамо наћи неколико професора, а Каразина посла у Харков да спреми све за отворање свенаучишта.

Дошав у Харков, Каразин се зачуди кад дознаде да одбор који је требао да скупља новац, још није ни почео радити. Начелник пак области рече му да се не може иселити из куће, коју је министарство унутрашњих дела поклонило университету, пре свега зато што не зна куд ће с некојим канцеларијама, а и зато што не може од блата на улицу. Најзад, кућа је некако испражњена, треба је довести у ред, али се нема чиме. Дворани поручују Каразину да узме оних 70.000 рубаља, које држава племству дугује; ну држава их не шаље. Онда се показало велико срце Каразиново. Да посао не чека, он залаже своје рођено имање и на свој рачун диже лабораторије, библиотеку, разне кабинете, штампарију, а уједно купује и поље од 318 тисућа квадратних хвата, где би се доцније подигле и друге зграде. Кад га средства издадоше, оде у Петроград да крене оних 70.000 рубаља, надајући се да ће моћи добити још и 125.000, назначених у буџету за харковски университет. Цар наређује да се новац изда, а министар финансија тумачи Каразину, да ће та наредба важити тек до године. Сем тога и Потоцки му написа да је одустао од преговора с немачким научењацима, јер им држава не шаље путни трошак и трећину плате унапред, а без тога Немци неће у Русију.

У очајању, видећи да се све руши, Каразин посла цару 16. авг. 1803. год., жалбу на министра народне просвете грофа Завадовског и његове пришипетље. Он обраћа пажњу цареву, да министарство још не зна, којим заводима управља, а многе школе да немају ни појма да оно постоји; да су правила дорпатског университета још непотврђена; да му је Завадовски рекао како је отворање великих школа — пука лудорија; да му је дао 500 рубаља на физикални кабинет, и ако се за тај новац не може купити ни један поштен апарат; да једно дело путује кроз десет руку док се опет не врати министру, да прође исти пут; да министар у седницама често заборавља шта је предложио, па узимајући мишљење ког члана за своје, обара свој рођени предлог, тако да се прави дар-мар и т. д.

Човек који пише тако отворено, мора навући мржњу на себе. Немојте мислити да он претерује о Завадовском. Ево шта вели о њему Строгонов 1804. год. у писму Новосиљцеву: „Наша народна просвета иде полако. Господ Бог, створив свет за шест дана, отпочинуо је у дан седми; а наш министар чини боље: он ништа не ради шест дана, па ипак се седмог одмара,“ Сам цар зна ко је Завадовски. „Он је ништавило, пише цар Лахарпу, и метнут је у министарство само зато да не виче.“ Каразин дакле говори истину, ну истина боде у очи, ствара непријатеље, а непријатељи су увек готови на освету.

Каразин непрестано обија прагове министарству просвете. Он види да га свуд мрзе, да га вређају, па ипак заборавља на све, само да се университет отвори. Кад им додија, дају му мрвице, које он одмах употребљује на посао. Он сам ступа у преговоре с немачким професорима Фихтеом, Лаландом, Рајхом и др., и врбује слушаоце. Кад му се учини да ће 50 ђака бити мало, замоли Новосиљцева да предложи, да семинаристи харковског школског округа не иду у петроградску учитељску школу, већ да ступају у харковски университет. Најзад, кад је требало президати куће за предавања, а влада не даде новаца у ту сврху, он узајми 10.000 рубаља и доведе у Харков 22 занатлиске породице на свој рачун. То је једина свота, коју му је доцније држава вратила.

Уверен да отворању велике школе сад већ не може нико сметати, Каразин да се уклони од непријатности, даде 27. авг. 1804. год. оставку на државну службу. Ондашње материјално стање своје описује он овако:

„Избацише ме на улицу без сваког милосрђа! На све трошио сам свој рођени новац, узимајући га свуд гдегод сам могао. После моје оставке измолио ми је на силу добри кнез Чарториски толико, да чиме отпутујем из Петрограда, па и онда сам још морао заложити свој последњи прстен.“

Па ипак је он ликовао, видећи да му мисао није погинула: 17. јануара 1805. год. харковски университет ступи у живот, и први му почасни члан беше Василије Назаревић Каразин.

* * *

Званично пословање Каразиново на просветном пољу беше, као што видесмо, врло кратко. Онда кад је могао највише учинити, Александар му показа да га не треба, и Каразин напусти службу. С његовим изласком престаде рад у министарству просвете. Место да се остваре широки планови, који би створили епоху у историји руског образовања, просветилачки покрет заврши се полициским мерама против свенаучишта и завођењем војничке дисциплине у њима.

Зашто је цар охладнео према свом негдашњем љубимцу?

Узрок томе треба тражити у карактерима обојице њих и у сплеткама ниских људи.

Главна црта Александрова беше несталност. У првим годинама видимо око њега Строгонова, Новосиљцева, Чарториског и Кочубеја. После тилзитског мира долази Сперански, „пријатељ“ царев; кроз неколико година он иде у изгнанство, да уступи место масонима, као што беху Руњич и Магњицки, и тиранима као што је Аракчејев. Царевање, које је толико обећавало, свршило се крајњим мрачњаштвом.

Каразин пак беше сталан карактер, човек искрен и отворен. Цар му вели: говори ми увек истину! и он му је говори, често врло оштрим изразима; а кад не може да му је лично открије, пише му по неколико писама, позивајући га нек докаже да царске речи у манифестима нису мртва слова. Све је то морало врло брзо додијати промењивој ћуди Александровој.

Сплетке довршише. Пузавци у двору мрзели су Каразина, јер је могао сваком приликом указати на разне злоупотребе њихове. Сва средства беху им добра, да га сруше. Цар пише Каразину. Писмо отворају на пошти и читају. Видећи да сви знају о оном што је он лично само њему јавио, император мисли да се Каразин свима хвали. Или, у дворском позоришту даје се Шилеров *Дон Карлос*. Један сановник узвикује громко да цар чује: „И код нас се појавио маркиз Поза!“ и сви гледају на Каразина. На самољубивог Александра то је рђаво утицало.

Најзад сплетке победише. Цар изгуби искреног пријатеља и верног слугу, а Русија корисног радника, који је за кратко време много учинио, обећавајући још и више.

Пред одлазак на своје имање, Каразин хтеде помоћи балканским Словенима да се ослободе од турског јарма. Податке о том налазимо у занимљиву писму кнезу Чарториском 1804. године.

Добив глас, да Србија спрема посланство императору Александру, молећи га за заштиту, Каразин пише Чарториском да би Србима ваљало помоћи тим пре, што тога ради не треба прекидати одношаје с Турском. „Доста је, ако им руска влада пошље тајног изасланика,“ вели он. То би показало балканским народима да их је Русија вољна подупрети, а уједно би допринело да се изазове општи устанак на балканском полуострову, после ког би остала само сенка од турске царевине. Каразин се сам нудио да у тој улози оде у Србију, тражећи од владе тајну препоруку и допуштење да поведе са собом четири добровољца: механичара, хемичира, минералога и једног Србина, који би му био као секретар. У случају да дело не пође за руком, влада се може одрећи Каразина и оставити га његовој судбини.

Камо среће да нам је Русија доцније место разних Родофиникина послала таког човека!

Предлог не би примљен; Каразин остави Петроград и оде у своју Украјину да отпочне рад на другом пољу.

* * *

Првих година царевања Александра I. поведе се реч о ослобођењу сељака од спахија. Цар је био наклоњен и тој, као и многим другим лепим мислима, само што даље од наклоности није пошао. За Каразина пак то беше једно од најважнијих питања руског живота. Он није спадао ни у одушевљене браниоце крепосног права, као Державин и Карамзин, ни у апсолутне му противнике. По његову мишљењу, сељак по праву не може бити господска својина, а ако је он то у самој ствари, то је незаконитост, злоупотреба, коју власт треба да казни као и сваки преступ. Племић, добив за своје заслуге земљу од државе, уступа је мужицима као наследним закупницима, и они му не дугују ни за што друго, сем за њу. Потпуном пак ослобођењу њихову мислио је да још није дошло време. Прво треба робовима ослободити душе, па онда тело, говорио је он с Русо-ом.

Дошав у своје село, Каразин почиње у њему остваривати своје мисли. Он укида кулучење, дајући под закуп свакој сељачкој породици по десет десетина[1] земље, уводи општинску самоуправу, уређује новачење на начелу једнакости, доводи у ред сиротињску благајну, отвора завод за међусобно потпомагање, диже школу и шаље о свом трошку ваљане ученике на више науке, обезбеђује приходима свештеника, певчика и црквењака, одређује плату учитељу, лекарском помоћнику и апотекару — једном речју, његово је село онако као мало које у Русији.

Упоредо с тим, он се бави природним наукама. Држећи многе научне журнале, Каразин је пратио сваки корак на том пољу, радећи и сам на њему, колико је могао и колико му прилике допуштаху. Одмах чим дође 1804. год. у село, поче он записивати своја метеоролошка посматрања, а након шест година већ изнесе пред скуп Природњачког друштва у Москви своју мисао да треба свуда пазити на појаве у ваздуху и свуда их бележити, па ће се научним путем доћи до предсказивања времена. После 50 година астроном Леверије понови ту идеју као своју, и учени свет прихвати је одушевљено као силан корак у развоју метеорологије, као тачне науке. Каразин јој је био тако јасно одредио још 1810. год. и значај и циљ и метод, да је требало да се нађе у Русији неколико умних глава, па да је прихвате и остваре.

---

[1] Десетина = 10.925·20 кв. метара.

Друго своје откриће изложио је он 1818. год. у чланку: *О могућности да се електрична сила горњих ваздушних слојева прилагоди човечјим потребама.* Због неподесног начина којим је држао да се може доћи до те силе, савременици забацише и језгру мисли његове, т. ј. да се електрицитет примени на пољопривредне циљеве. И тек сад после 60 година, наука јој се опет враћа. Скорашњи покушаји о том, како утиче ваздушна електрична сила на поврће, дадоше красне резултате. Плод је био бољи, а и пре је сазрео.

Навешћемо још неколико његових проналазака. Тражећи нов метод како да се добије катран и разни балсами, Каразин је 1823-ће, на некилико година пре но што покушаше неки француски научници, претворио угаљ у кристалну масу. Он се је паштио да усаврши начине како се прави масло и оцат, како се чине коже и лију воштане свеће и т. д. На његов проналазак да се собе греју помоћу водене паре, позвани не обратише пажње; а кад доцније то изведе Кипферлинг у Берлину и парни огрев кад нађе у Русији широку примену, Каразина се нико и не сети.

Био је то човек који се рано родио. Он не може да докаже својим савременицима од какве би огромне користи било по Русију кад не би извозила сировине. Да увери харковске економе колико може стајати осољено месо, Каразин га поручује из Енглеске и шаље га војничком лађом на пут око света. Кад се лимени сандуци после три године вратише, он их отвори у присутству многих дворана, даде говедину кухати и почасти их њоме. Облапорни племићи месо поједоше, али ни прстом не макоше да примене на практици ту корисну мисао.

Мимо све то, Каразин ради на пољопривредном пољу: он уводи разне врсте хране, као китајску пшеницу и шпањолски јечам, поручује из иностранства семење од кртоле, учи народ како треба ђубрити црницу, бори се против скакаваца, тражи нов начин да се шуме подмладе, да се вртови засаде племенитим воћем, а međe шумским дрвећем и тд.

То је само један део обилатог рада његовог. Лаћао се је он свега у чему је видео корист по друштво, и у свему чега би се латио, умицао је далеко свом веку. Он беше толико одушевљен да је могао раздрмати чак и вечно сањиве спахије и створити с њима нешто средње између ученог пољопривредног друштва и задруге за трговачка предузећа.

То беше т. зв. Филотехничко удружење, које он покрену 1811. год. у Харкову, да подигне земљорадњу у јужној Русији. „Наша поља рђаво су обрађена, пише он, а колибе наше подсећају на првобитна времена. Прљаве ракицинице, које се пуше да радницима очи искоче и слични им заводи за кухање салитре, то су наше једине фабрике.“

Каразин је радио за читаво друштво, а остали чланови (око 100) долазили би тек да се забаве и да виде разне опите. Он је држао предавања, писао извештаје, штампао друштвене записнике, а да улије члановима штогод у главу, давао им је чак говедину која је три године путовала око света, па све не поможе.

Филотехничко удружење постојало је док оснивалац његов не угледа хладне зидове шлиселбуршке тврђаве.

*
* *

И ако је живео на селу, Каразин је будним оком пратио све што се радило у Петрограду. Као грађанин ком је драг напредак отаџбине, и као човек, који мисли да и даље може говорити цару истину, он пише Александру од времена на време. Кад му је год. 1807. јавио да не види повода да се Русија меша у јевропска дела, метнуше га у затвор на недељу дана. После десет година напомену му, да кад се професори због слободе убеђења протерују из универзитета, каља се достојанство и част Русији. Цару, који је све више био наклоњен реакцији, а још више његовим доглавницима, тако писање није могло бити мило. Год. 1820. исказа Каразин Александру последњи пут истину и то с таком смелошћу и искреношћу, да јој се мора дивити свак ко зна ондашње мрачно доба, кад владаху Аракчејев и Магњицки.

Било је то заиста тешко време. Све либералне идеје падоше у заборав. Што је император некад ширио и штитио, сад напада и гони. За „слободним духом“ пази полиција већма него икад. У средишњој управи играју главну улогу разни иностранн авантуристи, мрачњаци и отпадници пређашњег либералног правца — масони и формалисти. Штампана реч је угушена, зацарило се шпијунство. Вешти људи лове у мутној води; злоупотребе сваке врсте чине се отворено; чиновници краду; силни даве слабе, а ако који смео карактер устане да рече штогод, свршава у Сибиру. То беше потпуна влада синова бога мрака; авети реакције, које се повукоше пред првим либералним годинама владе Александрове, поново излетеше и као гадне змије бацише се на жељени плен.

С једне стране најгрђа реакција, а с друге револуционарно врење међу бољим члановима ондашње интелигенције. Разочаран у својим надама, просвећенији део руског вишег сталежа ступа у тајна друштва и ту или свршује мистицизмом, или се спрема за преврат. Влада зна да та друштва постоје, али не предузима никаквих мера, јер се међу члановима њиховим налазе синови првих руских породица.

Родољуба кова Каразинова све је то морало бацити у бригу. Видећи у Русији нешто налик на оно што је било у Француској пре Револуције, он оде у Петроград 1820. год и написа о свему прво министру Кочубеју, а за тим Александру. Император му нареди да све то изложи опширније, а Каразин употреби ту прилику да излије све што му се скупило у срцу за пуних 16 година. Његов одговор чини седам пуних свешчица, које је цар добивао чим која беше готова. Навешћемо нешто од оног што је могло угледати света.

Каразин устаје против ласкаваца, који тврде да се поданик „меша у туђ посао“, „да хоће да учи владу“ и тд., ако пише свом владаоцу.

„Може ли то бити? узвикује он. „Мешаш се у туђ посао!“ Па откад је добро и зло оне земље у којој живим ја, у којој ће живети моја деца и унучад моја, престало бити и моје рођено? Из каквог је азијатског систремата узета та мисао? „Учиш владу!“ Па зар онда не изгледају још кривљи писци, који састављају законе, а држава их често награђује? Боже мој! И ти допушташ да ти се жалимо на невоље и да те молимо да нам пошљеш добро, а влада се састоји само из људи!... Сви се учимо, и учимо се све до смрти своје. Тешко оном ко мисли да се нема чему научити.“

Пошто цар не може све видети, Каразин држи да је најбоље дати сваком право да путем штампе слободно исказује мисли своје. Слобода мисли и слобода савести беху два велика начела, за која се је он борио.

„Неће, пише он, да допусте да се размишља о узајамним одношајима између државе и народа. Полиција са железом у рукама, духовне и грађанске цензуре са затворима за речи и мисли, стоје на стражи да ништа не продре у народ. Тешко је веровати шта се ради. Док једнима ваља ћутати, други шире у свет најглупља начела, а влада, говорећи често сама против себе, показује да и она нема никаквих. Јуче је објављивала слободу, издавала је о свом трошку Бентама и др. и др.; а данас излази као деспот, који не признаје ништа сем права сопствености, а њега поштују и у Азији. Пре се славила верском трпљивошћу, данас у манифестима проповеда о светости давно заборављених венчића и о неопходности свећа, гони и брка све вере, сва начела, диже школе, а на чело им меће незналице и фанатичаре, забрањује да се говори и штампа све што не одговара духу масонства и вавилонске мешавине.“

Каразин неће да Русија мајмунише Западу, па не тражи енглески парламентаризам, јер му и просвећенији народи нису дорасли; он ратује да се одржи племство, само не као каста, већ као почасно звање, које би било награда „за племенита дела“ и предлаже, да се свак ко не осећа племенито, избаци из њега. Свештенство као затворен сталеж тако му се исто не свиди. „Треба већ једном одустати од индиских каста, дајући сваком слободу да изабере службу, на коју га Бог зове.“ Он удара на Библиско друштво као на средиште масонства, брани војнике семјоновског гардиског пука, који се онда побунише; напада на злоупотребе у морском министарству. „Милијуни иду без икакве користи по државу! узвикује Каразин. У кронштатском пристаништу стоје труле лађе, а у граду — развађена здања. Кад флота хоће да се скупи, један брод треба да узајмљује потребне ствари од другог.“

„Време је, читамо даље, да се замени религиозно поштовање престола другим, основаним на законима... Господару, не веруј клањању и речима, којима те сусрећу обласни начелници говорећи ти: „Све је добро, све иде као и пре!“ У умовима се учинила велика промена... Народ се буди из свог незнања и свезује појам о власти с појмом о насиљу, грабежу и тд. Чему да се надамо? Хоће да га умире библијама, ну народ их не чита, не зна читати, и дуго се неће научити. Злонамерни пак људи, ако им устреба, извући ће баш из библије доказе против монархичне власти. Нема ништа за то згодније од некојих места... Народ излази из детињства и стоји заједно с омладином на најопаснијем раскршћу... Ту неће помоћи насилне мере, ни заслађене речи, ни финоћа француске полиције, већ искрени односи и систематски план, основан од првог до последњег слова на начелима хришћанске монархичне управе«...

Чим је била готова седма свешчица, Каразина затворише и отправише по наредби царевој у шлиселбуршку тврђаву. После шест месеца послаше га под пратњом на имање његово, одакле се није смео никуда ни маћи, нити кому писати пре но што прочита начелник области.

Шест година провео је он тако под полициским надзором. Цар Никола даде му најзад право да може излазити ван свог имања, али да не сме доћи у Петроград. Та забрана важила је за њ све до смрти.

*
* *

После 1826. год. живот Каразинов текао је онако као и пре. Суграђани га бираху два пут за судију, али га влада не хтеде потврдити. То би мало поправило његово новчано стање, које је, због расхода на харковски университет и на разне научне покушаје, било јако оронуло. Год. 1833. продало би му се имање, да професори харковске универсе не скупише између себе 1280 руб., а остали грађани 1200, те га избавише од погибли.

Последње године свог живота провео је Каразин истражујући погодбе, под којима вино кад ври, губи најмање од своје јачине и укуса. Кад је дошао до њих, влада га посла у Крим да покуша у великом. Плод тог путовања беше извештај његов: *Непристрастан поглед на јужну обалу Тавриде и на производе њезине*, у ком он предлаже да се предузму разне мере, не би ли се подигло виноградарство у Криму.

Ну не би му суђено да их види остварене. Враћајући се отуд, умре од назеба, у месту Николајеву, 4. новембра, 1842. год.

*

Тако је живео и радио један од најзнаменитијих људи за владе Александра I. Кад угледа света све што је изишло из пера његова, тек онда ће историја моћи потпуно оценити рад и заслуге В. Н. Каразина. Будућност ће га подићи на место, које је заслужио.

ПИСМО ДЕСЕТО

Април, 1894. год.

Поглед руског трговачког сталежа на васпитање. — Побожност московских трговаца и московски фалсификати. — Празноверица руских сељака. — Сељак купује ђавола. — Како поступа гроф Уваров са својим најамницима. — Примѐри из прошлости. — Спахиница Салтикова и њезина зверства. — Спахија Измајлов и његов харем. — Мати Ивана Тургењева. — Укусни фрикандо спахије Чихачова. — Ускрс у Петрограду.

Знате ли спахиницу Простакову, тај неумрли тип Фонвизинове комедије *Недоросль*[1], у којем даровити писац сабра све махне руског васпитања пре сто година? Простакова се непрестано брине да њезин Митрофанушка што више једе, а што мање да учи. „Шта ће ти рачуница, говори она сину. Кад немаш новаца, немаш шта ни рачунати, а кад их буде, срачунићеш их и без ње.“ Географија тако исто није племићска наука. Кад дворанин хоће куда да иде, узме *извошчика*[2] и одвезе се куд хоће без сваке географије. Према учитељима свог детета понаша се спахиница као према животињама, а Митрофанушка их назива „гарнизонским пацовима.“

---

[1] Написана 1782. год.

[2] Фијакерист.

Тај исти тип живи још и данас у Русији, само у другој средини. Ево шта прича једна домаћа учитељица:

Прилике ме натераше да овог лета дођем у Петроград да потражим приватно наставничко место. Дознавши од једне познанице да жена богатог трговца Ђевјерова тражи учитељицу за 40 рубаља месечно, упутих се железницом у ....оки, где је Ђевјеров живео на свом летњиковцу. Од станице требало је проћи пешке једно три врсте. Пут је водио дуж морске обале. У ваздуху се осећала свежина и миомир миришљавих трава, својствених пешчану прибрежју. По тамној равници воденој разбило се сунце у безбројне златне струје. Било је тихо, само се чуло како море ретко, равномерно бије о брегове.

Мирне душе уђох к Ђевјерову. Једна од пет слушкиња одведе ме домаћици Аграфени Васиљевној. Казавши јој ко ме препоручује, запитах је, би ли ме узела.

— Зашто да не, рече ми, само за Бога немојте ми одвећ терати децу да се уче! Нек раде кад хоће. Ваша је дужност забавити их, а не срдити. Разговарајте се с њима француски; ако јасно кажете, можда ћете и добити одговор. Имамо ми и Француськињу, која је страшно додијала мојим кћеркама: куда оне, туда и она: непрестанце нешто мрмља, као да је шенута, па зато јој и наредих да седи у соби. За ручком вадим јој све по два пут — нек једе; а што се тиче плате, нек не бере бриге — пет рубаља недељно.

— Да ли ће, запитах је, ваша деца пристати да читају на глас два часа дневно или да слушају читање, и колика ће ми бити награда? Госпођа, којој се обратисте, рече ми да дајете 40 рубаља.

— Што се тиче занимања, то је ваша ствар: угађајте деци. Ако отиду од вас, па вам је без рада дуго време, а ви хајд за иглу, па мало шите за мој хлеб. Ако се узуче, назначићу вам плату, само не четрдесет рубаља, већ колико ми се свиди, па ма било и десет.

Ма колико да ми би жао што сам узалуд трошила новац за пут, наумих вратити се одмах. Аграфена Васиљевна натера ме, да останем до шест часова по подне, док јој муж не дође из Петрограда.

— Можда ћете удесити с њим да дајете часове, кад нећете да живите у кући, рече ми.

Уподне уђоше у трапезарију обе госпођице, Љоља од 17, и Дуња од својих 15 година, бледе, непредусретљиве, одевене по најновијој моди. Пришавши матери дотакоше је се уснама као да кљују, и промрмљаше: *Здравствуј!* По том, бацивши презрив поглед на моје црно, свилено одело старог кроја сташе, с подсмехом на лицу, пити чоколаду, коју им даваху место јутарњег чаја. Кад беху готове рекоше да ће тетки у посету. Аграфена Васиљевна замоли ме да их пратим.

Родбина њихова понашаше се према мени веома љубазно. Женске беху свршене гимназискиње, а мушки — свршени ученици трговачке школе. Кад се враћасмо, госпођице се покошкаше и пођоше једна путу с једне, друга — с друге стране. За обедом почеше се поново препирати: ни једна не хтеде сести уза ме. Седох на крај, поред швајцарове[1] жене; нама сипаху последњима. Пред печење Аграфена Васиљевна насу свакој кћери чашу мадере.

— Ви, зацело, не пијете, рече ми, јер ону, која пије, неће нико држати у кући. Мојим је кћерима то доктор наредио зато што су малокрвне. Откуд у њих та болест?

— Отуд што доцне устају, што не иду да се купају и што се ничим не занимају, одговорих јој.

— Хоћете ли и ви два котлета? прекиде ме она.

Госпођице се цере, гуркајући лактом једна другу.

— За столом треба пристојно седети, приметих им.

— Што се тога тиче, не берите бриге, умеша се одмах Аграфена Васиљевна, и ми знамо шта је пристојност. Моја сестра, свршена гимназисткиња, и нема друга посла до књиге да чита и да обучава Љољу и Дуњу манирама. Не треба их много муштрати; боље нека свикну слушати свој разум. Нама се не приличи та деликатност, то утанчано васпитање, које и вама није од користи. Боље да су вас дали у шваље, а новац, утрошен на ваше учење, да су метнули у штедионицу, па бисте имали под старост бар мало крова над главом, те се не бисте скитали од немила до недрага. Није што жалим хлеба, а тек велим, ако вам недам, остаћете гладни. Ето, ви сте свршили педагошке течајеве, добили сте у институту златну медаљу, а немате ни пребијене паре; док ја, и ако се нисам нигде учила, држим руке до лаката у злату, па нити кому клањам, нити дајем да ме ко чепа. Ви мислите да сам ја глупља од вас? Та ја сам дому домаћица, управљам свим као што треба, па зато и нећу да моје кћери набију главу сувишним учењем и деликатностима. А што држим гувернанту, то је моја ствар: храним је једино зато да деци угађа, да им не додијава, и ако им штогод устреба зашити, да им зашије. Збиља, покажите нам после ручка, како шијете. Можда бисте нам прекројили које старо одело — бар се не би рекло да сте забадава ручали. Ах, горка сиротињо, гола као гост! Не зна човек ни за какав посао да вас метне! Шта, не свиде вам се моје речи? Ништа, потражите код других, има ту доста света. Ја ћу вас хранити, само немате где спавати, сем на тавану, а и он није празан. Можда ћете боље наћи, а можда ћемо вам и ми бити добри.

---

[1] Швајцари (вратари) су каста руских лениваца. Сваки дом има их по једног и по два; обучени у особите мундире, они стоје пред вратима и клањају се сваком, ко уђе и ко изађе.

Муж јој Михеј Михејич у вече не дође, те га морадох чекати три дана. Киша иде као упркос, а ја непрестано пратим госпођице у госте и тражим часове у слободно време. Моје свечано одело са свим се искварило.

Најзад ево и њега. То вам је добродушан човек, паметан од природе, ну слаба карактера.

— Да ли сте се свидели мојој женскадији? запита ме. Ако им не угодите, не срдите се, и ја не могу изаћи с њима на крај. Страхота, шта се је у нас променило учитељица! Девојчице се рђаво уче, бива на мене: док сам ишао две године у школу, не би дана без ћушака; а за трговину Бог ми даде разум. Имам и кућу и коње и два дућана. Науку волим; и ако сам лен читати, радо слушам кад други читају. Пуштамо у дом калуђерице, слушамо их — занимљиво. Сад је опет ушло у моду то образовање, па зато и држимо гувернанте, само што никако не могу да се сложе с мојом женскадијом. И музику им предаје једна учитељица. Гле, ми о њој, а она на врати.

У дом уђе старија, по изгледу болешљива дама; а за тим се убрзо зачуше слаби звуци с клавира.

Аграфена Васиљевна зовну ме да чујем како Љоља свира.

Ну девојка, већ навикла слушати свој разум, и не хаје што је мати моли. Учитељица јој поче такође бојажљиво ласкати, спомињући, како је некакав Иван Иванович рекао да су у Љоље „шећерни прстићи“, али све је узалуд — госпођица се снебива и остаје при свом.

— Разговорите се с нашом музиканткињом, рече ми домаћица. Она зна четири језика и толико је учена да јој се мало као извитоперило у глави.

Доцније, кад се упознах с том госпођом, видех је врло образовану; она је слушала течајеве у Цириху и свршила је париску консерваторију, ну зао удес задеси је да даје часове по трговачким кућама, па отуд поста нервозна и болесна. Још ме је сиротица опомињала да не ступам Њевјерову у кућу, причајући ми како је пре подруг године умрла код њега једна гувернанта после десет месеца, већина пак да не остаје више од месец дана.

У вече, играјући се с Љољом и Дуњом крокета, чула сам, како се Михеј Михејич ценка с месарским момком, који разноси месо по летњиковцима. Сви су куповали фунту по шеснаест копјејака, а он даје десет. „Узмите, *ваше степенство*, ваш калфа рекао ми је да вам треба.“ „Једи га сам, казао сам ти, десет, а ако даш и за једанаест — нећу. Носи!“ Месар стење дижући корпу на главу[1], а Михеју неправо, што му не попушта. „Покажи карту, којим правом тргујеш“, вели му. Момак вади неку цедуљу чизмама иза сара, али неда јевтиније.

Срећа ме послужи, те нађох у три куће да учим децу. Најмивши код Чухонаца[2] собицу за три рубље месечно, хтедох да идем у Петроград по ствари, па се стадох праштати с породицом Њевјерова.

---

[1] У Русији носе таке терете на глави, да човеку памет стане.

[2] Финландски урођеници око Петрограда.

— Куда ћете, рекоше ми, воз не стиже тако рано. Уосталом, зар миолите да ћемо вас пустити пешке до станице? Ми имамо своја кола.

Кроз по часа дознадох да су кола отишла на пошту, те тако одоцнех.

— Останите код нас још једно два дана, наговараху ме. Часове ћете давати од 1-ог, а сад је 27-и. За то време ми ћемо отићи у Петроград на парастос, па можда ће нам мати дати савет да ли да вас узмемо, макар и по ту цену коју тражите.

Изговарах се како нисам понела са собом доста ствари и како се бојим да са свим не покварим одело. „Иштите од собарице, казаше ми, она ће вам дати“.

После њихова одласка у град, приметих да је орман Аграфене Васиљевне закључан. У суботу упутисмо се у цркву на вечерње. Да ме натерају да идем иза њих, Љоља и Дуња пођоше упоредо са шваљом, која је у дому живела, али ја стадох корачати с њима заједно, те закрчисмо цео пут. Видевши кола, где нам јуре у сусрет, узех Љољу за руку и рекох јој да идемо одостраг. Она се обрецну на ме: „Оставите ме, јесте ли ви полудели! Није него још нешто, баш ћу вас слушати! И сама имам очи.“

Доцне у вече вратише се родитељи њезини и казаше ми, како им мати не саветује учити кћери високо. „Нашли сте стан, приметише ми, а ручавати можете и код нас; и за вас ће бити доста.“

На часове ваљало ми је пролазити покрај њихова летњиковца. Аграфена Васиљевна позва ме два пут на ручак да ме испита, не идем ли можда да се купам, већ баш доиста учим децу. Кроз једно две недеље запита ме:

— Зар вас још држе?

— Држе, велим.

— Ну, кад вас држе Немци, лекар и енжењер, учите онда и моје девојке.

— Не могу, рекох јој, и тако немам никад одмора.

— Издураћете. Бог вам није ускратио здравља, није вас увредио.

— То је зато што и ја никога не вређам; а кад бих дала вашој деци да ме вређају, и Бог би ме увредио.

— Немате право што тако говорите, јер не видесте од нас никакве увреде: нисмо вас посадили за један сто са слугама, већ једосте од оног што и ми. А деци свакојако треба одавати поштовање, зато су домаћини.

Да, завршује учитељица своје причање, нас уче да поштујемо науку и добро, а руски трговац не зна цене тој роби, сматрајући је за ђубре и презирући сиротињу „голу као кост“, коју му глад гони под кров. Он тежи само да се обогати, не гнушајући се никаквих средстава; зато наравствена висина код трговачке деце, и кад се уче, остаје она иста, као и код родитеља им. Све мисли њихове наперене су само на то да се нагумају што више новаца. Они као да и не сањају и не верују *да човек не може живети само о хлебу*[1].

*
* *

Ето, како гледа на васпитање та богата руска каста, која је зар зато толико побожна што је толико грешна. У Москви мало те свака друга кућа није црква, а Москва је средиште руских трговаца. Нигде у Русији не бију тако много челом пред иконама и не прилажу толико на цркве, али нигде и лицемерство није развијено у тој мери као у њој. Изгледа да се њезини трговци једном руком зато толико крсте, што им је друга тако прљава.

Веле, они не поштују науку. Није тако: свуда, гдегод се помоћу науке дају фалсифицирати разни производи, нико јој не зна боље цену од њих. Прочитајте Извештај московског санитетског одбора за прошлу годину, па ћете видети шта раде ти „побожни“ људи у том „побожном“ граду. Најнеопходнији зачини, као што је оцат, и најпотребнија храна, као што су масло, млеко, сир, па чак и *квас* — све је то лажно И с осталима није боље. „Узесмо, пише Извештај, двадесет две пробе зејтина, како из великих московских трговина, тако и из малих дућана, где га продају под натписима: *Најбољи зејтин из Прованса*, *Самоток*, *Фини* и тд. Од њих само седам беше правих зејтина из маслине, а све остало — лажна смеса из јевтинијих биљних уља. Сем тога, више од половине имађаше горак укус сврх норме коју хигијена допушта.“ Кава им је још боља. Анализа пржене и самлевене каве виших врста, као моке, мартинике и тд., дала је овај ресултат: „Од девет проба (свака 40—50 копјејака за по фунте[1]) само је једна била права кава; све пак остале беху лажна мешавина из смокве, цикорије, жира, па чак и цвекле.“ Зато одбор предлаже московским становницима да купују непржену каву, јер је тако лакше разликовати праву од лажне, и ако има таке и у зрну. И добро вино пију у Москви. Јевтине врсте хереса, што се продају од 3—5 динара за боцу, „нису ништа друго до некаква смеса воде, спирита и шећера, дотерана есенцијом *Sherry*-а и врло незнатним делом права вина; а има их начињених по познатим рецептима, без и једне капи плода чокотова.“

---

[1] *Ново Време* од 2. априла, 1894. год.

Тако је исто, бар што се тиче вина, и у Петрограду. Најзанимљивије још је то, што тих варалица не смете назвати по имену, јер ће вас одмах тужити суду за клевету. „Зар ви да дирате моју фирму, која постоји од те и те године!“ Они су толико огрезнули у греху, да не поимају, е може бити друкче. Најлепши је пример неки лиферант, којем су недавно судили. Он је испратио по железници тако смрдљиво месо, да је вођа влака морао на једној станици позвати полицију. Лиферант се чудио, шта хоће суд од њега. „Ево, вели, већ толико година, како шаљем такво месо за војску, и никад ми нико не рече ни речи.“

---

[1] Т. ј. 3 динара фунта; а руска је фунта мања од по килограма.

Онако им и иде. Енглеска роба поплавила је Азију на најближем домаку Русији; а док богата, пресита Москва лежи на својим капиталима, на Западу се већ сад оснивају друштва да траже руднике по Сибиру.

* * *

Кад нису у стању бранити се од смерова тих прљавих људи велики градови, које штити полиција и неки ступањ образованости, како мора да је у унутрашњости, где руски сељак још живи у вековској тами. А та је тама тако густа да он већ постаје смешан са своје непросвећености. Он верује н. пр. да се може купити нико други, већ главом хроми даба.

У једном селу чигиринског округа (Украјина) увераваше нека Циганка сељака, да се код њезиног познаника може добити ђаво, који вуче злато у дом и извршује све што му се нареди, не тражећи за то као пређашњи ђаволови човечју душу, већ просто — десет рубаља.

Сељак се дао у мисли. Десет рубаља па да се обогати! није то шала. Само, где да нађе ту проклету десетицу, кад нема ни паре. Најзад, украде од оца краву и продав је за 26 банака, упути се у село Верешчаке, код Циганчина познаника. Ценкаху се, док се не погодише, а кад поквасише, домаћин уђе у другу собу да запита, који ће ђаво пристати да иде у службу.

Не хтеде ни један.

— То је зато што си га јевтинo купио, објасни продавац сељаку. Треба да нешто додаш.

— На, носи све, рече мужик, дајући му последњих шеснаест рубаља.

Ђавољи трговац оде опет у одају и стаде викати, као да се с неким грди и препире.

— Један је пристао, рече, само те моли да га одмах не узимаш на службу. Дођи кроз две недеље и донеси му на дар земичака, колачâ, посластицâ и других ђаконија, па ће ићи с тобом.

Међутим код куће приметише да је нестало краве и дочуше да је продана.

— Шта учини? љутито сусрете стари отац својега сина.

Син му све исприча.

— А-ха, рече љубопитно старац Дакле, обећао ти је кроз две недеље.

— Кроз две недеље. Само што ђаво тражи многе дарове .. Па и није много кад помислиш да ће нам зато врећама вући злато...

Старац се дубоко замисли, па сам продаде другу краву.

— Ево ти седамдесет рубаља, рече он сину, иди у Верешчаке, па купи и мени један пар ђаволова. Само пази, зацело. Себи једног, а мени двојицу.

Ствар се разјаснила на суду.

⁂

Пре кратког времена судио се је с једном сељанком гроф Уваров, један од највећих спахија саратовске области. Узрок је веома значајан.

У јесен 1892. год., причају новине, радило је на грофову имању неколико стотина сељака, већином Мордвина. Једном у октобру због рђава времена прекидоше најамници рад у по недеље, па као људи без хлеба одоше грофу, молећи га да им даде рачун. Кад дођоше на домак кући, изабраше једнога из своје средине да изиде преда њ. Дознав да радници траже рачун пре суботе, Уваров се расрди, удари послата човека, истрча на двориште и извукав из шпага револвер поче пуцати на њих. Сироти људи дадоше се у бег, а гроф за њима, док се не заустави, довикнув им да пошаљу кога, који би се с њим руски разговорио[1]. Уверени да их је у истини вољан чути, раденици му послаше сељанку Прасковју Слугину. Кад му се ова приближи, он измахну руком, и срушив је на земљу ударцем у лице, стаде је газити ногама. Најамници Мордвини надаше вику, на коју се слегоше сељаци из оближњег села. Гроф остави Слугину, а људи је дигоше испребијану и однеше. Кроз неколико дана рођаци јој јавише полицији да је Прасковја била тешка и да је због грофових удараца побацила сад, у трећем месецу, и земски начелник осуди Уварова на седам дана затвора.

---

[1] Мордвини су татарско племе.

Таке жалосне појаве избијају на видик још и данас у Русији; још и сад, након 40 и више година, како је Александар II. ослободио сељаке од спахиског ига, има међу руским племићима људи, неподобних да забораве стара времена. Они гледају у сељаку немуште створење, које не сме имати ни молба̄, ни жалба̂, нешто горе од теглеће марве, јер и њу хране после тешког рада.

Ужасна беху по руског сељака та стара времена. Изнећемо неколико типова некадашњих руских спахија, да читалац, упознав се с цветом спахиске културе, одгајеним у прошлом и у нашем веку, добије јасну представу о том, шта би тек чинио и шта би могао чинити са сељацима данашњи гроф Уваров, да је нешто живео пре сто или макар пре педесет година.

Ево Дарје Николајевне Салтикове, прозване Салтичиха. То вам је племићкиња и богата спахиница. По мужу су јој род прве великашке породице руске: Салтикови, Строгонови, Толстоји, Татишчеви, Мусини-Пушкини, Наришкини и др. Њезине сестре удате су за изданке породица̂ Муравјова, Тјутчева, Измајлова — махом за одличне дворане. Кад јој би 25 година умре јој муж, гардиски официр, и она оста пуноправна наследница великих му добара. Зими она живи у Москви у свом дворцу, а лето проводи у свом селу Тројицком, откуд иде у Кијев да се као велика богомољка поклони светињама староруске престонице и да измоли себи опроштај грехова.

Њезина црна душа много је имала грехова. Салтичиха мучи своје сељаке, бије их својеручно пратљачом, рољом, батином, бичем, цепком, пали им косу, вуче их усијаним машицама за уши и сипа им кључалу воду на главу. По њезиној заповести њезини лакеји и коњушари бију нештедице дворску чељад палицама, шибама и кнутовима, и то не за Бог зна какве преступе, већ једино зато што пôд није добро избрисан или што одело није лепо опрано. Због таких ситница она би долазила у јарост, измишљајући својим жртвама најљуће казне. „Удрите је док не умре“, довикује Салтикова својим коњушарима, кад шибаху девојку Прасковју Ларионову. „Ја одговарам и никога се не бојим, па ма ме очевине стало. Нико ми ништа не може!“ И сиротицу Ларионову убише зато што није пôд добро изрибала.

Дарја Николајевна није се доиста никога бојала. С једне стране велики и моћни рођаци, с друге — подмићени чиновници допуштаху јој, те је за владе царице Јелисавете и Петра III. могла пуних шест година радити што је хтела. Међу њезиним жртвама налажаху се и смели људи, који би бежали у суд да му се жале, ну потплаћене судије (један јој беше љубавник) бацивши их на мацке, што су тобоже утекли од своје госпође, слаху их под стражом натраг у село, где их чекаху још грђе муке. Девојку Њефедеву не само што избише, кад је дошла да се тужи, већ је послаше у Сибир.

Али освану и Салтичиси црни петак. Идиот Петар III. паде с престола, на владу дође Катарина II. Двојици мужика Дарје Николајевне пође за руком да 1762. год. предаду царици жалбу на своју спахиницу. Прочитавши зверства њезина, Катарина се ужасну и посла комисију, да целу ствар најстроже испита.

Комисија откри злочинства, од којих се и данас диже коса на глави.

Једног зимњег вечера, уз Филипов пост, сведочи слуга Сергеј Љеонтјев, спахиница је тукла кнутом мужика Хрисанфа Андрејева, тобоже зато што није добро надгледао, како девојке по̂д рибају. Кад је сустала, дозва ујака његова, Богомолова и нареди му да га даље бије. Богомолов га је шибао, а кад се Хрисанф не могаше више држати на ногама, подиже га и предаде стражи, те јадник проведе читаву ноћ на мразу. Сутрадан уведоше га опет у дворац, где га је спахиница поново тукла, наредивши њему, Љеонтјеву, да донесе усијане машице. Тим машицама вукла је Хрисанфа за уши, за тим му је сипала из чајног ибрика врућу воду на главу и на лице, и још га је ударала, а кад је пао, би̂ла га је песницама. Из дворца опет га изнесе Богомолов и одвезе некуд по спахиничиној наредби. Сведок је доцније дознао да је Хрисанф умро.

И други људи потврдише да је смрт дошла од удараца и да је Богомолов по наредби Салтикове однео мртво тело свог нећака у село Тројицко, да га затрпа у шуми или на другом којем месту, па кад тамошњи кмет не хтеде пристати на то, да га је бацио у кухињу под банак. Богомолова поче мучити савест, те проказа спахиницу. Тело одвезоше у полицију, али подмићени чиновници нађоше да је Хрисанф умро природном смрћу.

У пролеће год. 1759, казују други сведоци, путовала је Дарја Николајевна у Кијев на молитву. Враћајући се под јесен у Москву, удари на своје имање, сеоце Вокшино, и ту одмах чим дође уби своје чељаде, девојку Марију Петрову. Из почетка ју је тукла пратљачом, а кад је се сита наударала, нареди Богомолову да је бије кнутом. По том, по њезиној заповести, он је утера бичем у бару, у воду до грла. Отуд је поново изгнаше да пôд пере, а кад она, слаба и изнурена, не могаше, спахиница и лакеј почеше је опет тући, тобоже зато што неће да ради. Увече девојка испусти душу, а слуга извуче мртво јој тело из господских соба у одаје за чељад, и дубоко у ноћ одвезе га у Тројицко. По савету Салтикове, Богомолов наговараше тамошњег свештеника да мртваца укопа, уверавајући га да је смрт дошла од болести; али овај затражи уверење да се је покојница пред смрт исповедила и пречестила. Дарја Николајевна, напустивши истог дана Вокшино, заноћи на другом свом имању, Бјегичову, и приспевши у Тројицко, нареди лакеју да однесе труп у шуму и да га затрпа, а сама сву ноћ ходаше са свећом по собама, мотрећи да се когод не би поткрао те видео, где ће се тело погрепсти.

Богомолов и кмет извршише наредбу: они извезоше леш на таљигама и затрпаше га. Сутрадан Салтикова написа (или нареди те се написа, јер изгледа да је била неписмена) у Москву свом човеку Мартјану Зотову, да пријави власти да је девојка Петрова утекла из Вокшина.

Жртве се ређају за жртвама, гробови за гробовима.

Истукавши немилице рољом и пратљачом Акуљину Максимову, спахиница нареди свом слузи Степанову да донесе свежањ луча̂, а кад овај то учини, узе један и ужегавши га на свећи, запали јој власи.

Прасковју Ларионову ударала је Салтикова цепком и палицом, а њезини коњушари — бичевима. Кад жену убише, коњушар Роман Иванов повезе тело јој у Тројицко, метнув на њ нејако детенце. На путу, на грудима мртве мајке смрзну се сироче њезино.

Коњушар Давид Иванов, возећи тело Катарине Иванове, „видео јој је ноге отечене од удараца, а остраг јој се крв лила.“ Жене коњушара Артамона Шавкунова, Катарину и Наталију, тукла је Салтикова пеглом, а за тим је морао да их шиба њихов муж. — У новембру, 1762. год., кад се је спахиница већ налазила под надзором, причала је једна девојка стражару да их Салтичиха бије и мучи, да их мори глађу, а зими их тера, да перу хладну собу при отвореним прозорима, и да голих руку истресају кроз њих прашину из одела. Мелентије Њекрасов, слуга у кући, казује „да су некоје девојке у разно годишње доба морале стајати босе на дворишту“; а слушкиње Афимија и Ирина признаше свештенику на исповести, „да су болесне од спахиничиних удараца и од силне глади, јер им је госпођа давала јести само једанпут дневно.“

Убијене или на смрт премлаћене укопавали би или у Москви, кад би свештеник Иванов пристао да их непричешћене сахрани, или би их ноћу, покривене сеном, зими на саоницима, лети на таљигама носили у Тројицко. Ако би се и тамошњи свештеник устезао, сумњајући у природну смрт њихову, спахиница би га позвала к себи, и ствар би се лепо свршила. У противном случају, погребли би их ван гробља, а Салтичисин човек Мартјан Зотов јавио би власти у Москви, „да се је така и така жена и девојка онда и онда поболела, и да је свештеник био позван да је исповеди, али дошав кад јој је језик већ био отупео, не могаше је ни исповедити ни причестити, и тако умре без исповести“, или би, као што смо видели, просто јавио да је утекла не зна се куда.

Ако се обазремо на то да је спахиница узела из својих села у свој московски дом 138 жена и девојака, и да је од њих бестрага пропало 72, добићемо приближан број њезиних жртава и разумећемо казну, коју је измислила Катарина II. „тој накази рода човечјег“, као што је назива у свом указу од 2. октобра 1768. год.

17. октобра, по царичиној наредби би подигнуто у Москви на Црвеном тржишту високо губилиште, којем су водиле високе стубе. Исред њега дизао се ступ са три ланца. Разлепљене објаве казиваху становништву да ће се сутра на том месту извршити казна.

18. октобра провејаваше снег — то је био први зимњи дан у Москви. Народ се је још зором почео стицати са свију страна. Изби подне. „Напред, прича очевидац, иде вод хусара, а за њим, између два гренадира с голим мачевими, возе на расточеним колима, обучену у дугачку мртвачку копуљу, Дарју Николајевну Салтикову, удову и људску душогубицу. Дошавши губилишту, скидоше је и заковаше ланцима за ступ, где је стајала читав сат. По том, посадивши је опет на кола, одвезоше је у Ивановски женски манастир и вргоше у јаму, камо светлост ни откуда не допире. Салтикова је окована и нико јој не сме долазити, сем калуђерице и војника на стражи, па и они само онда кад јој јело доносе. Док једе, гори свећа, а чим сврши, свећа се гаси, и преступница остаје у мраку. Кад се у цркви служи, наређено је да је пуштају под црквени прозор.

„У време, кад је стајала за ступ везана, обесише јој о врат лист, на којем беху наштампане великим словима речи: *Мучитељка и душогубица.* А чим је одвезоше, бацише на мацке најближе јој слуге и попа: попа зато, што је сахрањивао убијене, а управника дома њезина и милосника јој, заједно с кочијашима и другим слугама зато, што су измучене још тукли.

„Народа се слегло толико да је тешко веровати: на тржишту, на дућанима, на крововима није било скоро ни једног празног места; каруцâ пак и других кола скркла се силесија, те многе кочије беху искрхане и многи људи угушени. Преступници наређено је да се даје монашка пића; сем тога, лишена је имена, племства и очева и мужевљева презимена.“

Под земљом провела је Салтичиха једанаест година. Године 1779. затворише је у камените кут, дозидан уз цркву. Свакидашњу скомрачну храну давао јој је војник, испочетка кроз прозор, а по том кроз врата. Ту је она затруднела с њим и родила. Љубопитни долажаху гомилама под њезин прозор, окован железном мрежом. Она их је грдила и пљувала, бива, близина храма Божјег није ју умирила, већ је звер остао звером. У последњим годинама свог живота то беше, казује очевидац, пуна женскиња, коју само покрети издаваху, као да је мало шенула. Више од 30 година јединичног затвора учинише своје.

Ту, у том каменом куту умрла је Дарја Николајевна 27. новембра 1801. год., и породица је сахрани у донском манастиру, где су погребени и остали јој рођаци[1]. Зла успомена на њу сачувала се је у народу — име *Салтичиха* постало је надимак.

---

[1] *Руска Старина* за 1874. год., св. за јул, чланак Г. И. Студенкина: Салтычиха, написан махом по званичним подацима.

* * *

Читаоцу изгледа Дарја Николајевна наказа или препотопска животиња, ископана из некога давно пропалога света. Чак кад би и тако било, требало би јој поклонити особиту пажњу, јер наказе, кепеци, грдосије и т. д., осветљују многе тамне стране оне животињске врсте, чији су чланови. Салтичиха је доиста и припадала другом свету, с којим је заједно и угинула, јер је културни напредак у Русији створио друге прилике, друго земљиште и друго поднебље, под којим створовима налик на њу, није живота. Сам факат да је она могла чинити усред Москве, што је чинила, па да се у околице њезине не пробуди саучешће према толиким жртвама и да администрација ни прстом не макне да стане на пут таким зверствима, даје страшну слику ондашње покварености и показује да је Салтичиха тада била обична птица, само мало шаренија, па зато је на крају крајева и пала у очи. Требало је убити преко 70 људи па да се долија; који је спахија умео утолити гнев свој и зверску ћуд своју на неколицини, није га ни глава заболела.

А те ћуди беху одиста зверске. Дарја Салтикова убијала је своју чељад; Лав Димитрјевич Измајлов, тип руског племића крајем прошлог и почетком нашег века, представља нам спахију с друге стране.

То вам је генерал-лајтнант у оставци, витез ордена св. Ане 1-ог и св. Ђурђа 4-ог степена. На свој спахилук, у село Хитровшчину, довео је Измајлов мужике из разних својих села, да га дворе и да му раде, и то: 270 мушких, 12 собарица, 37 слушкиња и 182 фабричне раднице.

Слуге живе у веома тесним дрвеним шупама, по 4—5 породица заједно[1]. Ко се поболи, шаљу га у болницу, у каменито, необлепљено здање са два реда малих соба, раздељено по средини широким, тамним, загушљивим ходником, рђаво намештено, запуштено споља и изнутра. Болеснике хране брашном и прекрупом. У болницу затварају и преступнике.

На имању је и сиротињски дом, натрула, чађава сељачка одаја, у којој се на 63 □ аршина грче 34 старе жене, обучене у рите. Кад се одбије простор потребан за пролазе, на сваку долази по један квадратни аршин. Старице добивају једном у месецу ржанице, и зато преду спахији кудељу. То је здање уједно и затвор за женске.

Док му људи умиру, гладујући и давећи се по смрадним, тесним шупама, пси му благују. *Њих* он воли и њима се дичи. Има их 673, размештених по најбољим зградама. У сваког пса је засебно легло, набијено свежом сламом. Кад је год. 1827. ударила куга у рогату марву, хранили су их месом; иначе на хлеб који једу, иде годишње више од

---

[1] У једној такој соби, на пространству од 40 □ аршина живело је 14 душа мушког и 15 женског пола.

1600 мерица зоби. Год. 1823. дао је Измајлов спахији Шебјакину четири своја мужика, од којих га је сваки дворио пуних 30 година, у замену за четири ловачка пса.

Кнутови, шибе и ловачки корбачи беху мала казна за његове људе. За најмање кривице он би ударао на њих окове заковане у зид, а на врат би им натицао железну ро́гу[1]. У рогама било је увек око 40 мужика. Многи патник ишао је с ро́гом читаву годину на тешке радове да копа земљу за опеку, да з̀асипа бару у хладно време или да ради у фабрици[2]. Сви су му кулучили из дана у дан, па чак и о великим празницима.

Господској кући са две стране пружају се два крила. Половину једнога заузима бувара, страшна на први поглед: велика 57 аршина, прљава до крајности, на прозорима јој железо, а у зидовима удубени окови, у којима стење око 30 патника. Из друге половине води ходник управо у спахиске собе. По железној мрежи на окнима мислићете да је и у њој затвор. Нешто грђе, читаоче! Ту је спахијин харем, и у њему око 30 сељачких девојака разна узраста и година. Затворене и дању и ноћу, оне се не могу виђати чак ни с родбином својом. Кад спахија путује на друге своје спахилуке или у Москву, та несрећна створења иду с њим, и тамо их држе као и овде. Женску децу, рођену у харему, чека иста судбина која је задесила и мајке им; истрага је доказала да је Измајлов силовао једну таку своју кћер од 13, другу од 19 година.

---

[1] При истр̑ази нађено је код њега 200 таких рога.

[3] Измајлов је имао две творнице, једну за сукно, другу за поташу. Обе бѐху врло запуштене (друга је производила таман толико, колико је требало за спахилук), и као да су постојале само зато да се народ мучи у њима.

Његови момци долазе у село да бирају девојке, и тешко оцу који би устао у одбрану кћери својој: једном мужику мало те није кућу спалио. Кћери сељачких породица, које служе у двору, не мимоилази тај исти удес. Сем тога, кад му дођу околне спахије у госте, Измајлов наређује да се узме неколико невиних девојака из села, да засладе ноћ гостима. Тако су пировали дворани!

Наложница, коју би омрзнуо или која би му штогод згрешила, била је искључена из харема и кажњена. Двадесет и три сељанке, некадашње собарице његове, изјавише пред судом да их је спахија силовао, да је живео с њима неколико година, а доцније да их је давао на мацке и слао на тешке послове.

За 20 година свештеници га не видеше ни у цркви, ни на причешћу; дворске пак слуге причешћиваху се само у време болести. Брак им је био строго забрањен! За све време док је он управљао својим добрима, нико се од слугу није венчао. Кад је он једном отпутовао у иностранство, г-ђа Давидова, интелигентна милосница његова, допусти четворици да се ожене, ну Измајлов чим дође растави мужеве од жена и посла их на разне радове: прве у ракицинару, а друге у творницу поташе, наредив мужевима, да се сматрају за нежењене. Доцније допустио је једном да живи са женом, а остали осташе разведени. Зато је од дворске женске чељади године 1825. крштено 20 незаконите деце, а 1827., до 19. октобра — 17.

Чак и онда, кад сви његови злочини беху обелодањени, околне спахије написаше о свом сабрату: „да је увек проводио живот одлично и племенито, да је био добротвор својим људима и да се понашао према њима увек кротко, да их је издржавао не само безбедно већ и у изобиљу, а кад је који за рђаве поступке требао да буде кажњен, казна му је била врло умерена.“

Сви административни чиновници беху подмићени, па су се сељаци узалуд жалили на свог спахију. Ако би који отишао да поткаже власти недела његова, враћао се је ишибан. Год. 1827. покренуше из Петрограда истрагу против њега. Измајлов је онда био старац, изнурен подагром, која га је већ осам година приковала за постељу, одузевши му руке и ноге. Био је љући него икад. Слуге су га носиле на рукама, па чим би осетио најслабији потрес, кривио би њих, наређујући да их немилице шибају[1]. Суд га удали у једно из његових села, а над имањем му постави стараоце[2].

*
* *

Поглед на мужика, као на животињу, морао је одвести руске спахије још даље.

---

[1] И онда је имао у харему неколико девојака, међу њима беху две рођене сестре, узете 1826. год.

[2] *Руска Старина* за 1872. год. св. за декембар, чланак А. Г. Пупарјова: Левъ Измайловъ.

Мати славног приповедача Ив. Тургењева издавала је налоге свом управнику сељаку нага, купајући се у кади. Она га се није стидела, као што је не би био срам од пса или мачке кад би је голу гледали.

А кад је мужик животиња, онда се даје јести и месо његово. Народ је веровао да је Салтичиха секла дојке својим девојкама и да их је јела место печења. Народ се је могао варати. Ну у нашем столећу, казује ми један одличан руски књижевник, био је осуђен спахија Чихачов за сличан злочин. Околни племићи увек се облизиваху, кадгод би јели код њега фрикандо. Некоји су мамили кухара к себи, вољни да га искупе по драге новце, али спахија не пристајаше. Увукавши се крадом у кухињу да од чуда виде, из чега се прави тако укусно јело, нађоше у столу неколико пуначких дечјих бутова.

Је ли сад јасно читаоцу, шта би све могао чинити са сељацима данашњи гроф Уваров, да је нешто живео пре сто или макар пре педесет година? И руски народ, и ако није био под Турцима, имао је своје рођене аге и бегове, грђе наших Турака.

* * *

Ево и Пасхе, празника над празницима. Свуда му се радују, али тешко да је радост игде толика као у Петрограду.

А како и да не буде! Зима вас је била пуних шест месеца; очи вам ишчилеле од снежне белине; мразови од 30 степена ишарали вам по окнима гране, које се не краве по неколико недеља, те не видите ништа на улицу; хладноћа је тако јака, да на раскршћима горе ватре, да се пролазници мало огреју. Дана скоро и нема, треба непрестано радити крај лампе. Ветар фијуче, мећава неда ока отворити; или се лено однекуд извлаче они идиотски зимски облаци, застру видик, па кад се по месец дана сунце не појави, чини вам се да се читаво небо заледело, да је дошао смак свету, те почињете роптати: ваша јужна разнежена природа проклиње и себе и северну Палмиру, и онога, ко ју је замислио у том проклетом климату, где треба шест месеца носити бунду, три — ићи у зимском капуту, а три — скапавати од врућине. Двоструки прозори не само што су целе зиме затворени, већ су облепљени китом да студен не пробије кроз пукотине. Вама је мало ваздуха, што продире кроз оно мало окно које се даје отворити; па кад вас непроветрен, димљив, тежак зрак почне давити, наводећи сињи терет на душу, тада, као у дивном сну, изаћи ће пред вас наши лепи крајеви. Ох, како жељкате питомо поднебље њихово — сурови Север научио вас је ценити и љубити своју постојбину. Сваког нашег младића, који је не цени, треба послати на једно три године овамо, у овај мртви крај, па кад поново стане на прву стопу српске земље, пашће и целиваће је као добру мајку, благосиљајући Провиђење, што је увело наше витешке претке у тај рај земаљски, који ми хоћемо да претворимо у пакао.

Како да вам се у таким приликама не надимљу груди од радости, кад само помислите да је Ускрс на прагу. И ако је петроградско пролеће грђе од наше зиме, и ако чак овако позне Цветне недеље нећете видети листале врбице, већ саму цицамацу, ипак сте усхићени, јер вам Пасха наговешћује да ће синути топлији дневи, да ће се вртови зазеленети, а умилно певање живолазних птичица да ће заменити гадну дреку северних гавранова. Ено, новине већ јављају да је у врту шумарске школе процветала љубичица, и ви отворате широм прозоре, да се зрака надишете и јарког сунца насунчате.

Страсне недеље отворила би их домаћица и без вас, јер је то седмица чибукања, пајања и рибања, време, кад Петрограђани истресају на улицу сву прашину, што је у току дуге зиме пала на завесе, диване и на меке наслоњаче. Али није доста ишчистити само станове, већ треба и чисте душе дочекати светли ускршњи празник, па људи врве у цркву, као ваљда нигде на свету. Храмови не могу да приме на бденије све те побожне душе, и огромне гомиле стоје под ведрим небом, запремивши читаву улицу. Тај народ споља нити види свештеника, нити чује јеванђеља; њему је доста што мирно држи свећицу и што се крсти, заједно с онима унутра. У руским црквама нема столова као код нас, запара и задаја од многих свећа така је да морате пасти у несвест, а Рус ту стоји три до четири часа, шапућући молитве, крстећи се и метанишући.

У деветом часу кад је бденије свршено, видећете редак, живописан призор: свет се враћа са молитве носећи улицом запаљене воштанице; да се пламен не утули, свак је начинио око њега округао заслон из чисте, беле хартије, па се жури да га донесе до куће, те да њиме припали кандиоце пред иконом. Тај лепи обичај подсетиће вас на оно, што прича Данило „игуман све руске земље“, који је скоро пре осам векова био на велику суботу у цркви Васкрса Христова, у Јерусалиму. У великом олтару, казује тај побожни монах родољуб, служило је латинско свештенство, а православно се је налазило над Гробом Господњим. Свети Гроб беше запечаћен царским печатима[1]; у цркви није горела ни једна свећа: верни пролеваху потоком сузе, сећајући се грехова својих и говорећи молитве у души својој. За време службе епископ и ђакон приђоше у два маха Гробу на врата, али светлост се не показа. А кад наста час девети и запојаше *Господу певамо*, долете од једном мали облачак са истока, надви се над непокрити врх црквени, проли дажду на свети Гроб, и одмах засја светлост на њему. Епископ уђе у гробницу са још четири ђакона, и узев свећу од краља Балдуина, запали је с кандила, које је Божја благодет сама ужегла на Гробу Христову, а с краљеве свеће припали сав народ своје свећице и радосно их понесе кући, чувајући свети огањ да се не угаси од ветра[1]

---

[1] У то време, почетак XII-ог века, св. Земља беше у рукама крстоносаца, а у Јерусалиму владаше Балдуин.

Субота је, вече је, седми је час Вредне редуше журе се у кухињи да све испадне што лепше. Домаћица застире совру белим чаршавом, па ређа на сто ђаконије и јестива, спремљена за последња два дана Ту је *окорок*, печена шунка, која својим гломазним телом од тридесет фуната улева поштовање. Ни нидерландски сликар не би је онаку насликао: увила се у сланиницу, па је сочна, па је прорасла — чисто сама говори да ће се топити у устима. Њезино руменило пријатно одбија од белине телећег бута, млечног јој суседа, и од *куљичâ* мрке боје, који допуњују ту гастрономску хармонију. То су високи, пуни куглови, дика и понос сваке гостољубиве руске куће. Мало се горе посувратили, као подваљак у гојазна човека, па су лаки, па су ваздушни — ко су они су у оној капи, ишараној шећером. У прочељу крај црвених јајца укипиле се *пасхе*, мале пирамиде из ожета крављег сира, ошећерена и јајима замешена, зачињена кором од лимуна и неранце, заслађена сухим грожђем и бадемима. Свако јестиво красе велике руже из разнобојне хартије, а сву совру неколико лонаца ружице у цвету, за коју је домаћин скупо платио. Тако ће то стајати три дана да се заложи свак ко дође да честита, а понајпре срећна породица, кад се после поноћи врати из цркве и заседне за трпезу да се омрси и искапи коју у славу ускршњу.

---

[1] *Путовање игумана Данила у Свету Земљу.* (Споменик XII-ог века).

Око десет часова све су радње затворене, само још цвећарнице тргују. Какав би био Ускрс без цвећа! На улицама сусрешћете до поноћи трговачке млађе како га разносе по кућама.

Петроград је осветљен, као на царев дан, и весео народ жури у свечаном оделу (госпође већином у белом) у цркву. Ко хоће да ухвати место ближе олтару, треба да је тамо још пре десет[1], јер се доцније неће пробити кроз силан свет. Пре две године и ја сам тако чекао у храму Казанске Божје Матере да будем на јутрењу, па истину да речем, други пут не бих ишао. Призор је диван. У поноћи запали електрична искра полелеје и читаве венце од кандила; свештенство у златним одеждама излази с литијом, да обнесе Христа три пут око цркве, ну ви се не можете ни маћи, јер сте притешњени са свију страна. Врућина је страшна; сав народ држи свеће у рукама; од тисуће пламенова начинило се неко црвенкасто море светлости; у вама се мути, док вам све те свећице не почну играти, док вам не потамни пред очима. Ако вас добри људи прихвате и изнесу на свеж зрак, бићете ћим захвални.

Једанаест је. Госпоштина радо виђена у двору, почиње се стицати у велику Зимњу палату. Како пролећу добри коњи по Њевском проспекту, како се блистају одличја на каваљерима, како се прелива у електричном сјају драго камење на женским обоцима, како гори прстење властеокама на рукама и драги низови на грудима њиховим. Ено српског посланика, где јури у двор, а мени мило, као Србину; ја видим нашу тробојну кићанку, како се слободно лепрша на клобуку перјаника његова, и крв ми живље кружи и уживам.

---

[1] У Русији обносе у поноћи, а не у зору као код нас.

Узех на лево од Зимњег дворца, па ћу крај Њеве пред Исакову цркву да видим како обносе. Лепотица Њева тихо тече „државним“ теком својим, ваљајући огромна водена зборишта у Балтиско море. Она је претурила и свој дебели лед и велике санте Ладошког језера, па јој се чиста пучина беласа у благом одсеву сребрне северне ноћи. Петрограђани се поносе њоме и оним господским зградама што се висе на гранитној обали њезиној, и имају право. За ме нема већег уживања већ провозати се реком летње вечери, кад запад гори у растопљеном злату, и крвави зраци сунчеви кад полију огњеним сјајем прозоре оних красних двораца украј ње, па вам се чини да лиже пламен из свију спратова.

С Исаковом црквом је друкче. Ја не волим ту четвороугалну, трому и мрачну грађевину, која се вечно оправља и о којој се само може рећи да је велика и да је стала много новаца[1]. Мени годи архитектура оних храмова, што не даве душу својом грубом материјалношћу, већ јој помажу лепотом својом да се лакше вине у царство идеала. Гледајући Исакову цркву не можете се отрести материјалистичних мисли; око вам привукли колосални мраморни ступови, велике гранитне плоче и позлата огромног кубета, па бисте хтели једино знати како је довучена та гора од камена, из које неимар није умео истесати грациозну, лаку творевину, која би мамила поглед у небесне висине. Та је зграда тако тешка и тако монотона, тако прилепљена за земљу[1] и тако мрачна да вам се чини, е сте у пагоди неког свирепог бога, који вас је унапред осудио, а не у светлој, идеалној цркви Христовој, која учи да је живот тамо, на небу и проповеда опште праштање у име опште љубави.

---

[1] Око сто милијуна динара.

Око храма слегао се многи народ. Унутра биће да горе тисуће свећа, кад су прозори онако осветљени. Спољашњост изгледа фантастично: горе, на четири стране букти запаљена смола, па се одсев повија по ветру, играјући по средини великом кубету. Дугачке степенице унаоколо заузео разноврстан свет, а с јужне стране поређала се кутња чељад с *куљичима*, *пасхама* и црвеним јајима. Свак је забоо запаљену свећу у колач, па чека свештеника да изађе и да освети пићу. Породица неће сести да се омрси док не окуси освећена јестива.

Поноћ је . . .

Звона брује са свију богомоља, с тврђаве Петра и Павла грме топови.

Дирљив тренутак . . .

---

[1] Веле, да се она непрестано слеже.

Из цркве излази свештенство, ну обношење није онако свечано као код нас: народ више ћути, но што поји, више стоји на страни но што суделује; више се немо крсти но што се искрено у души радује. Сви се нешто журе. Ту није оног одмереног корака, оног свечаног држања нашег, оног ретког побожног одушевљења, кад старо и младо пође са свећом у рукама око Божјег храма, и уз тоновску грмљаву и пратњу бурних звона кад као из једних груди полете свечани звуци ускршње молитве и одјекне далеко кроз свежу пролетњу ноћ: *Васкресеније Твоје Христе Спасе . . .*

За неколико тренутака таких душевних наслада начаст вам све петроградско осветљење.

*
* *

Четврти је час, дан је освојио, служба се свршује. Са тврђаве пуцају топови, знак да се император враћа из Зимње палате у Ањичковски дворац. Ја седим у кругу добрих познаника; време пролази у пријатном ћеретању и веселим причама. Шампањац се искри у чашама и залива наш обилати десетак, узет са сваког јела.

„Гледај ти само жутооког ђавола!“ зачух, како се неки грде на улици.

Погледах кроз прозор. Видим, климају се двоје добро поднапитих радника.

— Теби треба дати по њушци, као и сваком скоту, виче онај у риђој бради.

Ето туче помислих. Ну онај други, место да пружи јуначку песницу, приђе риђану и рече му:

— Знаш да је Ускрс. Данас се сви људи љубе, а не свађају се. *Христос васкрес!*

И обојица скидоше капе као послушна деца и пољубивши се три пут у образе, ототураше се, ослањајући се братски један на другог и подупирући зидове. Знао сам да ће стати на рогљу и да ће се пред иконом дуго крстити.

Тако је и било.

ПРЕГЛЕД САДРЖАЈА

Предговор . . . . стр. VII

ПИСМО ПРВО

О народној просвети. — Државни и народни рад на просветном пољу. — Сељачке школе. — Њихова историја. — Учитељи самоуци. — С расколом шири се просвета. — Одношај владин према сељачким школама. — Окружница барона Николаја. — Рад слободних сељачких школа. — Писменост код уралских Козака. — Проценат писмених жена код православних и код расколника. — Зашто се шире сељачке школе. — Шта ради земство у хатар народној просвети. — Шта чини свештенство, да се смањи број неписмених. — Црквено-парохијалне школе. — Начин отворања њихова. — Како дејствују и шта вреде. — Значај слободне сељачке школе . . . . стр. 1

ПИСМО ДРУГО

О народној просвети (Наставак). — Градске основне школе. — Колико их је у Петрограду и у Москви. — Јавна читања за народ. — Закон о њима од 24. дек. 1876. год. — Корист од јавних читања. — Где се и шта се читало у Москви. — Утисци с читања у московском политехничком музеју. — Читања за народ у Одеси. — Књижевно-музикалне вечери за народ. — Одеска књижара јевтиних књига. — Њезина историја и статистика. — Шта се читало у Кијёву и Јарослављу. — Читања по селима. — Књиге, званично одобрене за читање. — Књижнице за народ и народне читаонице у Москви и Петрограду. — Статистика одеске библиотеке. — Како постају нарочите књижнице за сељаке. — Руска интелигенција. — Зашто ми ништа не радимо у том правцу . . . . стр. 22

ПИСМО ТРЕЋЕ

О народној просвети (Наставак). — Хоће ли народ да чита? — Поглед старих књижевника на народ. — Лубочни издавачи. — Колико троше годишње руски сељаци на књиге. — Из живота главних московских лубочника: Морозова, Губанова и Ситина. — Лубочне књиге духовног садржаја. — Бајке у лубочној књижевности.

— Историска приповетка и роман. — Неколико призора из *Енглеског милорда* — Историје, песмарице, сановници и лубочни календари. — Књижари с Никољске улице. — Садржај лакејске књижевности. — Она развраћа лубочна издања. — *Сочинитељи* Никољске улице. — Плодовитост њихова у свези с туђом књижевном својином. — Поглед на лубочну књижевност . . . . . . стр. 44

ПИСМО ЧЕТВРТО

О народној просвети (свршетак). — Растуривачи лубочних књига, т. зв. офење. — Одношај међу мужицима и офењама. — Препреке растуривачком раду. — Књигоноше из Никољске улице, т. зв. фарисеји. — Преображај офења и њихова будућност. — Просветна друштва за издавање књига за народ. — Зашто немају успеха. — Посредник. — Библиско друштво у Петрограду. — Друштво за ширење св. Писма и његове књигоноше. — Шта раде појединци на ширењу књига за народ. — Шта чита образованија публика и колико. — Колико се продало 1887. год. делâ од Пушкина, Толстоја, Љермонтова и тд. — Руска журналистика. — Какве новине држе сељаци. — Читалачка публика међу фабричним радницима. — Иван Павлов. — Шта да се ради? — Из Толстојева писма једном девојчету у Тифлису. — Програм рада А. Пругавина. — Материјална средства за рад. — Мишљење А. Мичурина о истом питању. — Докази, да интелигенција може радити и у школи. — Рад женскињâ Карпове, Јуматове, Бакуринске и тд. . . . стр. 67

ПИСМО ПЕТО

Како је утицала глад на народно образовање у средишњим областима Русије. — Шта раде држава, црква, земство и појединци да помогну основним школама. — Женски завод за народну привреду у Понемоњу. — Негативни ресултати грађанских школа. — Држава смера да отвори уз њих течајеве за коваче, браваре и столаре. — Предлог Ј. Абрамова. — Утисци с читања за народ у Педагошком Музеју. — Разноврсна публика. — Пуковник Шведов чита о Црногорцима. — Слике, песме и музика. — Пролетње светковине на селу . . . . стр. 93

ПИСМО ШЕСТО

Женска недељна школа у Харкову. — Јубилеј Х. Д. Алчевске. — Покрет шездесетих година и отворање недељних школа. — Рад у њима долази с владом у опреку. — Наредба од 1863. год. и последице јој. — Рад на дому. — Званична потврда. — Школа и наставнице. — Препирка о бесплатној настави. — Ко су ученице и шта је задатак школи. — Неколико примера. — Поглед на школу у време занимања. — Шта уче у њој? — Подела на кола. — Педагошки музеј и школска библиотека. — Школски празник (јела). — Љубав ученичка према школи и наставницама. — Неколико примера. — Друштвене и педагошке заслуге школине. — Неколико речи српском образованом женскињу . . . . стр. 116

ПИСМО СЕДМО

„Шта да се чита народу?“ — Ученице харковске женске недељне школе и Пушкинов *Оњегин*. — Како га је појмила једна радница. — Читање Гогољева *Огртача* у народној слушаоници. — Како народ разуме карактер Катаринин у *Бури* Островског. — *Хамлет* пред ученицама недељне школе. — Оцена његова карактера. — Разна мишљења о књизи. — Оптимисти и песимисти. — Мишљење J. Абрамова. — Закључци педагога Водовозова. — Светлост никако да сиђе с врхова у долину · · · · · · стр. 142

ПИСМО ОСМО

Колерни нереди и народно образовање. — Руска штампа о њима. — Ко је крив «што се руски народ нашао на истој висини умног развића, на којој стоје афрички дивљаци?» — Шта да се ради? — Јаз између народа и интелигенције. — Неколико примера народне празноверице. — Шта је књига у стању учинити и од најгорег села. — Идеална гимназија у Тифлису. — Живот у школама немачких насеобина на југу Русије. — Неколико чудноватих примера. — Јадан положај руских учитеља. — Једна жртва. — Вук Караџић Бугарин · · · · · · · · · · · · · · · · · стр. 167

ПИСМО ДЕВЕТО

Н. В. Каразин, оснивалац харковског универзитета. — Влада цара Павла. — Прве године царевања Александра I. — Писмо императору. — Састанак с царем. — Мисли Каразинове о просвети. — Мисао да се оснује министарство просвете. — Оснивање харковског универзитета. — Тешкоће. — Раскид с Александром. — Рад на селу. — Поглед на крепосно право. — Научни радови Каразинови и научна открића његова. — Метеоролошка посматрања. — Рад на подизању економског стања јужне Русије. — Филотехничко друштво. — Писмо Александру 1820. год. и шлислбуршка тврђава. — Последње године живота · · · · · стр. 187

ПИСМО ДЕСЕТО

Поглед руског трговачког сталежа на васпитање. — Побожност московских трговаца и московски фалсификати. — Празноверица руских сељака. — Сељак купује ђавола. — Како поступа гроф Уваров са својим најамницима. — Примери из прошлости. — Спахиница Салтикова и њезина зверства. — Спахија Измајлов и његов харем. — Мати Ивана Тургењева. — Укусни фрикандо спахије Чихачова. — Ускрс у Петрограду · · · · · · · · · · . стр. 215

79270/3
Dm 18, aut.
461 564

Acme
Bookbinding Co., Inc.
300 [illegible] Street
Boston, [illegible] 02210

THE BORROWER WILL BE CHARGED AN OVERDUE FEE IF THIS BOOK IS NOT RETURNED TO THE LIBRARY ON OR BEFORE THE LAST DATE STAMPED BELOW. NON-RECEIPT OF OVERDUE NOTICES DOES NOT EXEMPT THE BORROWER FROM OVERDUE FEES.

WIDENER
BOOK DUE
CANCELLED
FEB 9 1988
NOV 16 1987
2/28/80